

Ex-libris
Charles Atwood
Kofoid
BMC

LEVENS-STUDIËN.

LEVENS-STUDIËN

VAN

C. PRUIJS VAN DER HOEVEN.

UTRECHT, C. VAN DER POST, JR.
AMSTERDAM, C. G. VAN DER POST.
1857.

De waarheid zal u vrij maken.

Ter Boekdrukkerij van E. J. BRILL te Leiden.

AAN MIJNE LANDGENOOTEN.

Weinig dacht ik, nadat het vierde of laatste stuk van het anthropologisch onderzoek in 't licht was verschenen, reeds zoo spoedig geroepen te zullen worden, u mijne landgenooten! toe te spreken. Met de christelijke anthropologie toch, was de kring mijner studiën gesloten. Wat zou ik meer hebben mede te deelen, nu ik mijne overtuiging over geneeskunde en Christendom had uitgebragt. En ziet, het overlijden mijns broeders, de menigvuldige schriften hem betreffende, de steeds voortdurende vijandelijke woelingen van ongeloof en bijgeloof noodzaakten mij tot vernieuwde werkzaamheid, van welke deze levens-studiën de vruchten waren. Zij kunnen als op zich-zelf staande beschouwd worden en zijn voornamelijk uitgegeven voor hen, die mijn broeder gekend hebben en belang stellen in den tegenwoordigen strijd over geloof en wetenschap.

Mijne betrekking op de heilige zaak van hooger opvoeding en hooger onderwijs verbood mij het

stilzwijgen te bewaren, nu overdrijving of miskenning van beginselen haar bedreigden. Het zal welligt menigeen bevreemden, als ik beweer, dat het bij al de schijnbare hevigheid, de strijdende partijen ontbreekt aan ernst. De zucht om gelijk te hebben en zich boven zijne tegenpartij te verheffen, is helaas! veel algemeener, dan waarheidsliefde en gewetenstrouw. Wanneer van de eene zijde de stelling verdedigd wordt, dat het Christendom uit zijn aard onverdraagzaam is: en van de andere zijde wordt beweerd, dat menschelijke vrijheid en zedelijkheid slechts in menschelijke inbeelding bestaan, dan zal men bezwaarlijk zich kunnen overreden, dat de voorstanders dezer gevoelens het ernstig meenen.

Het zijn niet zoo zeer waarheidsvrienden, die in eene wetenschappelijke discussie treden, als wel faculteitsleden, die elk op hunne wijze eene oratio pro domo *houden of voor hunne faculteits-belangen pleiten. Heeft vroeger de theologische faculteit, daarna de juridische het hoogste woord gevoerd, thans tracht de* faculté des sciences *naar het oppergebied. Het geldt hier de hierarchie der wetenschappen, welke* AUGUSTE COMTE *heeft aangekondigd. Geenszins mag ik ontveinzen, dat het denkbeeld iets bekoorlijks heeft, en voor ons leden der*

medicijnsche faculteit is groote kans, om aan 't hoofd der beweging te marchéren. Immers de materiëele welvaart der maatschappij is tegenwoordig de levensvraag, en wie zal, wie kan haar met meer connaissance de cause *behandelen, dan onze orde. Evenwel ik zou niet begeeren, dat over zulk eene hoogst-gewigtige vraag ook de theologische faculteit niet gehoord wierd. Integendeel wenschte ik tot eene minnelijke schikking te geraken. En ik voor mij geef die hoop niet op, sedert ik gelegenheid had mijns broeders geloof met mijne wetenschap te vergelijken. Het komt er slechts op aan, beiden een humanen vorm en een organisch bestaan te geven. Dit was het doel mijner levens-studiën, waarin ik door mijns broeders geest geleid ben. Of ik dit doel bereikt heb, of althans eenigzins naderbij gekomen ben, laat ik ulieden ter beslissing over. De scheiding tusschen geloof en wetenschap is onder ons nooit tot stand gebragt. Daartoe was ons geloof te vrij en onze wetenschap te nederig. Mogten zij al eens verschil hebben gehad, zij hadden te veel besef van de noodzakelijkheid om bijeen te blijven, dan dat zij zich niet zouden hebben leeren verdragen. Nu nog zie ik niet in, waarom wij Nederlanders ons wetenschappelijk karakter zouden verzaken en de gewetensvrijheid aan eenige hierar-*

chie, hoe dan ook genaamd, zouden prijs geven.

Niet alleen, ook niet hoofdzakelijk door licht, maar meer nog door warmte ontstaat en onderhoudt zich het leven. De sneeuwlinie beperkt het, tusschen de keerkringen ontwikkelt het zich in vollen luister; het ontkiemt in den schoot der aarde en in den donkeren moederschoot en kan ook in schaduwrijke streken tieren. En wat het hersenleven betreft, wie weet niet, dat het licht en warmte heeft in zich-zelf, onafhankelijk van zonnegloed en zonneschijn! Licht zonder warmte is het phantastisch en geleend licht der maan, dat het gebrek aan helder zonlicht niet vergoeden kan.

Zoo hooger onderwijs een onderwijs worden moet van ongeloof of van geloof aan eigen wijsheid, zullen de Universiteiten en Akademiën weldra ontaarden in kweekscholen van pedanterie en de hoogere opvoeding in een automaten-fabriek herschapen worden, waaruit leven en geest geweken zijn.

Andere natiën mogen voor zich zelve toezien, ons volk bezit nog altijd te veel kiemen van gezond leven, om tot zulk eene dorheid te vervallen. Dat die gezondheids-kiemen in het zuiver Christendom te zoeken en te vinden zijn, heb ik getracht aan te toonen. Ons Nederlanders betaamt het, die levenselementen te plegen en te onderhouden. Niet te ver-

geefs toch staat er geschreven: "Houd voor uw hart de wacht, als voor den zorgelijksten post; want daar ontspringen des levens wellen!" Ja menigmaal, als ik 'er over nadacht, kwam het mij voor, alsof aan ons Nederlanders onder de volken van Europa de gewigtige taak was opgedragen, om in deze dagen van ongeloof en bijgeloof het wankelend evenwigt op te houden en met ons voorbeeld te bewijzen, dat een godsdienstig volk niet onwetenschappelijk en een wetenschappelijk volk niet ongodsdienstig behoeft te zijn: en dat het leven te ernstig is, om er mede te spotten en te kort, om het te verspillen in nietigheden.

Van het leven inzonderheid geldt het, dat men het meer hoogschat en liefkrijgt, naarmate men het beter en grondiger kennen leert. Als oud-gast is het mij geoorloofd 'er van mede te spreken en dan reken ik mij verpligt, ja gevoel mij gedrongen te betuigen, dat het mij leed doet te ontwaren, dat velen onder het aankomend geslacht, zelfs onder de meest en hoogst beschaafden in geen ding achterlijker zijn, dan in levens-kennis en levens-waardering. Mogten daarom allen, aan wie de eervolle post is toevertrouwd van opvoeding en onderwijs, 'er eene hoofdzaak van maken, hunne kweekelingen op te leiden en op te voeden voor de maat-

schappij en het leven, niet slechts door licht, maar ook door levenswarmte om zich heen te verspreiden! Aldus zouden wij minder menschengestalten, en daarentegen meer menschen te zien krijgen: menschen in de ware, rijke en diepe beteekenis van dat woord.

Leiden 1856.

SCHRIJF- EN DRUKFOUTEN.

Bl.	19	reg.	4	*staat:*	vooral	*lees:*	overal
—	33	»	10	»	levensprocessen	»	gewaarwordingen
—	44	»	19	»	van	»	aan
—	52	»	22	»	behoeven wij	»	wekt ons
—	150	»	8	»	Vader	»	Vaders
—	194	»	30	»	getuigenis	»	geheugenis

I. GEDACHTEN AAN EEN OVERLEDEN BROEDER.

»»Maak u op, word verlicht, want uw licht komt en de heerlijkheid des Heeren gaat over u op!""
Jes. LX: 1.

Met deze Bijbelwoorden, die hij als tekst van den dag vond opgeteekend, ontsliep mijn waarde broeder, ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN, op Zondag den 29 Julij 1855. Hij las ze een half uur voor zijn dood en heeft daarna niet meer gesproken.

Wanneer wij geliefden missen, dan trachten wij ons hun beeld voor het zielsoog te brengen en terwijl wij ons verblijden met anderen, die hen lief hadden, over hen te kunnen spreken, erkennen wij tevens, dat hunne en onze voorstellingen niet dezelfde zijn. De persoonlijkheid onzer bekenden maakt, naarmate wij langer en vertrouwelijker met hen verkeerden, een dieper indruk op ons gemoed en nadat zij gestorven zijn, verschijnt ons de geest, ontdaan van die zwakheden en gebreken, die het sterfelijk ligchaam aankleefden. Met deze gewaarwordingen denk ik aan mijne lieve moeder en haren beminden zoon ABRAHAM, de kroon en eere van ons geslacht. Een stapel brieven ligt voor mij van 1825 dat ik Rotterdam verliet, tot 1855 dat hij naar Zwitserland vertrok,

tot herstel zijner kwijnende gezondheid. Nog eens heb ik met hem dat leven doorleefd, zoo vol en rijk, maar ook zoo rusteloos en aandoenlijk, zoo eenig in beproeving door voor- en tegenspoed.

Wat hij aan zijne moeder verschuldigd was, heeft hij in de opdragt voor zijnen eersten bundel Leerredenen openlijk verklaard. Wat ik aan hem verpligt ben, wil ik aan 't begin van dit geschrift getuigen.

Onvergetelijk zijn mij die jaren, toen wij beiden in onze geboortestad gevestigd, dagelijks elkander zagen en spraken en ik lezen mogt in dat vroom christelijk gemoed. Stond hij, ook volgens VAN DER PALM's getuigenis, als christelijk redenaar alléén, moest iedereen in hem den meester erkennen, dat meesterschap wierd hem telkens benijd. Sommigen noemden hem den boetprediker, anderen beschuldigden hem van overhelling tot contra-remonstrantsche gevoelens. Mij verzoende hij met de theologie en met de kerk. Hij liet mij deelen in zijne bijbelstudie en maakte mij iederen eersten dag der week tot een feestdag. Want nimmer, noch vóór, noch na hem, hoorde ik iemand spreken, gelijk hij sprak. Was het broederlijke sympathie, die weêrklonk in mijn gemoed? Was het kinderlijk geloof, dat mij in zijne Evangeliepre-diking aan onzer beider moeder herinnerde? Was het de vrije geest onzer Vaderen, die mij tegenwoei als hij ons het woord der waarheid verkondigde? Of was het zijne gansche persoonlijkheid, die mij 't meest te naderen scheen aan het ideaal, dat hij in zijn CHRYSOSTOMUS had afgebeeld? Dat alles en meer nog was het, dat mij ontstak in heilige geestdrift voor Gods heerlijke openbaring in CHRISTUS. En gelijk hij mij met natuurstudie bijbelstudie

leerde vereenigen, zoo heb ik aan hem het ontwerp mijner Christelijke Anthropologie te danken. Dat boek is de vrucht onzer broederlijke studiën, te Rotterdam aangevangen: het gedenkteeken der verbroedering van zijne theologie met mijne geneeskunde.

Terstond na mijne benoeming tot Hoogleeraar te Leiden, begon onze briefwisseling, dertig jaren lang voortgezet. Brieven schrijven kunnen vrouwen beter dan mans. De onze hebben dikwijls iets stijfs, onbehagelijks en missen die losse bevalligheid, die men gaarne tegen eenige spel- of taalfouten zou willen inruilen. Dat heen en weder zweven der gedachtenbeelden strijdt met onzen statigen redeneertred. Echter zijne brieven hadden voor mij altijd iets bijzonder aantrekkelijks en boeijends, hoe beknopt ook en naauwkeurig zij overigens waren. En als ik mij afvraag, waarom? dan weet ik daarop niets beters te antwoorden, dan dat zij de levendige afdruk waren zijner vurige, opregte deelneming in alles wat mij betrof en de mijnen. Altijd een opwekkend woord, dat als een warme handdruk mij verwelkomde, en aan het slot een vriendelijke groet voor mijne vrouw en kinderen.

Er zijn voor gevoelige wezens kleinigheden van onschatbare waarde. Hij kende die en wist ze met de hem eigene takt mede te deelen in zijne brieven. Want achterhoudend was hij evenmin als ergdenkend. Des Apostels vermaning: Zijt opregt gelijk de duiven en voorzigtig gelijk de slangen, betrachtte hij voor het eerste gedeelte; maar die voorzigtigheid der slangen, zelf erkende hij het, was zijne zaak niet. Gelijk hij was, vertoonde hij zich en gelijk hij dacht, sprak hij. Er was in hem zeker vertrouwen, dat menigmaal werd teleurgesteld: en

te weinig begrip had hij van nijd en afgunst, die een grooten naam en uitstekende verdiensten, in 't verborgen meer nog, dan in 't openbaar, pogen te lasteren en te verkleinen. Is 't wonder, dat hij bij lof en eere die hij inoogstte, ook smaad en miskenning had te verduren? Terwijl de eerste geven, wat de laatste ontnemen, blijft het evenwigt bewaard.

Veel was er in zijn geheel bijzonderen toestand, dat hem aan velerlei beoordeeling moest blootstellen. Hij las zijne preken niet, ja keurde dit herhaaldelijk en openlijk af. Hij had zich aan geen godgeleerd stelsel verbonden. Hij wilde geene school stichten. Zietdaar zoo vele punten van verschil, die hem in onderscheiden betrekkingen tegenstand moesten berokkenen. Daarenboven was hij geen kamergeleerde, noch leefde voor de wetenschap, maar voor de maatschappij en het praktisch Christendom. Kon wel bij dat alles de kritiek achterblijven? Was het te verwachten, dat zijn dood de stem der veroordeeling en der berisping zou doen verstommen? Meent niet, dat ik mij in dien strijd van goed- of afkeuring mengen zal! De Heer weegt de geesten en die hem oordeelt is de Heer. Voor dien Heer heeft hij met zijne talenten gewoekerd. Nu zwijgt die stem, die de christenscharen als ééne kudde onder éénen Herder wilde verzamelen: die Profetenstem van het Oude, die Evangeliestem van het Nieuwe Verbond. Die mannelijke stem van Joannes den Dooper, bezield en gelouterd door den liefde-ademenden geest van dien anderen Joannes, dien de Heer lief had: die krachtige, boeijende, wegslepende stem zwijgt in het graf. Dat oog dat bad met en voor de Gemeente, uit alle Kerkgenootschappen zamengevloeid, is gesloten. Die handen,

die zich zegenend over haar uitbreidden, zijn roerloos en stijf. Alléén zijn schrift is gebleven. Is de geest wedergekeerd tot God, die hem gegeven had? Zal hij, ook hij die zóó het Evangelie der zaligheid predikte, weldra vergeten zijn? Blijft ons, zijne vrienden, slechts de hope des wederziens? Hoe anderen op die vragen mogen antwoorden, voor mij leeft hij nog altijd en staat dáár naast onze moeder, iederen dag van mijn leven. Nog zie ik hem mijne woning binnentreden en oud en jong door zijne komst verheugen. Nog hoor ik hem mij en de mijnen hartelijk begroeten. Nog zit ik naast hem in zijn gezellig boekvertrek te midden zijner geestverwanten. Nog rust ik met hem op het bekoorlijke Duinlust. Wat lief en leed hebben wij dáár gedeeld! Wat welmeenende vrienden hebben wij dáár gevonden! Wat hebben wij daar gedacht en gevoeld en gesproken!

Als ik zoo op ons leven terugzie, dan vraag ik mij zelven: Zoudt gij dat leven andermaal willen doorgaan? Zoudt gij hem terugwenschen? en dan herinner ik mij Salomo's wonderspreuk: Beter is de dag des doods, dan de dag der geboorte, waarmede hij voor zijne gemeente optrad na 't overlijden onzer dierbare moeder. Neen, broederlijke vriend! ik wensch u niet terug. Uw werk is afgedaan. Maar uw geest leeft en blijft leven onder ons allen, die u waarlijk liefhadden: ook onder uwe vrienden en leerlingen leeft hij. Niet te vergeefs hebt gij met ons verkeerd. Diep is uw beeld in ons hart gegrift. Voor ons zijt gij niet gestorven. Meer dan de hope des wederziens vertroost en verblijdt ons. Niet bij de dooden zoeken wij u. Gij leeft voor ons allen: en het Evangelie, dat gij ons verkondigd hebt, wij willen het met woord

en daad belijden; wij willen het brengen in onze huisgezinnen en in onze vriendenkringen en ons vernieuwen en hervormen naar het beeld van den Zoon des menschen, voor wiens Koninkrijk op aarde gij geleerd en geleefd en gestreden hebt!

Ik heb in Abraham des Amorie van der Hoeven een broederlijken vriend gekend, wiens vriendschap ik hoop te bewaren, zoo lang ik ben. Wie hij was voor zijne gemeente, voor zijne leerlingen, voor zijn huisgezin, behoef ik hun niet te herinneren. Wie hij was als kanselredenaar, weten allen die hem gehoord hebben. Wie hij was als broeder en vriend, heb ik ondervonden in zijne hartelijke belangstelling in mij en de mijnen, in zijn vertrouwelijken omgang, in zijne brieven en gesprekken. De zoo natuurlijke naijver tusschen broeders was ons vreemd en er bestond ook geen reden toe. Zijne verbindtenis met zijne eerste vrouw schonk mij eene zuster, die mij als haar eigen broeder achtte en liefhad. En die met zijne tweede gaf mij eene liefhebbende zuster weder. Van zijne kinderen mogt ik menig bewijs ontvangen van hartelijke toegenegenheid en hoogachting. Ook voor mijne vrouw en kinderen was hij de getrouwe huisvriend, wien allen met en in den vader vereerden. Vraag ik mijzelven af, wat het was, dat mij bijzonder tot hem trok, dan moet ik het bovenal daaruit verklaren, dat wij beiden in één punt volmaakt overeenstemden: in onze hoogschatting van het Evangelie. Zij was van onze moeder op ons overgegaan en met hare gedachtenis zamengeweven. Zij was met haar in ons hart nedergelegd en bewaard. Het

geloof der huismoeder herleefde in hare zonen en vereenigde hen met haar en met elkander. Hoedanig dat geloof was, heeft mijn broeder in de Opdragt van zijn eersten bundel Kanselredenen aangeduid en wie haar bij haar leven gekend hebben, kunnen er van getuigen. Dikwijls nog dank ik er mijn God voor, van eene moeder geboren en opgevoed te zijn, bij wie het geloofsleven zoo gezond en krachtig was. Datzelfde gezonde en krachtige geloofsleven werkte in haren Abraham, den vierden harer zonen (de derde, haar eerste Abraham was haar spoedig afgeëischt) en bepaalde zijne keuze, vroeger ook die zijns vaders, die haar niet mogt opvolgen; het bestuurde zijne studiën en sprak zich uit in zijne welsprekende taal en in zijnen ganschen wandel. Reeds zijne proponentenpreek, het proefstuk van een jongeling van naauwelijks een en twintig jaren getuigde er van. Toen hij die preek voordroeg, hoorde ik de welbekende stem eens broeders, de weêrklank der moederlijke toonen, die ons zoo menigmaal met het Evangelie in de hand, vermaande en die al hare zonen bij zich wenschte, om ze tot den Vader in de Hemelen weêr te brengen. Als ik haar overlees en den indruk naga, dien zij op ons allen maakte, dan begrijp ik de tekstwoorden vóór zijnen Joannes Chrysostomus: Wij gelooven, daarom spreken wij. Want om zóó te kunnen spreken, moet men gelooven.

Veel is 'er, in onze dagen inzonderheid, getwist over gelooven en weten, alsof die beiden elkander weêrspraken. Het zal daarmede wel eveneens gesteld zijn, als met gelooven en spreken. Er zijn ongeloovige weters en onwetende geloovigen, gelijk er geloovige en ongeloovige sprekers en zwijgers zijn. Doch al wie over zichzelven

en anderen dieper heeft nagedacht, zal zich hebben kunnen overtuigen, dat gezond geloof en gezonde wetenschap elkander moeten opwegen en dragen en behooren gepaard te zijn, als gevoelen en denken.

Er is zekere vooringenomenheid met ons geloof, of met onze wetenschap, die reeds daardoor ziekelijk is, dat zij afwijkt van het gezond evenwigt onzer menschelijke natuur en zoo ligt in passie overslaat. Het bewaren van dat gezond evenwigt, is het groot levensprobleem, wiens oplossing te moeijelijker is, omdat het gedurig wankelend, nu naar deze dan naar gene zijde overhelt. Dat probleem is slechts éénmaal volkomen opgelost in het voorbeeld van den mensch bij uitnemendheid. Wie er aan twijfelt, leze en overpeinze het leven van hem, die zich den Zoon des menschen noemde, gelijk het in de Evangeliën staat opgeteekend en vergelijke met dat leven zijn eigen leven en dat zijner medemenschen. Diep beschamend moet ons zulk eene vergelijking wezen en het kon daarom wel in iemand opkomen, te meenen dat hij een roman voor zich had. Zeg mij, gij die het meent, wie zou zulk een roman hebben kunnen verdichten? Een karakter als dit, volgehouden tot aan het einde, zich altijd gelijk, zoo verheven boven al wat wij zien of hooren: eene taal als godspraak uit eene andere sfeer, eene zelfverloochening in alles: in het grootste en in het kleinste, eene harmonie van woord en daad, van leer en handel: een takt en beschaving, eene humaniteit en urbaniteit, een kunstzin en kritiek, een eenvoud en diepte, een rijkdom en spaarzaamheid, eene magt en matiging, eene vrijheid en onderwerping, een kinderzin en mannenkracht, toon mij het génie met haar wondermagt die dat

alles wist te temperen en in één tafereel onnavolgbaar af te beelden! Er is in die geschiedenis zulk eene inwendige waarheid, dat niemand die ze overweegt met een onbevooroordeeld gemoed, haar loochenen zal. Wie de noodzakelijkheid van zoodanige openbaring ontkent, stelle naast dezen mensch ons menschen zoo als wij zijn: en wanneer hij klaagt over de vele gebreken der maatschappij en roept om hervorming van Kerk en Staat, dan herinnere hij zich die eenvoudige maar treffende woorden van mijn ontslapen vriend: Laat ons beter worden, dan zal het beter zijn!

Achttien eeuwen heeft het Christendom bestaan: de vijanden zelfs belijden het, dat de Christelijke zedeleer elke andere verre achter zich laat, en waar is de maatschappij, die haar betracht en eerbiedigt? Gedurende al dien tijd is er over het Christendom gedacht en gesproken en geschreven: wanneer zal het eens in het leven treden? Zou het niet eindelijk tijd worden te beginnen? Wat Demosthenes gewoon was aan zijne Atheners te verwijten, dat zij bereid waren zijne redenen te hooren, maar ongenegen handen aan 't werk te slaan, datzelfde mogen wij elkander toeroepen. Heeft het Vaderland in mijn broeder een zeldzaam talent verloren, gelijk mij een geacht ambtgenoot bij zijn overlijden schreef, vragen wij 't ons zelven af, wat het door dat talent gewonnen heeft. Weinig zegt het een standbeeld voor hem op te rigten, een monument te stichten op zijn graf, zijn lof te verbreiden in gesproken of geschreven taal. Willen wij waarlijk zijne nagedachtenis eeren, wij behooren wat hij sprak, uittevoeren: aan zijne woorden leven, geest, aanzijn te schenken. Wanneer o Atheners! sprak Demosthenes, wanneer

zult gij eindelijk eens uw pligt doen? Waarop wacht gij? Tot er iets gebeurt, of tot de nood u dwingt? Vraagt gij: wat nieuws is 'er? Is Philippus dood of ziek? Ziek of dood, wat gaat u dat aan? Zoo gij niet verandert, er zal altijd voor u een Philippus verrijzen, als deze gestorven is, want niet aan zijne overmagt heeft hij zijne heerschappij te danken, maar aan uwe werkeloosheid. Vraagt gij mij, waarde medechristenen! wat nieuws? Ik antwoord: wat ander nieuws zou er kunnen zijn, dan dat de Kerk Christus verzaakt. En wat blijft ons dan overig, ons die Hem kennen als Herder der Gemeente, als Heer en Hoofd der Broederschap, die allen vereenigen wil als kinderen van één en denzelfden Vader, wat blijft ons overig dan de Kerk die openlijk onverdraagzaamheid predikt en zich het oppergezag aanmatigt, wat blijft ons overig dan de Kerk te verlaten? Vreest gij dat het ongeloof er bij winnen zal, als het bijgeloof magteloos is geworden, juist het tegendeel. Zonder bijgeloof geen ongeloof. Alleen door de tegenstelling bestaat het. Heft haar op en de twist zal zwijgen.

Wat schiet er dan over, zult gij welligt vragen, wanneer geen kerkelijk dogma meer verdedigd wordt? Ik antwoord: den gemeenen vijand te verdrijven en een onhoudbaar punt optegeven. Hebt gij dan niet gelet op de teekenen der tijden: dat het niet meer te doen is om kerkelijke instellingen en leerstukken, maar om veroveringen op de maatschappij, die wij in bezit moeten nemen en waar wij de heilige banier moeten planten, waarom zich de christenvolkeren zullen scharen? Hebt gij niet gelet op dien geest van vereeniging, die zich alomme openbaart en reuzenondernemingen tot stand brengt,

die de stoutste verwachtingen overtreffen? Hebt gij niet bemerkt, hoe het Christendom in zijnen vooruitgang naar de zamenleving gerigt is en zijne opregte belijders daarhenen drijft: hoe het Kerk en School verlaat: hoe beiden reeds lang hebben opgehouden met ons Hoofd te sympathiséren, en als vreemde elementen of verouderde organen geworden zijn, die met het zich herstellend en herlevend organisme naauwelijks meer zamenhangen en vroeger of later zullen worden afgeworpen en uitgestooten als onnutte leden, die der Christenheid tot ergernis verstrekken.

De Christenheid bestaat niet om de Kerk, maar de Kerk om de Christenheid en deze is aan niemand onderwerping en gehoorzaamheid verschuldigd, dan aan haar goddelijk Hoofd, den Koning van het Godsrijk. Als de geestelijkheid dien Vorst miskent, hoont, verloochent, dan betaamt het de Christenheid hem luide en openlijk te huldigen en te eeren; en hoe kan zij dit gepaster en nadrukkelijker doen, dan door Zijne geboden stiptelijk op te volgen en in alles Zijn wil te volbrengen? Wij hoorden dezer dagen, niet zonder ophef, roemen op een positief Christendom. Zoo 'er zulk een wezenlijk bestaat, wat zou het anders kunnen zijn, dan het feitelijk Christendom: het Christendom kenbaar in feiten? Onder de voortreffelijke Kanselredenen mijns broeders is er een over Jakob. I. vs. 22—25: ten opschrift voerende het werkdadig Christendom. Zij is eene der kortste, maar niettemin en welligt ook daarom, naar mijne schatting althans, eene der schoonste en roerendste van dezen eersten Bundel. Welhaast zal het vierde gedeelte eener eeuw verstreken zijn, sedert de Bundel het licht zag. Hoe menigmaal na dien tijd heeft zijne welsprekende mond het Evangelie des

Koninkrijks gepredikt! Nu is ook die mond gesloten. Maar nog altijd weêrgalmt de stem in ons binnenste:"" CHRISTUS moet in ons eene gestalte verkrijgen. — En daartoe zijn ons zestig of zeventig jaren vergund, die als oogenblikken vervliegen! Neen! Broeders en Zusters! wij hebben geen tijd te verliezen. En wie zegt u — wie zegt u, dat de Heer, dien gij eerst bij het vallen van den avond verwacht, niet bij het krieken van den dag zal komen? Leeren het u niet duizende voorbeelden, die u toeroepen met ontzettenden nadruk: *Waakt, want gij weet de ure niet, waarin de Zoon des menschen komen zal!* O neemt het ter harte! Wij bezweren u bij de zaligheid uwer zielen, neemt het ter harte! Onze taak is lang, ons leven is kort, en ons sterfuur onzeker. Broeders! Zusters! Zijt daders des woords en niet alleen hoorders!""

Dikwijls zijn wij Remonstranten beschuldigd door onze tegenpartij van het Roomsche leerstuk der goede werken te zijn toegedaan. Wanneer met die beschuldiging bedoeld wordt, dat wij aan de verdiensten dier goede werken gelooven, dan acht ik mij verpligt onze beschuldigers te verwijzen naar mijns broeders Leerrede over het laatste Oordeel. »»Mogt iemand, dus sprak hij, in deze vergadering meenen, dat het althans ten zijnen aanzien niet twijfelachtig wezen kon, wat lot hem in gindsche wereld te wachten stond, en in opgeblazen waan tot zichzelven zeggen: ik heb aanspraak op de eeuwige zaligheid! ik ben waardig uit verdiensten integaan in JEZUS Koningrijk! ziet wat al goeds ik gesticht, hoevele behoeftigen ik verzorgd heb! — ik zou hem moeten toeroepen: Vriend! Gij zijt nog verre van het Koningrijk der hemelen! Hoort het antwoord, dat de Heer den vromen in den

mond legt, aan welke hij de erfenis des hemelschen Koningrijks heeft toegewezen. *Heer*! zeggen zij verwonderd en verlegen — *wanneer hebben wij u hongerig gezien en gespijzigd? of dorstig en hebben u te drinken gegeven? En wanneer hebben wij u als vreemdeling gezien en geherbergd? of naakt en gekleed? En wanneer hebben wij u krank gezien en in de gevangenis en zijn tot u gekomen?* Zij kunnen het zich niet begrijpen, dat zij zooveel gedaan hebben. Zonder hoop op roem of voordeel, zonder te denken aan den dag der vergelding, hadden zij slechts gehandeld naar de inspraak van hun hart. De liefde tot Christus drong hen, om de weldoeners zijner broeders en zusters te worden, en het was niet in hen opgekomen, dat hierin iets voortreffelijks gelegen ware. Zietdaar den zin, Geliefden! die ons bezielen moet, zullen wij te genen dage uit den mond van onzen Regter dat woord van zaligheid hooren: Komt gij gezegenden! beërft het Koningrijk!""

Die woorden, drukken zij het niet klaar en helder uit, dat hier van geene verdienste sprake is. En wie denkt aan verdienste, als hij liefde bewijst aan een weldoener, die hem het leven heeft gered, als hij den laatsten wil volbrengt van een boezemvriend, die bij zijn scheiden hem zijne achtergelatene betrekkingen had aanbevolen? Wie denkt aan verdienste, waar behoefte spreekt, behoefte om te doen wat zij die ons alles waren, ons afvragen.

Doch zoo wij de verdiensten van goede werken ontkennen, wij ontkennen daarmede geenszins derzelver noodzakelijkheid. 't Is waar, de zoogenoemde philanthropie is hemelsbreed verschillend van de liefde tot Jezus, maar een geloof zonder werken is even onvruchtbaar,

als werken zonder geloof en nog altijd moeten wij met den Apostel JAKOBUS een iegelijk die stoft op zijn geloof, maar heeft de werken niet, toevoegen: Toon mij uw geloof buiten uwe werken!

Wat mij in die Kanselredenen bijzonder in 't oog valt, telkens als ik ze opsla, het is de eerbied, die er in doorstraalt voor den persoon des Zaligmakers. Nimmer wordt Zijn naam gemengd in kerkelijke twisten, of Hijzelf als getuige gedaagd voor een kerkelijk Synode: en wanneer hij, die ze uitsprak, opzettelijk gewaagt van JEZUS den Zoon van God, dan wacht hij zich zorgvuldig voor dat onheilig, dat profaan uitpluizen van de gewijde orakelen, die de verborgenheden Gods bevatten. Eerst in zijn tweeden Bundel, op bijkans vijftigjarigen leeftijd uitgegeven, vinden wij zijne Kanselrede over JEZUS den Zoon van God, naar aanleiding der gewigtige vraag van den Heer aan de Farizeën; *Wat dunkt u van den Christus, wiens Zoon is hij?* Hij noemt haar de levensvraag van het Christendom. In welken zin hij haar dus noemt, ontvouwde hij aldaar door aan te toonen, dat het geloof aan hetgeen ons door JEZUS geopenbaard is, van het antwoord op die vraag afhangt en wijst daarbij op de eenvoudige geloofsbelijdenis der eerste Christenen in de Apostolische eeuw, daarmede vergelijkende de waanwijsheid van de zoodanigen, die wijs willen zijn boven hetgeen geschreven staat, en het ondoorgrondelijke meenen doorgrond te hebben, zoodra het onder woorden en bepalingen gebragt is. »»*Hoe* JEZUS de Zoon Gods is, dit behoort tot de verborgene dingen, die voor den Heer onzen God zijn; maar *dat* hij de Zoon van God is, dit is ons uit den hemel geopenbaard. Het moet de geloofsleuze zijn

van elk, die zich naar Christus noemt en de band der vereeniging tusschen alle belijders des Heeren."”

Er zijn er, die meenen, dat ons Christendom er bij winnen zou, wanneer men in den Zoon des menschen ophield den Zoon Gods te zien. Ik kan hun gevoelen niet deelen; want tot geen prijs der wereld zou ik mijne innige overtuiging opgeven, dat de mensch van Gods geslacht is. Die hooge menschenadel is door Gods Zoon gestempeld en die denzelven verbeurd en verloren hadden, zijn door Hem feitelijk geréhabiliteerd. Of wij ons dien adeldom waardig gedragen, Hij is 'er getuige van: en dit denkbeeld, dat Christus ons ziet en gadeslaat en onze verborgenste gedachten leest en ons overal, waar wij ons bevinden, ter zijde staat, dit denkbeeld, zoo geheel bijbelsch en heiligend, bezielde de taal en bestuurde den wandel van mijn broederlijken vriend en gaf hem die kracht van overreden, welke hem zoo bijzonder eigen was.

Misschien werpt gij mij tegen, dat alle kracht van het voorbeeld verloren gaat, indien men in Jezus meer ziet dan een mensch. Ik zou het toegeven, als ik mij overtuigen kon, dat ziekte en zonde natuurlijke toestanden waren van ons menschelijk wezen en dat de receptenkraam onzer therapeuten en moralisten iets het minst tegen beiden vermogt. Maar zoozeer ben ik verzekerd van de volstrekte onmagt onzer kunst en wetenschap, dat ik mijne hoop op eene betere toekomst eenig en alleen vestig op den grooten hersteller onzer oorspronkelijke natuur, waarin het goddelijke en menschelijke op eene wijze zijn dooreengeweven, even onverklaarbaar als onwedersprekelijk.

Sommigen die zich natuuronderzoekers durven noemen, wanen ons niet beter te kunnen karakteriséren, dan met

het bijschrift van tweehandige apen. Ik kan niet denken, dat daarmede het eindwoord over ons menschen is uitgesproken. Wanneer ik de geschiedenis der menschheid raadpleeg, de geschiedenis van haar leven en weven, van hare veroveringen op ieder gebied, van den gedachtengang, die voet voor voet der waarheid is nader bijgekomen, van het maatschappelijk bestaan en zijne gedurige vermeerdering van comfort en welvaart, dan komt mij zulk eene anthropologie ongerijmd en belagchelijk voor. En wanneer ik dan bij zoodanige natuurphilosophie de groote ervaringsfeiten vergelijk, dan wend ik mij van dat lamplicht naar het zonlicht, dat ons bestraalt in de openbaring van Christus.

Gods openbaring in Jezus Christus is het onderwerp der eerste rede mijns broeders in zijnen tweeden Bundel. Ook zij was, gelijk die over Jezus Christus den Zoon van God, de vrucht van later onderzoek en rijper nadenken. De overpeinzing der goddelijke waarheden heeft voor hem, die 'er zich mede bezig houdt, eene bijzondere aantrekkelijkheid. Wat eerst duister, onverstaanbaar, bijna zou ik zeggen, onzinnig geleek, blijkt later bij diepere studie verwonderlijk schoon en verheven te zijn: en te midden dier groote geheimenissen waar wij worden ingewijd, schieten lichtstralen die nu deze dan gene verborgenheid ophelderen.

Toen Paulus Athene doorwandelde, vond hij daar onder de menigte heiligdommen eenen altaar waarop geschreven stond: Aan den onbekenden God. Dien God, den Schepper van hemel en aarde, achtte hij de Atheners te moeten verkondigen, Hem die niet woont in tempelen met handen gemaakt, noch van menschenhanden wordt gediend, als

iets behoevende: in wien wij ons bewegen en leven en zijn. De Heidenen poogden door standbeelden zich hunne goden te verzinnelijken, en bij de Grieken waren dat geïdealiseerde menschen. Zoo wierd het anthropomorphisme de godsvereering der klassieke wereld en geen wonder, dat zij zich de onsterfelijke goden niet anders konden voorstellen dan in schoone menschengestalten. Aan die behoefte is door CHRISTUS verschijning voldaan. God is geopenbaard in het vleesch: eene zigtbare vertegenwoordiging, een beeld der Godheid, Gods volmaaktheden vermenschelijkt in CHRISTUS: de onzigtbare God is in CHRISTUS zigtbaar geworden. »»De Godsdienst, die wij belijden, bestaat niet, dus lezen wij daar ter plaatse bl. 23, in zekere afgetrokkene stellingen of begrippen; zij is geen bespiegelend leerstelsel, gelijk zoo velen wanen. Gods Zoon, verschenen in het vleesch, God zelf, de onzienlijke, voor menschelijke oogen zigtbaar in JEZUS CHRISTUS, dát is Gods openbaring, dát de hoofdinhoud van het Christendom. Daarom draagt het ook den naam van *Evangelie*, *blijde boodschap* eener gebeurde zaak. Daarom is die openbaring ook onveranderlijk en voor geene volmaking vatbaar. Zij blijft eeuwig dezelfde, en veroudert nooit, omdat zij de wezenlijkste en altijd voortdurende behoeften der menschheid alleen en volkomen bevredigt.""

Als mensch zonder zonde staat JEZUS alléén in de geschiedenis der menschheid. Wie zou, zegt gij, hem dit na kunnen doen? Doch ik vrage u, zoudt gij dan een onvolmaakt, gebrekkig voorbeeld verlangen? Het ideaal of idee van den mensch, zooals hij wezen moet, is in hem volkomen uitgedrukt. Ook voor die openbaring danken wij Hem en Zijnen Vader. En mogen wij al ons ideaal

niet bereiken, toch kunnen wij er naar streven het gedurig meer gelijkvormig te worden. Van zulk een streven getuigt de wel langzame, doch niettemin gestadige vooruitgang van het christelijk leven der maatschappij, in tegenoverstelling van de reactionaire, teruggaande beweging van het Kerkendom. Echter, steeds is het nog ver van algemeen begrepen en bedoeld te zijn. De tijd tot handelen bestemd wordt maar al te dikwijls in onderhandelen doorgebragt. Zou het wel vele Christenen ernst zijn met de zaak?

De Hoogleeraar Tideman, mijns broeders opvolger, heeft hem, zijn voormaligen leermeester een lof toegekend, dien ik boven alles stel wat men van eenig mensch getuigen kan. »»Reeds vroeg, zegt hij, was 'er iets dat mij sterk in hem trof: waarvoor ik toen den regten naam niet wist; maar dat ik later te beter leerde kennen en te hooger waarderen. Het was: *de waarheid van geheel zijn wezen.*"" En nu gaat hij voort, die stelling in bijzonderheden te ontwikkelen en te staven. Waar te zijn in alles: zich te durven vertoonen, zoo als men is, met alle zijne menschelijke onvolkomenheden, dit is voorzeker een blijk van zielegrootheid, dat schaars wordt aangetroffen. »»Zijn natuurlijke levenslust, dus gaat dezelfde Hoogleeraar voort, verschool zich nimmer achter gemaakte deftigheid en zelfs zijn smaak in genot verborg hij nooit onder geveinsde onverschilligheid of voorgewende minachting. Wij weten, hoe dikwijls dit zelfs aanleiding gaf, om hem te miskennen. Er is zekere omzigtigheid, die zonder onopregtheid te zijn, in dit opzigt tot de levenswijsheid van den hooggeplaatsten behoort, en vooral den man van een eerwaardigen stand, van een

ernstig ambt betaamt. Ik durf beweren, dat ook hij die op zichzelf en dus in waarheid genoeg bezat, maar te weinig misschien beoefende voor eene wereld, die van alle zijden op hem zag en vooral den man wilde wederzien, dien zij op den kansel met heilige aandacht bewonderde. En bij hem had hieraan altijd zijn deel die diepe afkeer van onwaarheid, welke even achtingwaardig als zeldzaam is."""

Ik heb deze geheele plaats afgeschreven, omdat zij het gevoelen behelst van een vriend omtrent een punt van beschuldiging van zijn gedrag hetwelk 'tmeest verdediging scheen te behoeven. Evenwel wilde ik dit teeder punt niet onaangeroerd laten, opdat ik niet schijnen mogt voor de gebreken van mijn broeder blind te zijn geweest. Hij was niet volmaakt: dit geef ik gaarne zijne beschuldigers of berispers toe. Maar zoo een geestelijke een heilige wezen moest, zou ik het raadzaam keuren, den geestelijken stand af te schaffen. Vroeger was men gewoon aan dien stand zekere toovermagt of *préstige* toe te schrijven en zoo 'er thans nog iets overbleef van dat vooroordeel, wij moeten het in onze eeuw van waarheid en wetenschap geheel laten varen. Ieder Christen is gewijd aan de dienst zijner Kerk, ieder huisvader is priester in zijn gezin: en zoo het Christendom algemeen geloofd en beleden wierd, de stand van geestelijke zou even overtollig zijn, als de stand van geneesheer, bijaldien iedereen aan de gezondheidswet getrouw bleef. Wel had ik gewenscht, dat mijn broeder zich meer aan hare voorschriften had kunnen onderwerpen, doch hoe bezwaarlijk is dit voor hem, die verkeert en zich beweegt in de hoogere kringen der zamenleving, die niet ongevoelig is voor levensgenot

en die, ware hij daar verschenen als boetgezant, zeker niet de welkome gast zou zijn geweest, noch die levenservaring hebben opgedaan, die hij als kanselredenaar behoefde, om op zijn gehoor te kunnen werken. Waren niet de redenaars der oudheid mannen levende in de groote wereld? Jezus zelf was hij niet gekomen etende en drinkende, zoodat wij hem meer dan eens deel zien nemen aan de gastmalen der Joodsche Grooten? Wel is waar, hij kwam daar niet als lid der Joodsche aristocratie, maar toch zijn gedrag toonde het dat hij zich zijnes adeldoms bewust was en den gastheer in beschaving niets toegaf. Is het niet een wezenlijk gebrek, als geestelijken, die met alle, ook met de hoogere standen verpligt zijn om te gaan, die echte humaniteit en urbaniteit ontberen, welke den beschaafden wereldburger versieren en het Christendom tot aanbeveling verstrekken. Hoezeer het beide eigenschappen bezit, kan aan niemand, die het bestudeerde, ontsnapt zijn. Onze van der Palm leerde het ons in zijne uitmuntende Bijbelvertaling ook van dien kant waarderen, gelijk hij het in zijn voorbeeld met bijzonder talent wist uittedrukken.

Maar zal de ernst van het leven en van het Christendom 'er niet bij lijden, als de geestelijke zijn ordekleed aflegt, om in de zamenleving te worden toegelaten? Ik heb een geestelijke gekend, wiens kerken altijd vol waren, zelfs dan, als hij tegenover andere gevierde redenaars predikte, wiens predikwijze de meest populaire was, die ik hoorde, die zijne gemeente getrouw bezocht, die schriften heeft nagelaten, welke van zijn vromen christelijken zin evenzeer, als van zijne grondige studie des Christendoms getuigenis droegen: en echter die geestelijke

is nimmer de maatschappelijke, gezellige man geworden, omdat hij nimmer ook in den vriendenkring zijn ordekleed kon of wilde afleggen.

Er was een tijd, ik heb dien beleefd, waarin godsdienstige verdraagzaamheid algemeen heerschte. Die verdraagzaamheid evenwel grensde aan onverschilligheid. De Fransche revolutiegeest had zich ook tot de Godsdienst uitgestrekt en volslagen ongeloof doen heerschen onder alle klassen der maatschappij. Het ongeloof was toen mode geworden, gelijk later de orthodoxie onder Roomschen en Onroomschen. Dit betrof het kerkelijk Christendom, de christelijke sekten, die nog altijd in strijd blijven met het beginsel der vrijheid. Echter onder dat alles heeft het Christendom der zamenleving zich weten staande te houden; ja het heeft meer en meer veroveringen gemaakt. Het ziekelijk kwijnende, het overdrevene, opgewondene van het kerkelijk Christendom is in de maatschappij met een ander gezond, praktisch, physiologisch Christendom verwisseld, dat door beweging in de open lucht, en door stevige gymnastiek tot een nieuw leven ontwaakt is en zich vrij heeft leeren gevoelen in de ruime kringen der groote menschen-familie, onder den blooten hemel ademende en zich hewegende.

'tIs eene lang bekende zaak, dat de opvatting van onze christelijke Godsdienst in andere tijden en bij andere volken aanmerkelijk verschilt: ja ik zou wel zeggen: bij andere individuën en in andere leeftijden en onder andere omstandigheden van hetzelfde individu. Doch minder bekend, of althans erkend is het, dat de kern, de gezonde kern van het Christendom onveranderlijk dezelfde blijft. Jezus Christus is dezelfde gisteren en heden en in alle

eeuwigheid! Naar dien gezonden kern moeten wij ons hervormen: het ziekelijke moet worden afgezonderd en uitgeworpen, groei en ontwikkeling voortgezet; het organisme moet zich de nieuwe deelen assimileren; het Christendom moet de maatschappij doordringen, omvatten, in zich opnemen, om haar vervolgens te hervormen, te herscheppen, te vernieuwen. Eeuwen zijn daartoe noodig, omdat het hier geldt eene ziekelijke maatschappij gezond te maken, haar aan het gezonde leven te gewennen; en wat al moeiten en bezwaren het in heeft, ingewortelde kwalen en verkeerde gewoonten uitteroeijen, als tot een nieuw leven herboren te worden, physiologie te bestuderen en hygieine te betrachten, nadat men aan pathologie en therapie zijn leven en studie heeft toegewijd en daarin als 't ware vergrijsd is, wie zal het niet beseffen?

Er bestaat nog eene schilderij, waarop mijn broeder is afgebeeld als kind. Vergelijken wij die afbeelding met zijn laatst welgelijkend portret in crayon, onlangs op steen gebragt, dan bespeuren wij eene verwonderlijke overeenstemming en herkennen in den man het aanvallig kind. Zoo was hij, een kind in de boosheid en in 't verstand volwassen. Het is eene algemeene wet onzer menschelijke natuur, dat wij onderscheiden ontwikkelingstijdperken moeten doorgaan, om van kinderen menschen te worden. Bij de meesten blijft van dien eersten kinderlijken leeftijd ook in later jaren iets over, dat wij kinderachtig konden heeten. Bij de besten, meest volmaakten, bij de ware Christenen bedoel ik, is dat kinderachtige kinderlijk geworden; het is, als ware de eerste paradijsstaat teruggekeerd: de paradijsstaat der schuldelooze kindschheid; maar een hooger geest leeft en werkt

er: kinderlijk geloof door mannelijke ervaring beproefd en gelouterd; de mensch herschapen naar het Godsbeeld, zietdaar de type, zoo als CHRISTUS hem ons heeft voorgeteekend. O, mogt die type ons Christenen steeds voor oogen staan!

Het was mijn oogmerk niet, den kanselredenaar te schetsen: maar mij den broeder te herinneren, gelijk ik hem gekend en bemind heb en nog ken en bemin; en dan moet ik van twee zijner kanselredenen gewagen, welke beide behooren tot de opstellen van zijn jeugdigen of eersten mannelijken leeftijd: de tweede en zesde des eersten bundels: de christelijke heldenmoed in het lijden en beproeving het middel ter opvoeding van den mensch. Wij zien in beiden den jeugdigen man, wien de ernst van het leven bij ervaring bekend is. En hoezeer is zijn heldenmoed in het lijden op de proef gesteld: eerst toen hij zijne Agatha, de moeder zijner kinderen: daarna toen hij zijnen Abraham: eindelijk toen hij zijne Maria aan zijnen Heer moest afstaan! Hoe hij door die beproevingen is opgevoed, leert ons de aandoenlijke levens- en karakterschets van zijnen zoon, zijnen oudsten en toonen ons zijne laatste levensjaren, aan de Evangelieprediking en de opleiding zijner leerlingen toegewijd.

In den eersten tijd zijner ambtsbediening heb ik mij meermalen over hem verontrust. Zijn vroeg gevestigde naam als Evangelieprediker, de zorgen voor zijn huisgezin, het drukke leven te Rotterdam in den gezelligen kring, vele en velerlei uiteenloopende bezigheden en betrekkingen, bij een jeugdig, schraal, teeder en ten uiterste raakbaar gestel, deden mij niet zelden bezorgd zijn voor de toekomst. Voegt bij dat alles: overmatige

toejuiching van vrienden en onbillijke beoordeeling van vijanden en gij zult beseffen, dat ik niet zonder reden bezorgd was. Die bezorgdheid steeg, toen het na eenigen tijd hem gebeurde, te midden zijner preek, de *timbre* of klank zijner stem te verliezen en dit voorval zich een en andermaal herhaalde. Later evenwel bleek gelukkig die vrees ontijdig te zijn; hoewel zijne laatste ziekte het bewezen heeft, dat er voorbeschiktheid bestond tot eene kwaal, die onder verschillende gedaanten het leven der onzen te dikwijls bedreigt en verkort.

Veel was er dat tot zijnen vroegtijdigen dood moest medewerken. Zijn druk, werkzaam, veel bewogen leven, vermoeijenissen, zorgen, zware beproevingen, met onbezweken moed doorworsteld, bij een hoogstgevoelig zenuwgestel. Inzonderheid de laatste ziekte van zijnen zoon, toen hij in het barre wintersaisoen telkens in den vroegen morgen naar Utrecht henen reisde, was voor zijne gevoelige longen te sterke proef. De hoest die hem toen overviel, heeft hem daarna niet meer verlaten. Toen hij daarbij merkelijk vermagerde en verzwakte, zag hij zich genoodzaakt, den raad zijner geneesheeren op te volgen en het huis te houden. »»Ik, schrijft hij mij in zijn laatsten brief, die zoover mijn geheugen reikt, nooit een dag ben te huis gebleven, heb al dien tijd grootendeels binnen de muren mijner woning doorgebragt. Maar het heeft geen ander gevolg gehad, dan dat ik van week tot week sterk ben afgenomen en verminderd. Ik ben een arme sukkel geworden, een schim van 't geen ik nog voor twee maanden was. Nu verklaren de geleerden mij voor een wetenschappelijk raadsel, daar het herhaald onderzoek van borst en long en van de *sputa* niets ongun-

stigs hoegenaamd heeft opgeleverd. Maar het is een schrale troost voor mijne vrouw en kinderen, als zij mij zien wegkwijnen, dat dit eigenlijk niet behoorde plaats te hebben volgens de lessen der wetenschap en de regelen der kunst.""

Even zoo is eene latere voorspelling der wetenschap bij monde van een hooggevierd clinicus in den vreemde door de uitkomst gelogenstraft. Ik die hem kende en zijn krachtvol werkzaam leven, heb hem nimmer een hoogen ouderdom toegedacht. Er zijn menschen die moeten blijven werken tot de nacht hen overvalt. Tot deze menschen behoorde hij en als wij nagaan, wat hij verrigt heeft, is hij evenmin, als zijn Abraham te vroeg gestorven. Ook voor ons niet, die hem beminden en juist daarom ons verblijden, dat hij van den zwaren post, dien hij zoo getrouw en krachtig verdedigde, is afgeroepen.

Ik had het geluk zijn vertrouwen en zijne vriendschap te bezitten tot aan zijn dood. Was het mijne stille, meer sombere geaardheid, die zich voelde opgewekt en aangetrokken door zijne levendigheid en vrolijkheid van geest? Was het belangstelling in zijn lot en dat onzer brave moeder, dat mij reeds van den beginne tot hem trok? Was het zekere overeenkomst met haar, die mij nu nog gedurig beiden gelijkelijk voor den geest brengt? Dit althans kan ik getuigen, dat zijn beeld mij even onuitwischbaar in de ziel gedrukt is, als dat onzer moeder.

Onze vriendschap heeft zich, gelijk ik zeide, het meest gevestigd, toen wij beiden in onze geboortestad dagelijks met elkander verkeerden en zijn roem als kanselredenaar mij van alle zijden tegenklonk.

Mijn beroep naar Leiden en het zijne naar Amsterdam

verplaatsten ons in een anderen werkkring en verwijderden ons tevens meer van elkander. Toch bleef de oude vriendschap bestaan. Hij maakte mij deelgenoot van alles wat hem betrof en de zijnen: en op gelijke wijze deelde hij in onzer aller belangen. Altijd was en bleef ik zijn oudste broeder en vriend: altijd genoot ik zijn volle vertrouwen bij al wat hij ondernam en verrigtte en niet ligt zou hij eenig werk van belang hebben in 't licht gegeven, zonder vooraf er mij over te hebben geraadpleegd. Niet om er mij op te beroemen, schrijf ik dit, maar om te doen zien, dat zijne betrekking tot mij onveranderlijk dezelfde is gebleven.

Ik heb hem gezien onder beproeving van voor- en tegenspoed, in vreugde en smart, te midden van allerlei omstandigheden des wisselvalligen aardschen levens. Ik heb zijn fijngevoelig gestel geschokt gezien door het felste lijden: ik heb hem op de gevoeligste punten gewond gezien, beroofd van vrouw en kinderen, van zijnen Abraham, dien hij als zijn oogappel beminde: ik heb zijne weeklagten gehoord; maar onder dat alles stond zijn christelijk geloof onwankelbaar vast, als een rots in het midden der baren. En de laatste maal dat ik hem hoorde: het was voor mij zijn zwanenzang, sprak hij met den veelbeproefden Psalmdichter uit de innigste overtuiging zijns gemoeds het Godverheerlijkend dankgebed uit: »»Gij zijt mijn God!""

Bij de intrede van zijne loopbaan is hij wegens den hoogen ernst zijner redenen door sommigen als boetprediker gegispt: thans heb ik vernomen, dat hij meer tot het hart, dan tot het geweten zijner hoorders zou gesproken hebben. Zoo was hij den eenen te ernstig, den

anderen niet ernstig genoeg; en viel mij JEZUS gezegde omtrent het oordeel der menschen over Hem en den Dooper in de gedachten. Ik besloot daaruit, dat het ginds te Jeruzalem evenzoo gegaan is, als het hier gaat onder ons en dat een profeet zelden geëerd is in zijn vaderland en onder de zijnen. Echter bij zoo verschillende opvatting van het Evangelie, hoe zou hij alleen aan allen hebben kunnen voldoen? Één punt vooral was het waarop hij bij herhaling en met den meesten ernst aandrong en waarom hij misschien aan velen mishaagde: het was de praktijk des Christendoms. Tot die praktijk des Christendoms stond in de naauwste betrekking, volgens zijne overtuiging: en wie zal haar niet deelen die met het Christendom praktisch kennis heeft gemaakt? tot die praktijk behoort in de eerste plaats christelijke verdraagzaamheid en de vrede der Kerk. Het was, wij weten het, zijn lievelingstekst: Één is uw meester, namelijk CHRISTUS en gij zijt allen broeders. Bij zijne viering van het Eeuwfeest van ons Seminarium bleek het op nieuw, hoezeer hem die vrede der Kerk ter harte ging, die hij nogmaals in zijne leerrede over de hooge roeping van de belijders des Evangelies tot christelijke eensgezindheid door zijne welsprekende taal verheerlijkte. Tot dat einde bedient hij zich van de paulinische voorstelling van het christelijk organisme, waarin bij verscheidenheid eenheid heerscht, door den broederband des vredes: niet door den band der kerkformulieren van feilbare menschen ontworpen en vastgesteld, maar als Christenen de waarheid betrachtende in liefde: in ootmoed, zachtmoedigheid, lankmoedigheid elkander verdragende als JEZUS' discipelen, die wandelen in eene liefde, welke

de ware regtzinnigheid der geloovigen uitmaakt. Zal ik u het slot dier christelijke rede herinneren, zoo gematigd in vorm, zoo krachtig en ernstig van inhoud: dat slot waar hij uitziet naar die eene ware algemeene Kerk op aarde en het ons aanzegt: »»Mijne en uwe oogen zullen het niet zien, Geliefden! en er dan bijvoegt: »»Zalig zijn ze die waardig zullen geacht worden die eeuwe te verwerven en de opstanding uit de dooden! Nog éénmaal, Broeders! Jaagt de liefde na! Wie in de liefde blijft, die blijft in God, en God in hem: God is liefde!""

Reeds is meer dan een jaar verstreken, sinds onze vriend van ons ging en het verschiet waarop hij wees, schijnt telkens meer terugtedeinzen. Door sektenscholen moet de onverdraagzaamheid reeds in de kinderharten worden ingeplant, opdat onze nakomelingen het niet zouden vergeten, welke de voorouders zijn, van wie zij afstammen. Voorwaar, wij mogen Gods voorzienigheid danken, dat Abraham des Amorie van der Hoeven onder ons het Evangelie verkondigd heeft, dat de schriften die hij heeft nagelaten, ons zijn overgebleven, dat zijn geest leeft in zijne gemeente en in hare kweekschool: en zoo wij thans een wensch mogten slaken op zijn graf, het zou de wensch zijn: dat het ook na hem niet ontbreken moge aan Voorgangers en Opzieners die als hij, in en buiten de Kerk, den vrede van Christus prediken!

Hebben velen wel eens gedacht en gezegd: waarom eene kerk der Remonstranten, nu de leeraars dier kerk dezelfde leer verkondigen, als hunne Protestantsche broeders? Thans acht ik mij verpligt hun te antwoorden: Zij staat daar die kerk als getuige tegen de formulieren van eenigheid en voor de eenigheid van geest. Zij staat,

opdat de traditie der christelijke verdraagzaamheid, haar van de Apostelen en met name van den Apostel PAULUS overgeleverd, niet in den vloed der vergetelheid verloren ga. Zij staat daar om het de ongeloovigen en vijanden des Christendoms te doen weten, dat als de christelijke sekten door den geest der eeuwe zijn te niet gegaan, het Christendom als een éénig man tegen bijgeloof en ongeloof strijden en over beiden zal zegevieren!

Mijne oogen zullen die zegepraal niet zien, maar de verwachting van den vriend mijner ziele zal niet falen. Want zijne bede was eene bede in den naam van onzen Heer! Van den Heer die in den laatsten, onvergetelijken nacht zijns levens tot de zijnen gezegd heeft: »»In dien dag zult gij mij niets meer vragen; voorwaar, voorwaar, ik zeg uliedden: al waar gij den Vader om bidden zult in mijnen naam, Hij zal het u geven.

Tot nu toe hebt gij om niets gebeden in mijnen naam; bidt en gij zult ontvangen, opdat uwe blijdschap volkomen zij!""

II. LEVENS-STUDIE.

Gij zijt het zout der aarde.
MATTH. V: 13.

Dikwijls heeft het mij verwonderd, dat de menschen liever zich met allerlei vreemde zaken bezig houden, dan met de studie van hun ligchaam en dat zij nergens onkundiger en onbedrevener in zijn, dan in de zorg voor gezondheid en leven. Wel is waar, er zijn sommigen, die voor zichzelven en hunne huisgenooten overbezorgd zijn, om iedere aanleiding tot ziek worden, afteweren: Maar deze, zelfs geneeskundigen, gaan daarbij zoo verkeerd te werk, dat zij door overdreven voorzorgen de gestellen ziek maken van hen, wier welvaart zij wilden bevorderen. Om welvarend te zijn, moet men durven leven, gelijk men wijs moet durven zijn, om wel te leven. Terwijl vinnig over gelooven en weten getwist wordt, wil ik trachten mijne minder hoogdravende landgenooten tot een proefrid over te halen op een nieuwen levenstrein, die welligt de twistende partijen bijeenbrengt.

Wat is het leven? Tot nog toe is de wetenschap ons het antwoord op die vraag schuldig gebleven. Welligt is het meer een gelooven, dan weten. Doch wij zullen liefst

de theorie laten rusten, om de gemoederen niet op nieuw gaande te maken. Vragen wij het de praktijk, die ons misschien de theorie zal doen vinden. Wat is het leven? Als wij rondom ons heen zien op die woelige menigte, dan gelijkt ons het leven een chaos: het is een drijven en dwarrelen, een horten en stooten, een reizen en trekken, een komen en gaan, een slapen en waken, een geboren worden en afsterven, een juichen en klagen: een bonte mengeling. Alles gaat zoo snel ons gezigt voorbij, dat wij met William Harvey, toen hij de circulatie of bloedsomloop onderzocht, zouden willen uitroepen: 't is God bekend! Doch hoe zullen wij ons standpunt kiezen, om juist te zien. Het microscoop kan ons niet dienen, evenmin als het microscopisch denken. Zou ook de telescoop en het telescopisch denken beter zijn? Laat ons eerst beproeven, wat wij met het ongewapend oog verrigten kunnen.

Om een zamengesteld raderwerk te leeren verstaan, behooren wij te weten, hoe het in elkander zit. Wij beschouwen het in rust, laten ons stuk voor stuk uitleggen en eerst daarna kunnen wij de werking begrijpen. Zal ons zoo de studie van het lijk het leven verklaren? Tot dus verre is onze wetenschap meer eene wetenschap van dooden dan van levenden: zij heeft getracht het levend werktuig te ontleden; doch nog altijd blijft het raadsel onopgelost. Het ligchaam dat zij onderzocht, was verminkt en ziekelijk; en het leven is geen blijvende, duurzame toestand, maar een gedurig afwisselende, veranderende: geen *zijn*, maar *worden*. Zij moest den levensstroom in zijnen loop opvangen en het oogenblik tusschen de streken van den secondewijzer waarnemen. Wij verbeel-

den ons den mensch en het menschelijk leven als iets bepaalds, binnen de vormen van ruimte en tijd omschreven en vatten het denkbeeld op, om het in een verstandsbegrip te doen stollen en bevriezen; terwijl wij vergeten, dat evenmin de mensch als het leven *zijn*, maar *worden*. Dat worden van den mensch en het leven, het is een ontwikkelingsproces, dat eeuw op eeuw voortduurt en nimmer tot stand komt. Waar zien wij den mensch, die het idee verwezenlijkt, waar het leven, dat waarachtig leven verdient te heeten? Wij menschen zijn zieken, ons leven is sterven. Niet ernstig genoeg kunnen wij ons die waarheid inprenten; want onze inbeelding maakt ons ongelukkig. Allen lijden wij aan levenspijn, die wij door allerlei verdoovende vergiften trachten te stillen. Er is een woord in onzen Bijbel, dat allen, wien de ernst van het leven vreemd is, ergert: dat woord is: Zonde. Men kan veel over dit woord praten, men kan het in al zijne beteekenissen nasporen, men kan het kritisch, aesthetisch, theologisch, zelfs wetenschappelijk behandelen, men kan het tot in het oneindige uitpluizen, maar men kan het noch wegpraten, noch uitwisschen, noch uitschrappen. Het blijft staan in ons woordenboek en ons geweten getuigt het dat ons woordenboek het niet missen kan. Ik zeg *ons* woordenboek. Zoo onze broeders de dieren konden spreken, zoo zij eene taal hadden, zouden zij datzelfde woord in hun woordenboek hebben? Die broeders de dieren hebben voor mij iets raadselachtigs, iets dieps: zij doen mij huiveren. Zij komen ons zoo nabij en schijnen toch zoo verre. Zij spreken niet: zij gaan niet met opgerigten hoofd; zoudt gij niet zeggen, dat zij ons beschimpten? De Ouden noemden de aap een caricatuur van

den mensch: maar zou de mensch ook een caricatuur van de dieren zijn? Het instinct der dieren is zoo volkomen met hun leven in overeenstemming, dat het ons menschen voorkomt als eene welberekende levenskunst; terwijl daarentegen het leven der menschen een volslagen mislukte proeve heeten mag. Of is niet het leven een voortdurend zondigen tegen de gezondheidswet? En de gevolgen van dat zondigen kan het wel anders dan levensgebrek, levensonlust wezen? Ons menschelijk leven bestaat in eene reeks van ziekelijke levensprocessen, die wij door levensvergiftiging trachten te verdooven. De levenspijn, waaraan wij lijden, verbittert ons levensgenot. Zoo valt het korte leven ons lang, het verveelt ons: wij grijpen alles aan, wat ons pijnlijk levensgevoel verstompt en verlangen den tijd te dooden. Levensroes noemen wij levensvreugde, en levensbewustzijn noemen wij levensverdriet. Wij zien het niet in, of willen het niet inzien, dat levensernst de voorwaarde is van levensgenot. Die het leven wil kennen, moet het ernstig meenen: hij moet durven leven en velen onzer is die proef te zwaar. Zij vergenoegen zich met den schijn, omdat zij het wezen missen. En toch het leven is iets heerlijks: het is eene bezitting, die wij kunnen verwerven: een schat, die ons eigendom worden kan.

Is 't niet zonderling, dat in een tijd, waarin ieder den mond vol heeft van den lof der wetenschap, waarin hare praktische toepassing dagelijks algemeener wordt, waarin wetenschappelijk man te zijn of geheeten te worden, de hoogste onderscheiding is, die men wenschen kan, dat in zulk een tijd het leven nog steeds op de laagte eener onwetenschappelijke empirie en routine is blijven stil-

staan? Ja, dit is niet slechts waar bij de menigte, het is ook waar bij de mannen van de wetenschap, die zich in leven en studie niet gelijk blijven. Zou het dan, ik zeg niet met de wetenschap, maar met de waarheid wel zoo ernstig gemeend zijn? Er is een woord, dat onze Duitsche broeders van de Fransche taal ontleend hebben en dat bij hen het burgerregt schijnt te hebben verkregen, dat woord heet: *frivoliteit.* In onze vaderlandsche taal kan ik geen woord vinden, dat alles uitdrukt, wat het beteekent. Het is een karaktertrek van den ondeugenden knaap, die tucht en ernst schuwt en zich aan dartelen moedwil, spot, ligtzinnigheid met hart en ziel overgeeft. Als wij onszelven, de plooijen en schuilhoeken van ons hart doorzoeken, dan zullen wij allen, ieder voor zich, overblijfselen bespeuren van dat knapen-element: het is iets sceptisch, iets van dien *Geist der stets verneint*, dat als men het laat opkomen en bovendrijven een magische magt op ons uitoefent, die ons ontzet en een geheim gevoel van overmagt inboezemt. Dat is het *ongeloof:* dat zich eerst klein vertoont, om de enge poort van het gemoed binnen te sluipen; maar eens toegelaten, telkens meer grond wint en eindelijk het gansch gebied verovert. 't Is eene kwaal, die in de diepte kiemt en wortelt en de voedende sappen naar zich toe trekt, maar eerst later zigtbaar wordt en als zij verschijnt en zich gevormd heeft, het moederlijf verteert en vernietigt. 't Is haar eigen het voorwerp, dat zij bezit, haar slagtoffer van voeding, warmte en vleesch en bloed te berooven: het wordt dor en koud en ledig en sterft, nadat het reeds lang opgehouden had te gevoelen. Zóó onmerkbaar kruipt het gif door de aderen, dat de gezondheid in 't eerst volkomen

schijnt te zijn. Die het eens in zich heeft opgenomen, die het heeft toegelaten en ontvangen en noch wil noch kracht heeft om het tegen te werken, is verloren. Hij zal niet alleen zijne godsdienst moeten opgeven: ook zijne wetenschap zal hem ontnomen worden, zij zal hem ontzinken, hij zal haar ontrouw en ongeloovig geworden zijnde, met haar leeren spotten; zijn bestaan, zijn weten, hij-zelf was een schim, een schaduw, een leugen.

»»Men verdient voorwaar, het zijn woorden van mijn onvergetelijken broeder aan 't begin zijner leerrede over den christelijken heldenmoed in het lijden, men verdient voorwaar nog geenszins den naam van een zwaarmoedig dweeper, die alles van de donkerste zijde beschouwt, als men beweert, dat aller menschen levensgeschiedenis in het ééne woord: *teleurstelling* begrepen is. Hoeveel groots en heerlijks belooft zich de knaap van het arme leven, dat voor hem ligt! Wat al heil en zegening spelt hem de toekomst niet! Maar de dagen der kindschheid en der jongelingschap vervliegen, en het schoone droombeeld wijkt. Met het klimmen der jaren hoopt zich de last der zorgen op, en de witbesneeuwde kruin, waarover zestig of zeventig gure winters heenwoeijen, bukt zich naar het gapend graf, om daar de langgewenschte rust te vinden. Ja, moeite en verdriet is het erfdeel van Adams zonen en dochteren. En zeker Christen Wijsgeer heeft naar waarheid gezegd: »»Zoo gij al de zuchten hoordet, die, op hetzelfde oogenblik, van de aarde ten hemel klimmen, gij zoudt bezwijken.""

Weinig dacht hij, die dit ter neder stelde, aan al de teleurstellingen en beproevingen, die hem wachtten; en welk sterveling is er die 't niet ondervond, dat zijne

levensgeschiedenis de verwezenlijking niet was van zijn levensroman? Zijn er intusschen, aan wien het leven meer gaf, dan zij er zich van beloofden, ik zou mij gaarne bij hen willen voegen. Doch hoe dit zij, het blijft niettemin eene algemeene ervaring, welke mijn broeder uitsprak, toen hij beweerde: dat der menschen levensgeschiedenis in het ééne woord *teleurstelling* begrepen is. En wat zou daarvan wel de voorname reden zijn? Wat anders dan dat men zich van het leven valsche voorstellingen maakt en zich met allerlei droombeelden vleit, die in 't niet verdwijnen. Zelden, ja bijkans nooit worden de kinderen voor het leven, dat zij zullen intreden, grootgebragt. Tucht ontbreekt evenzeer als liefde: ik bedoel beiden in hoogeren zin. De ouders en opvoeders hebben zich van het leven iets geheel anders voorgesteld dan het is en zijn zelven in hunne hersenschimmen bedrogen. Aan velen zweven romanhelden en romanheldinnen voor oogen. Hunne wereldbeschouwing is subjectief: hunne zelfkennis is gebrekkig, hunne levensplannen zijn luchtkasteelen: vooral hunne verwachtingen van hunne kinderen zijn het. Zij hebben nimmer het leven ernstig bestudeerd: de diepten van het menschelijk gemoed hebben zij nimmer gepeild. Het Evangelie is hun eene vreemde boodschap gebleven: geloofskracht kennen, noch bezitten zij: hunne kennis is aangeleerd: zij stellen weten boven waarheid en goed en waar te schijnen, boven waar en goed te zijn; is het wonder dat het ernstig levensbedrijf hen hindert en stoort en schokt en ontroert en verwart en dat twijfel en wantrouwen hen overvallen?

Eene voorname teleurstelling voor fijnbesnaarde menschen is de grove behandeling die zij van de valsch- of

slechtgestemde zenuwmenschen die hen omringen, maar al te dikwijls ondervinden en verduren moeten. Ik moet bekennen, dat mij, zoo verre mij heugt, deze altijd de grootste grieve was tegen het leven. Met een overgevoelig zenuw- en hersengestel ter wereld gekomen, was het mij of alles mij pijn deed, wat anderen vermaakte. Gewone menschenstemmen kreschen in mijne ooren, scherpe geluiden doorpriemden mijn gehoor. Oude, magere, ziekelijke, verminkte menschen beleedigden mijn gezigt: iedere aanroering mijner zenuwen en zintuigen deed mij trillen: in één woord, mijn vulnerabel hersengestel maakte mij vreesachtig, stilzwijgend, ingetrokken, het was alsof mijne zenuwen voor het gewoel en gedruisch dezer wereld te fijn georganiseerd waren: een gevoel dat mij zeer lang is bijgebleven en mij nu nog wel eens hinderen kan; vooral bij minder heusche of welwillende bejegening van anderen. Zulk eene kwetsbaarheid van zenuwgestel acht ik geen geluk; want tegenover het genot dat zij ons bij uitzondering schenkt, staat de velerlei smart over, waaraan zij ons doorgaans lijden doet. Rekent hierbij, dat het te hoog gestemd zenuwspeeltuig slecht met het groot orchest accordeert en gij zult de moeijelijkheid beseffen, van zich aan het wereldkoor aan te sluiten. Mij heeft het moeite en inspanning gekost, mij aan die zware muzijk te gewennen en het verlangen opgewekt naar de hemelsche toonen eener christelijke symphonie. Somtijds verbeeldde ik mij haar in de verte te hooren ruischen. Zou dat ook eene zinsbegoocheling hebben kunnen wezen? In het Evangelie echter weerklinkt de profetenstem eener betere toekomst. Kunnen wij Christenen die toekomst verhaasten? Waarom het niet beproefd? Als wij de

heerlijke toonen der bergrede hooren, dan is het alsof die hemelsche symphonie ons leven bezielde. Zou dat de ware muzijk zijn? Ach, mogt de wereldsche disharmonie zich oplossen in die volle accoorden van het Evangelie!

Op allen, voor wie het Evangelie waarheid is, rust de dure verpligting het te verwezenlijken. Dit is niet mogelijk, zoolang ons leven 'er niet mede overeenstemt. De theologanten beginnen met de ziel. Wij medici beginnen met het ligchaam: en gelijk sommige christenkluizenaars meenden het ligchaam te moeten ziek maken, om de ziel gezondheid en krachten te geven, zoo beweeren wij medici, dat eene gezonde ziel een gezond ligchaam tot haar orgaan behoeft. Gelooven wij het? Wij zijn gewoon onze patienten een strengen levensregel voor te schrijven. En wij, leven wij op diëet? Gij zegt, wij zijn gezond en behoeven er ons dus niet aan te onderwerpen. Denkt gij dan zonder diëet gezond te kunnen blijven. Bedriegt u niet, Mijne Heeren! de uitkomst zou u bitter teleurstellen en zoo gij u over het leven beklaagdet, ik zou u met uw eigen woorden beschamen: Dit ligt niet aan de wetenschap, maar aan hare behandeling!

Heerlijk is ons beroep voor wie het begrijpt en groot is de kracht onzer wetenschap, voor wie haar durft aanwenden. Die haar belijdt, moet haar gelooven, die haar gelooft, moet haar toonen. De geneesheer moet de vertegenwoordiger zijner geneeskunde wezen: in hem moet het blijken wat zij vermag. Waant niet, mijne jonge vrienden! dat gij zonder voorbereiding u aan die heerlijke roeping kunt toewijden. Men moet zich afrigten voor het leven en die te flaauw en te lafhartig is, om zijne lusten te beteugelen, zijne krachten intespannen, te zwoegen en

te werken, is voor het beroep, dat hij begeert, geheel onbekwaam. De Akademie is de oefenplaats of oefenschool voor het maatschappelijk leven. Daar moet de jongeling zich vormen tot zelfstandig man en de aanstaande beoefenaar der geneeskunde zijn gestel regelen en zijn ligchaam harden en zijn wil sterken en zijn geest verrijken, om in zijne persoonlijkheid het verheven karakter zijner bestemming uittedrukken. Op hem mag het: Medicijnmeester genees u-zelven, niet van toepassing zijn. In hem behoort de kracht en het vermogen der geneeskunde zich te verzinnelijken. En hoe zou dit alles mogelijk zijn, indien hij zijn ligchaam door ongebondenheid en wellust ontzenuwd en zijne beste krachten in de dienst der zonde verspild had? Welk vertrouwen kan het publiek hebben in iemand die terwijl hij zich aankondigt als doctor in de geneeskunde, zijne onkunde en onmagt verraadt in het bestuur van zijne eigene machine? Reeds al te lang is ons armzalig beroep het voorwerp geweest der schimp en spot van geleerden en ongeleerden. Hoe schitterender de wapendosch is, waarin het optreedt, des te belagchelijker is het onvermogen, die het achtervolgt. Het is gelijk aan een prachtig tournooispel, dat de toeschouwers verblindt; maar weldra vergeten is. Op het slagveld leert men den krijgsman kennen en den stuurman in den storm. De vreesachtige, hoe zou hij moed hebben in het vuur, de wankelmoedige, hoe zou hij het schip besturen te midden der woedende golven? Voorwaar, die zijne eigene gezondheid niet bewaren kan, is onbekwaam om te waken voor de gezondheid van anderen!

De student in de geneeskunde die op de Akademie verzuimt zich voor zijn zwaren post voor te bereiden, zijne

begeerten en lusten te bedwingen, zichzelf te beheerschen, hoe zal hij bestand zijn tegen de beproevingen van allerlei aard, die hem in de maatschappij wachten? Hitte en koû moet hij kunnen verduren, humeursbuijen verdragen, gemak en genoegen opofferen, ieder oogenblik van dag en nacht tot hulp bereid zijn, door geen voorspoed zich laten bedwelmen, door geen tegenspoed zich laten ter neêrslaan, door geen tegenstand zich laten ontmoedigen, altijd opgewekt en helder en zichzelven meester blijven: waarlijk, dit is geen gemakkelijke taak! Die er zich niet aan gewend heeft, hij zal bezwijken. En wie denkt er aan, als hij het vrije studenten-leven geniet? Het kan mij menigmaal bekommeren, als ik zie hoe weinig voorbereid menigeen de wereld intreedt.

Shakespeare heeft in zijn Prins Hendrik een karakter geteekend, dat te midden van ligtzinnige medgezellen en gloeijende feesten zijne zelfstandigheid wist te behouden en kracht van geest en wil niet verloren had; maar zulke karakters zijn zeldzaam. Ondertusschen de praktische studiën van onze medici zijn zij niet reeds geschikt, om hen aan de dure verpligting van hun vak te gewennen? En heeft het wel ooit ontbroken aan voorbeelden van volhardenden ijver? Waren er onder die vele voorbeelden niet sommigen, die ons aan Shakespeare's held herinnerden? Die hem zouden willen navolgen, dat zij bedenken dat de rol van Prins Hendrik een gevaarlijk spel is: een hagchelijke rol, een moeijelijk karakter, dat slechts enkelden kunnen volhouden en waarvoor slechts nu en dan een acteur te vinden is; dat zij vooral bedenken, dat het hunne bestemming niet is Koning te worden. De rijke Koningszoon, de zoon van een troonsoverweldiger, dat

deze verleid wordt tot uitspattingen, het ligt in zijn bijzonder lot en in zijn exceptioneelen toestand; dat studenten van rijke ouders, die zich als hunne erfgenamen beschouwen, geld verkwisten, ook dat is een gevolg van hun staat en kring; maar dat zonen van niet bemiddelde ouders schulden maken, is een blijk dat zij voor de Akademie en de Akademische Opvoeding niet deugen. Niet rijk te zijn en het te gevoelen, is een geluk voor den student en voor de studie. De groote mannen, die in Frankrijk onze geneeskunde hervormd hebben, waren zonen van behoeftige ouders, die door eigen inspanning en vlijt moesten voortkomen. De weelde is het bederf der studie en het bederf der opvoeding. Wilt gij weten, waarom Nederland zoo weinig uitstekende mannen heeft, gij jongelieden! die niet ophoudt uwe landgenooten te beschuldigen, het is omdat in Nederland de weelde mode geworden is en de eenvoudige vaderlandsche zeden heeft verdrongen. Behoefte maakt vindingrijk, overvloed maakt stomp en traag en vadzig. Is het eerste geslacht rijk, zoo wordt het tweede geslacht lui en het derde geslacht dom, en het vierde geslacht arm. Weelde is het bederf van een volk; en zoolang weelde ons beheerscht, gaan wij eene donkere toekomst te gemoet.

Geld is magt, zegt gij; maar die magt van het geld oefent eene terugwerkende kracht uit op ieder, die er zich op verlaat en aan overgeeft; het overweldigt den bezitter en bezit ten laatste hemzelven. Het leven wordt hem nu een winstgevende affaire: hij zwoegt en zweet en tobt nacht en dag voor zijn afgod, die hem nooit met rust laat: het geld is zijne voorzienigheid: het geld bepaalt het gewigt en de waarde van zijn persoon, die rijst

en daalt met de cours der effecten. Vraagt gij, of hij gelukkig is, ziet de ontevreden plooijen op zijn gelaat, hoort die knorrige, morrende, brommende toon van zijn stem, bespiedt hem in zijn huisselijk en maatschappelijk leven. Vraagt niet naar de aalmoezen, die hij uitreikt, vraagt naar hetgeen hij voor zich besteedt of voor zich behoudt: vraagt naar de som van liefde die hij dagelijks uitgeeft, en gij zult kunnen berekenen, hoeveel hij waard is. Geld is magt voor hem die het aandurft, die voor zijn overmagt niet bukt, die het weet te behandelen als middel tot hooger doel. Welke rijke is magtig? Hij is het, die zich vrienden maakt uit den onregtvaardigen Mammon, die den afgod dwingt hem te dienen, die hem regeert, die hem leidt en bestuurt naar zijnen wil, die noch vrek, noch verkwister, rentmeester is over zijne goederen. De rijkaard, die leeft voor eigen gemak en eigen genoegen, is gelijk aan het bedorven kind, dat verweekelijkt en vertroeteld onbruikbaar is voor de maatschappij. Tegenover die bedorven kinderen van de fortuin staan de vrije en vrijgelaten Christenen, als zonen en erfgenamen tegenover de knechten en slaven in het vaderlijk huis.

Onder de bijbelsche wonderspreuken is er een, die mij, zoo dikwijls ik haar las, magtig aangreep. Het is een gezegde van Jezus tot de Joden omtrent degenen, die hem getrouw wilden blijven: Gij zult de waarheid kennen, en de waarheid zal u vrijmaken. Hebt gij den diepen zin dezer woorden begrepen? Zij zijn mijne leenspreuk. Alleen in de waarheid is vrijheid [1]). Wie verstaat

---

[1]) *In veritate libertas.*

dat? Wie gelooft het? Vrijheid is de leus onzer eeuw. Wetenschap is het wachtwoord der hervormers. Maar wie kent de waarheid, die ons wetenschap en vrijheid zal schenken? Zijn waarheid en vrijheid in het leven geroepen, of bestaan beiden slechts in onze verbeelding? Wij, die vrijheid begeeren, zoeken wij haar in waarheid? Het is iets anders van waarheid te spreken, iets anders waar te zijn. Weet gij wat het zegt: waar te zijn? Er is een leven in schijn, er is een leven in waarheid. Het leven in schijn, is geen leven: het is droomen, slapen, sterven. Wij verbeelden ons te leven, als ons niets ontbreekt wat onze zinnen streelen, onze begeerten voldoen, onze eerzucht prikkelen kan. Maar de zinnen verstompen, de begeerten zijn onverzadelijk in hare eischen, de eerzucht wordt nimmer bevredigd. Ziet hoe de oude levensgasten te midden van hun tafelgenot zich vervelen, hoe de rijke schatten op schatten stapelt, hoe de eerzuchtige niet rust bij verkregen roem, maar nog altijd waant miskend en verongelijkt te zijn! Ja, drukkend is de slavernij der zonde en haar loon is ziekte en dood. Zouden die tafelvrienden, die schatrijken, die beroemde mannen, gelukzalig wezen? Zou dat het ware leven zijn? Of zou het ook hen hebben teleurgesteld? De lust tot snoepen en smullen is kinderen eigen. Wat zullen wij denken van mannen en grijsaards wien ze uit den kinderleeftijd is overgebleven? Wat moeten onze kinderen van ons denken, als zij zien hoe kinderachtig wij zijn? Inhaligheid en geldzucht zullen wij ze in onze kinderen bestraffen, terwijl wij-zelven er ons aan overgeven? Wij willen niet, dat onze kinderen geprezen worden, en wij zijn ontevreden, als wij niet iederen dag worden bewierookt en geëerd!

Maar zult gij zeggen, die mannen der wetenschap, die streven naar kennis, die de wereld verlichten, die de maatschappij door hunne uitvindingen verrijken, die aarde en hemel doorzoeken, die gedurig hun gebied vergrooten, die de natuur hare geheimen en raadsels ontwringen, zouden zij het leven niet begrijpen, bezitten, beheerschen? Ondervraagt hen en zoo zij opregt zijn, zij zullen het erkennen, dat hun weten niet te vergelijken is bij hun niet-weten: en dat het wereld-raadsel hun nog altijd verborgen bleef.

Er is in onzen tijd een geroep uitgegaan van de menigte: Groot zijn de wetenschappen! Het is niet uitgegaan van hen, die in de hooger mysteriën zijn ingewijd, maar van hen, die zilveren en gouden afgodsbeelden maken, waarvoor zij nederknielen, hun eigen werk aanbiddende. Tegen dat geroep der menigte, heeft zich onlangs een stem in het naburig Duitschland doen hooren in den welbekenden anonymen roman: *Eritis sicut Deus.* De latijnsche titel is ontleend van het kinderlijk verhaal van den val der eerste menschen in onzen Bijbel. Het zijn woorden van de slang tot de vrouw: Gij zult als God zijn. De roman is gerigt tegen menschenvergoding en Godverloochening, beiden niet onbekend in een tijd van afgodische vereering der wetenschappen en van aanbidding der almagt van den menschelijken geest. Het vreemde boek is niet zonder talent geschreven en diep van zin. Die het vatten wil, moet het bestuderen zonder vooringenomenheid en vooroordeel: hij moet zich trachten intedenken en integevoelen in de gedachten en gevoelens van den onbekenden schrijver. Dit is niet het werk van recensenten: althans niet in den regel. Zij passen, wat zij recenseren zullen,

als een nieuw kleederpak aan en als 't hun te wijd of te naauw is, roepen zij: Het deugt niet! Een heirleger van *critici* is op het werk aangevallen: men heeft het voor caricatuur-teekening gehouden, men heeft het eene scherpe satyre genoemd, men heeft 'er een christelijk karakter in gemist. Op die aanmerkingen antwoordt de schrijver in de voorrede voor de tweede uitgaaf, die al spoedig de eerste is gevolgd: zij betreffen hoofdzakelijk den vorm. De inhoud is te ernstig en te diep voor oppervlakkige lezers. Mij was het een welkomstgroet uit de verte van geestverwanten in Duitschland. Het is als een stem van het koor in het treurspel: of als de heilige ode, die in den eersten Psalm de vromen zalig prijst en den lof vermeldt der Godgetrouwen.

»»Welgelukzalig de man, die niet treedt in den raad der godloozen, noch vertoeft op den weg der zondaren, noch zit in het gestoelte der spotters: maar die zijn lust heeft in de wet des Heeren en dag en nacht die wet bepeinst!""

Want ik ben jong geweest en ik ben oud geworden en heb de waarheid leeren kennen en haar lief gekregen, die mij heeft vrijgemaakt.

Ons leven, hoe langer het duurde, des te ernstiger wordt het. Allen gaan wij den dood te gemoet. Van het geslacht dat met ons opgroeide, zijn slechts weinigen meer overig. Welhaast zullen ook wij niet meer zijn. Is dan alles afgedaan? Is eenerlei het lot van menschen en dieren? Ja, zegt de ongeloovige. Neen, zegt de Christen. Wie zal het pleit beslechten? »»Ik ben de opstanding en het leven, die in mij gelooft zal leven, al ware hij ook gestorven:"" zoo sprak Hij, in wien wij Christenen Gods vertegenwoordiger op aarde erkennen. Aan ons staat

het vrij, te kiezen tusschen geloof en ongeloof aan het leven of aan den dood. Die aan het leven gelooven, zullen leven, die aan den dood gelooven, zullen sterven. Voor dezen was het leven schijn, voor genen is het leven waarheid. Ik vraag niet naar geloof, zullen mij de mannen der wetenschap tegenwerpen, ik vraag naar weten. Wat zullen wij hun antwoorden? Leert het ware leven kennen en gij zult aan het leven gelooven. Het leven is geen begrip, het leven is geen gevoel; het leven is een daad: het is een *zijn*. Die het niet kent, gelooft het niet, die het kent, gelooft het. Was het geen droom, geen slaap, geen roes: was het waken met bewustzijn, zoo hebt gij het leeren kennen als waarheid en de waarheid zal u vrijmaken: vrijmaken van de slavernij der zonde. Gij zult het leven bezitten en beheerschen en voor u zal de dood schijn, het leven waarheid wezen. Ik weet wel, dat de ongeloovige met die uitspraak zal spotten; maar ik weet ook, dat hij over het leven oordeelt, als de blinde over het licht; want om het christelijk leven te kennen, moet men het christelijk leven durven beproeven, men moet het hebben ondervonden. Hij, de man van wetenschap, heeft met het Christendom de proef niet willen nemen, omdat het Christendom hem te ernstig was. Dat is het geheim van het ongeloof: dat het de waarheid van het leven ontkent, omdat het den schijn kiest boven het wezen. Dat leven in schijn openbaart de nietigheid van het ongeloof, dat terwijl het den éénen waren God verloochent, den wereldgeest dient, die den godloochenaar in een magnetisch helderzien doet voortdroomen en hem karakterloos en geesteloos maakt en geheel ontzield wegwerpt, als prooi der vernietiging.

III. LEVENS-PRAKTIJK.

De wijsheid is geregtvaardigd door hare kinderen. LUK. VII: 35.

De Christelijke Godsdienst en de Geneeskunde, gelijk zij in vele andere opzigten overeenkomen, hebben beide hetzelfde lot ondergaan van eerst langzamerhand in haar einddoel begrepen te zijn: en nog altijd bewijzen het de sekten der dogmatiserende Christenen en *Medici*, dat de hervorming, die beiden beoogen voortdurend in haar beginsel miskend wordt. Wat de geneeskunde betreft, nadat men hare waarde als hygieine heeft leeren schatten, zal zij van deze inzonderheid hare toekomstige volkomenheid moeten verwachten.

Reeds GAUBIUS heeft de hygieine als hoofddeel der geneeskunde erkend en de tegenwoordige chef der militaire-geneeskundige dienst in Frankrijk heeft in zijn *Traité d'Hygieine*, een werk aan de gedachtenis van den stichter der *médecine physiologique* opgedragen, bepaaldelijk GAUBIUS aangewezen als den autheur, wiens orde van behandeling hij gevolgd is. Hij noemt haar *la clinique de l'homme sain*, hetwelk ik liefst in het ééne woord levens-praktijk zou willen overzetten. Zoo ooit eene Hierarchie der wetenschappen kon worden verwezenlijkt, onze hygieine zou

er eene eerste plaats in bekleeden: terwijl zij tevens de breuke tusschen Godsdienst en wetenschap heelen kon. Gij zoudt u vergissen, als gij u dat vooruitzigt in een ver verwijderd perspectief zoudt willen voorstellen. De natuurlijke gang van zaken brengt 'er ons als van zelf en dagelijks nader bij; en wanneer het u ernst is er de proef mede te nemen, gij zult gerust de verouderde therapie kunnen vaarwel zeggen, of althans *à la suite* kunnen plaatsen.

Levens-praktijk, veelomvattend woord, wat naauwelijks verstaan wordt! Het is een ongelukkig vooroordeel, dat zonde en ziekte onafscheidelijk zijn van de menschelijke natuur. De physiologische mensch, en op hem is thans bijzonder ons oog gevestigd, de physiologische mensch moet als gezond en rein door ons gedacht worden, wanneer wij physiologie bestuderen willen [1]. Houdt gij zulk een mensch voor een ideaal: ik acht het onzen duren pligt er naar te streven om het te bereiken; in navolging van het voorbeeld, dat ons Christenen is voorgesteld.

Om volkomen mensch te zijn, behoort men Christen en wel praktisch Christen te wezen. Het Christendom kan op tweeërlei wijze die menschelijke volkomenheid bevorderen. Vooreerst namelijk als zelfbeproeving: ten andere als zelfopvoeding. Als zelfbeproeving houdt het ons den spiegel voor oogen en wijst ons in onze verhouding tot het Evangelie, hoeveel wij waard zijn. De geheele bergpredicatie kan ons doen zien, hoeverre wij nog afstaan van de volkomenheid die Jezus in de zijnen verlangt en vertoont ons een ideaal, waarvan, ik zal niet zeggen het

[1]) *Ut curvi norma rectum, ita morbi sanitas*, zegt Gaubius, d. i. de norm bepaalt de afwijking, de gezondheid de ziekte.

Oosten, maar het beschaafde Griekenland en Rome geen begrip had. Waar vindt gij voorschriften van verheven stille deugden die alleen den Vader tot getuige hebben? Waar eene zelfverloochening, eene alles omvattende broederliefde, een bidden en zegenen en weldoen van vijanden en vervolgers, eene teederheid van geweten, eene naauwgezetheid, eene onbekrompene mildadigheid, vredelievendheid, barmhartigheid, reinheid van harte, algemeene welwillendheid, zachtmoedigheid, lankmoedigheid, verdraagzaamheid, nederigheid, kleinachting van zichzelven, kinderzin, geestkracht, vertrouwen, hemelsgezindheid, die alle deugden der Heidenen en alle zedelijke grootheid van Wijzen en Wijsgeeren verre achter zich laten. Wel kon Jezus daarom tot de zijnen zeggen: »»Gij zijt het licht der wereld;"" en wederom: »»Gij zijt het zout der aarde."" Zulk eene verhevene zedeleer was ongehoord: een hemelsch licht was opgegaan in de harten der menschenkinderen, een ander geslacht was op aarde verschenen. De strenge zedeleer was aesthetica geworden en het bederf der zonde was geweerd door het zout der kennisse. Even zuiver is de moraal der parabelen, die onder het eenvoudig kleed van verhaal of fabel de treffendste en diepste waarheden verbergen en waarin het geheel en de deelen zoo meesterlijk zijn geschikt en bijeengevoegd, dat de levendige schilderij die zij voor de verbeelding tooveren, de fijnste snaren van het menschelijk gevoel doet trillen. Nog heb ik niet gewaagd van de verrassende wendingen en vragen, die de doortraptste sluwheid der vijanden te schande maken.

En zoo ben ik onmerkbaar overgegaan tot de beschouwing van het Christendom als middel van opvoeding. Gij

hebt gezien welke hooge eischen CHRISTUS aan de geloovigen doet, hoe hij ze als 't ware opvoert tot de hoogste volmaaktheid: eene volmaaktheid gelijk aan de zijne en aan die des Vaders in de hemelen; maar daarbij daalt hij evenzeer tot hen af, om hen bij te staan, op te leiden, te ondersteunen, te bekrachtigen, aan te moedigen en alles weg te ruimen, wat hun in hunne vorderingen hinderlijk zou kunnen wezen. Want ook hierdoor kenmerkt zich zijne opvoeding, dat hij minder geeft, dan opwekt: dat hij de opmerkzaamheid gaande maakt, om vragen uittelokken, die dan wederom aanleiding geven tot nadere verklaring van het gehoorde. Waarheidszin en waarheidsliefde aan te kweeken, was hem hoofdzaak bij de opvoeding der zijnen, en niets bestraft hij ernstiger, dan schijnheiligheid en geveinsdheid. Telkens spreekt hij het wee uit over de huichelende Farizeën, die van de Godsdienst een tooneelvertooning maakten en de rol van vrome Israëliten speelden, terwijl zij zich allerlei onregt en zedeloosheid veroorloofden en aan allerlei ondeugden overgaven; en gelijk hij de Farizeën openlijk bestrafte, spaarde hij evenmin de Sadduceën, die in hunne ligtzinnigheid de leer der opstanding bespotten en aan geene onsterfelijkheid geloofden, om zich te vrijer aan hunne booze lusten en driften te kunnen overgeven. Als middel van opvoeding heeft ons Christendom dat voor boven alle andere godsdiensten en stelsels van zedekunde, dat het den mensch aan zichzelven ontdekt en hem alles, in en buiten hem in het ware daglicht vertoont. Gewoon ons van het leven die voorstelling te maken, die het meest met onze neigingen overeenkomt, trachten wij ook ons geloofsleven naar die voorstelling te moduléren en te

schikken en een contract te sluiten, waarbij door te geven en te nemen, beide partijen worden te vrede gesteld. Tegen dat zelfbedrog, of die moedwillige vervalsching van de waarheid, verzet zich CHRISTUS openbaring. Zij rukt de hypocrisie het masker af en stelt openlijk de ligtzinnigheid ten toon. Zij geeft geen hairbreed van haar gebied gewonnen, maar treedt telkens nader en nader, totdat wij geen uitvlugten meer over hebben, om haar te ontwijken. De keus tusschen waarheid en onwaarheid moet geschieden: aan de eene of andere zijde moeten wij ons scharen en het kritisch proces, dat boozen van goeden scheidt, moet volkomen afloopen en tot in zijne laatste gevolgen worden doorgezet. Wilt gij weten, waarom de wereld zulk een onverzoenlijken haat en vijandschap tegen het Christendom koestert, het is om zijne onverbiddelijke gestrengheid in het vervolgen van allen schijn en leugen, om zijne scherpe, doordringende wereldkritiek. Men zegt dat de beroemde GOETHE in zijnen ouderdom op zijn feestdag van zijne kinderen met een voortreffelijk bewerkten Christuskop verrast wierd. Na korten tijd verzocht hij hen, de buste wegtenemen, wiens aanblik hem onverdragelijk was. Hij schijnt mij telkens toe te roepen, zeide hij: »»*Alter Sunder bekehre dich!*"" Zoo gaat het allen, die met CHRISTUS openbaring in aanraking komen. Hoemeer zij haar aanschouwen, des te onwederstaanbaarder en verpletterender wordt dat gelaat, dat zich niet van hen afwendt, maar hen volgt waar zij ook henengaan, dat hen niet loslaat, noch rust gunt, bij dag noch bij nacht, en hen tot aan de laatste ure die ontzettende stem doet hooren, die gedurig in hun binnenste weerklinkt: Zondaar bekeer u!

Veel is er in onze dagen van een dubbeld boekhouden gesproken, waarbij men eene aparte rekening zou hebben openstaan voor het geloof en eene andere voor de wetenschap en als 't ware twee personen zou vertegenwoordigen: een geloofspersoon en een wetenschappelijk persoon. De stem van het ongeloof heeft zich met het hoogste regt verzet tegen die dubbelhartigheid. Onze menschelijke ontwikkeling en opvoeding door Godsdienst en kennis, door geloof en wetenschap gaan hand aan hand: beider streven is op één en hetzelfde punt gerigt. Beiden bedoelen waarheid, en in en door waarheid vrijheid, verlossing van de slavernij van het rijk der duisternis: volkomene emancipatie van het menschdom. Om het licht der waarheid te zien, moet het orgaan der waarheid aanwezig en voor haar geopend zijn. Het licht is de openbaring Gods in de natuur en in den mensch JEZUS; hoe zullen wij het kunnen zien, als wij blind zijn, of het oog moedwillig sluiten? Doch daartoe is eene volkomene bekeering, vernieuwing, wedergeboorte het onmisbaar vereischte. Wij behooren geheel andere menschen te worden om in den echten zin *waar* te zijn. Tot zoodanige bekeering tot waarheid behoeven wij het licht van Gods openbaring zoowel in de natuur, als in het woord, dat haar tolk was: en hoe opregter wij het met haar meenen, hoe volkomener wij op haar vertrouwen, hoe reiner ons hart is, des te helderder zal haar licht ons beschijnen.

Beginnen wij tot dat einde onze opvoeding met ons ligchaam te wijden en te heiligen tot een tempel van Gods Geest, door matigheid, onthouding en tucht. Het kan niet genoeg worden ingeprent, dat geen misbruik meer algemeen is, dan het misbruik van spijs en drank

en dat gelijk wij onze kinderen in onmatigheid groot brengen, de ouden van dagen aan niets meer verslaafd zijn, dan aan tafelgenot, hetgeen als al het andere hen begeeft, hun de kinderjaren schijnt terug te tooveren.

Voorwaar het zijn niet de materialisten alleen, die het geloofsartikel van den *Stoffwechsel* boven aan plaatsen: menig geloovige geest, die van het theoretisch materialisme gruwt, is een ijverig betrachter der praktijk en zit aan met de Heidenen aan het offermaal. Gelooft niet, waarde Christenen! dat ik u vasten wil prediken, of de genoegens der gezelligheid verbieden. Ik wil slechts u de vermaning des Apostels herinneren: Gebruikt de wereld, als dezelve niet misbruikende. Kliergebreken en jicht, de groote plagen van kinderen en oudelieden, zouden ons alléén bij geruchte bekend zijn, als wij ons van deze eerste der diëetzonden konden spenen: en hoevele andere ongeneeslijke gebreken van deze ééne zonde afstammen, weten zij, die in de praktijk der geneeskunde zijn grijs geworden. Het is onmogelijk Christenen te zijn en de ziel in schotel of beker te hebben; en die zijn humeur wil bedwingen, moet diëet houden en matigheid betrachten. Eene verstandige moeder deelde mij onlangs de opmerking mede, dat hare kinderen des morgens stug en ongezeggelijk waren, als zij den avond te voren meer dan gewoonlijk gegeten hadden: en zoude het met ons volwassen kinderen wel anders gaan? Onze schrandere Vosmaer strekt dien regel nog verder uit, en handelende over den invloed der maag op het volksgeluk, beweert hij, dat de voornaamste oorzaak van de verkeerdheden en gruwelen, die de laatste bladeren van het geschiedboek der achttiende eeuw bevlekken, gezocht moet worden

in een bedorven spijsvertering: en dat de geheele Fransche omwenteling met alle hare gevolgen het uitwerksel is eener kwade maag. Dat de schrijver in zijn betoog te materialistisch is te werk gegaan, zullen, noch kunnen hem onze ongeloovige materialisten met grond verwijten; maar dat hij van de vergunning van het *ridendo dicere verum* zou hebben misbruik gemaakt, zou ik aan niemand noch willen, noch kunnen toestemmen.

En die materialisten zelve, acht gij het eene gewaagde hypothese, als ik hunne philosophie voor een exsudaat der buikhersenen verklaar? Mij althans zou het niet bevreemden, dat de maag een magtigen invloed had uitgeoefend op de secretie hunner ideën en dat zij ter staving van dezelve zich voornamelijk van abdominaal-logiek bedienen zullen. Ik vind een zaakgetuige in den vermaarden martelaar van het materialisme DE LA METTRIE, welke, zoo men zegt, aan eene patrijzen-pastei is te gronde gegaan. Dat evenwel onder Christenen reeds in den apostolischen tijd onmatigheid zelfs hunne broedermalen bezoedelde, blijkt uit PAULUS brieven. En zijn het niet nog de rijken, die hunne schatten in overdaad en weelde verspillen? Wij mogen het niet ontkennen, dat de tafelweelde gedurig meer verfijnd is geworden; maar willen daarbij niet vergeten, dat de Lazarussen, onder ons althans grooter barmhartigheid ondervinden. En de arme, heeft hij geleerd met voedsel en deksel te vrede te zijn? Heeft hij den zegen leeren schatten, hem door JEZUS in zijn Evangelie geschonken?

Den armen wordt het Evangelie verkondigd: op deze uitspraak van den Zaligmaker of liever op dit bescheid aan de discipelen des Doopers gegeven, heeft mijn broeder

ons opmerkzaam gemaakt in zijne zevende Leerrede van den eersten Bundel. Wat troost ligt 'er in die schoone eenvoudige rede voor den arme, die in JEZUS zijn lotgenoot ziet, even als in zijne Apostelen, uit de lagere standen gekozen: en in zijn Evangelie eene leer ontmoet, naar zijne behoeften en vatbaarheid berekend en ingerigt en meest geschikt om de harten der aanzienlijken en vermogenden tot onbekrompene mildadigheid te stemmen; terwijl JEZUS zelf het is, die eene liefdegifte van hen vraagt voor zijne behoeftige broeders en zusters. En hoe innemend spreekt dat Evangelie de armen toe? Het wijst op de vogelen des hemels en de bloemen des velds die de Vader in de hemelen voedt en kleedt en verzorgt. Zou dan ook in ons Christendom niet het meestvermogend redmiddel besloten liggen tegen het zoozeer gevreesde en dreigende pauperisme? Leest CHASTEL's prijsverhandeling over den invloed der christelijke chariteit, en gij zult er niet aan twijfelen. Maar die chariteit mag zich niet bepalen bij het uitreiken van aalmoezen of bedeeling: hetgeen te dikwijls een middel was tot ontzenuwing, tot bederf, tot zedeloosheid, door een ontaard menschenras aantekweeken, dat van grootvader en vader tot zoon en kleinzoon in trage vadzigheid voortleeft en zelfs den moed of lust niet heeft, om zich uit het slijk der vernedering op te heffen. Teregt heeft men daarom begrepen den arme te moeten onderwijzen, onderrigten, opvoeden om hem in staat te stellen, om uit eigen middelen en door eigen kracht zijn lot te verbeteren. Vooral de Christen gevoelt zijne verpligting, om zijne arme broeders den Bijbel in handen te geven, dat boek voor armen en kinderen verstaanbaar, dat hen wijs kan maken tot zaligheid. Onkunde

en misdaad gaan zij niet dikwijls hand aan hand? De Berlijner Hoogleeraar der geregtelijke geneeskunde, Joh. Ludw. Casper, heeft voor eenigen tijd eene hoogstbelangrijke bijdrage geleverd tot de gelaatkunde en uit zijne rijke ervaring oplettend gemaakt op het volstrekt gebrek aan uitdrukking der moordenaars-physiognomiën: eene opmerking nog onlangs bevestigd door een ter dood gebragten misdadiger, wiens *brut* en dom voorkomen geheel de afdruk was der stompheid van zijnen geest. En wat zullen nu dergelijke openbare teregtstellingen baten ter beperking van het misdrijf? Een theater wordt opgeslagen: een mensch wordt ter eere en in naam der wet om hals gebragt, ten aanschouwe eener gapende, gevoellooze, of wraakzuchtige menigte! Het theater wordt afgebroken, ingepakt en weggezonden en na eenige weinige dagen is de indruk van het schouwspel uitgewischt en spoorloos verdwenen. Neen, niet den misdadiger op te pakken en op te hangen, is de bescherming die de Staat aan de maatschappij verschuldigd is, maar de misdaad te verhoeden en die dommekrachten, die het moordtuig in handen nemen, om hunne automatische reflexbewegingen vrij spel te laten, die dommekrachten in menschen te veranderen, door volksonderwijs en volksonderrigt en volksopvoeding en beschaving vooral, dat is pligt en roeping van den Staat. En waar zal die beschaving en opvoeding het eerst aanvangen? Waar anders dan in het christelijk huisgezin. Pestalozzi heeft in zijn volksroman: Geertruid en Lienhart een schets geteekend van zoodanige huisselijke opvoeding: eene schets die voor onze natie bewerkt is door Dr. Allebé; en Vinet heeft in zijne ontvouwing van het volksonderwijs aangewezen, dat het Christendom als opvoeder

en onderwijzer voor de kinderlijke vatbaarheid bij uitstek geschikt is. In verscheiden landen van Europa, schrijft hij, is het gebleken, dat het godsdienstig leven het verstandelijk leven zelfs bij stompe, hoogst middelmatige menschen heeft opgewekt. Om de hooge waardij van de christelijke religie als middel van opvoeding uit het regte oogpunt te beschouwen, behoort men vooreerst te bedenken, dat haar leerboek in aller handen is en door ieder in zijne taal kan gelezen worden en verstaan; ten andere, dat de zuivere moraal van het Christendom voor alle gemoederen toegankelijk en door alle verstanden begrepen, de algemeene familieband kon worden, die de menschelijke zamenleving vereenigde en de christenvolken verbondt; eindelijk, dat de christelijke openbaring verkondigd is in de kinderlijke taal des Bijbels, die onder de eenvoudigste vormen de verhevenste waarheden voordraagt. Dat Boek ontrolt het kind de wereldgeschiedenissen: het levensdrama der menschheid wordt hem daar vertoond in een geschiedverhaal, waarin het zijne eigene geschiedenis en zijne eigene opvoeding wedervindt. Velen zullen, voegt VINET hierbij, het niet met ons eens zijn: vooral zij die niet gelooven; een naauwkeurig en gemoedelijk onderzoek is alles wat wij van hen vragen, omdat wij buiten het Christendom niets weten te vinden, dat in staat zou zijn de volkszeden, het volksonderwijs en de volksopvoeding te verbeteren. De feiten, op welke dit gevoelen berust, te zoeken, om ze te kunnen opmerken, is pligt van iedereen: ze te zoeken, om ze aantetoonen, is meer in 't bijzonder der Christenen roeping

Doch behalve zulk onderzoek, is er nog één middel van verdediging tegen het ongeloof, dat meer dan alles

vermag: het is het levend en werkend Christendom zelf. Want zelfs van het godsdienstig onderwijs heeft men aanleiding genomen, om sektenscholen voor te staan en te verdedigen en het onchristelijk beginsel der onverdraagzaamheid in kinderharten te planten en aantekweeken. Een levend en werkend Christendom, dat is het krachtig bolwerk tegen het ongeloof: en de philadelphia der Christenen is de getuigenis van het broederverbond tegenover de philanthropie der wereldlingen. Voor den oppervlakkigen beschouwer van menschelijke daden bestaat het onderscheid niet tusschen gewone menschenliefde en de christelijke chariteit en zoolang men het beginsel niet acht, zal het leven der philanthropen van dat der Christenen weinig verschillen; ja ik zou meenen, dat velen die zich Christenen wanen, door menig philanthroop beschaamd worden. Daarom vereenig ik mij met VINET, als hij de Christenen aanmoedigt, om zich bij het tot stand brengen van groote ondernemingen, aan de philanthropen aan te sluiten en van hunne zijde er toe mede te werken om ook onder dezen het christelijk beginsel te doen eerbiedigen.

Er is helaas! zelfs onder Christenen zooveel farizeïsme, zooveel van die weldadigheid, die voor zich laat uittrompetten, zooveel vertooning van liefde, om van de menschen gezien en geëerd te worden, dat het niemand bevreemden kan, dat het groot bezwaar heeft, het zuiver christelijk element te onderscheiden en dat niet zelden valsche en echte munten zijn dooreengemengd. De Ouden hadden eene spreuk: *Gloria est umbra virtutis:* d. i. de roem is de schaduw der deugd, eene spreuk die waarschijnlijk naar hunne meening opgevat, eene andere beteekenis hebben zal, dan die wij Christenen 'er aan geven zouden; maar

die wel begrepen, bij uitnemendheid gepast is, om het onderscheid der christelijke deugd van algemeene liefdadigheid of chariteit van de philanthropie der niet-christenen aan het licht te brengen.

Mijn broeder, ten bewijze dat het Evangelie niet te vergeefs tot de rijken en edelen en grooten der aarde spreekt, wijst in dezelfde leerrede op zoovele nuttige instellingen ten behoeve der armen, die in de oude wereld geheel onbekend waren: op al die scholen en gestichten van liefdadigheid, waar het kroost der behoeftigen onderwezen, de grijsheid verzorgd, de kranke verpleegd, het weeskind tot een nuttig lid der maatschappij gevormd wordt: en welk Christen zou 't met hem niet dankbaar erkennen? Doch ik vraag, is er in die instellingen nog niet veel, dat verbeterd kon worden? Treedt onze gestichten van liefdadigheid binnen en ziet, hoe weinig voor behoorlijke luchtverversching gezorgd is: vraagt of in onze gast- en ziekenhuizen aan gezondheidsregeling en ziekenverpleging evenzeer gedacht wordt, als aan de behandeling der dusgenaamde wetenschap; overweegt of de maatschappij niet grooter belang heeft in het bezit van gezonde, krachtige burgers, dan in het stichten van ziekenpaleizen en of bij ons de gezondheidspolitie dezelfde ondersteuning vindt, als de regterlijke magt. De geneesheer, die 't heeft leeren inzien, dat de kracht der geneeskunde in iets anders verborgen ligt dan in geneeskrachtige kruiden, delfstoffen en dierlijke zelfstandigheden, heeft zijne kunst en wetenschap op hooger prijs leeren stellen, naarmate hij hare innerlijke gehalte beter heeft beproefd.

Quetelet antwoordt op de vraag: of de geneeskunst eenigen invloed uitoefent op de maatschappij, ontkennend,

wat het cijfer der bevolking aanbelangt, maar erkent, dat als hygieine de waarde van den mensch en van het volk aanmerkelijk door haar wordt verhoogd: en dat ofschoon zij het aantal burgers niet vermeerderen mogt, zij daarentegen veel vermag, om den physieken welstand van een volk te bevorderen: eene roeping, die haar verdienstelijk maakt voor de menschheid en de menschelijke maatschappij.

Sedert Broussais eene *médecine physiologique* ontwierp, is zijn *idée mère* voor de hervorming der geneeskunde onvruchtbaar gebleven: omdat zij niet tot in hare logische gevolgtrekkingen doordacht is en uitgevoerd. Wel heeft de pathologische anatomie 'er bij gewonnen en door eene ruimere toepassing op de praktijk ook deze van vele vooroordeelen gezuiverd: doch de ziekten zijn niet herleid tot physiologische grondbegrippen, gelijk het beginsel der hervorming zulks gebood. En als wij de kliniek onbevooroordeeld gadeslaan, dan zullen wij ons weldra kunnen overtuigen, dat op een oud kleed de nieuwe lappen zijn aangezet en in oude lederzakken de nieuwe wijn gegoten is; maar dat niemand 'er aan gedacht heeft, om de geneeskunde te reconstruéren naar den eisch der nieuwere wetenschap. Virchow heeft een loffelijk begin gemaakt met de oude inflammatieleer in het physiologisch proces van voeding te doen opgaan, maar het denkbeeld is nog niet helder geworden, dat de instauratie door de *geheele* ziekteleer moet worden doorgezet. En dezelfde Virchow heeft even duidelijk ingezien, dat de geneeskunde bestemd is, om een gemeengoed van allen te worden. Zal nu de *médecine physiologique* zich eenmaal volkomen verwezenlijken, alsdan behoort de hygieine in het leven te

worden geroepen om haar herscheppingswerk te voltooijen. Dit is voor een iegelijk, die den gang der studiën opmerkzaam heeft gadegeslagen, reeds voor langen tijd eene afgedane zaak: en het kunnen alleen gehechtheid aan het oude en vooringenomenheid met verjaarde begrippen zijn, die 'er aan konden doen twijfelen. Wanneer wij van de hoogere waarde der hygieine boven de therapie spreken, dan spéculeren wij niet op de toekomst, gelijk sommigen ons zouden willen doen gelooven, maar wij rekenen op de goede uitkomsten, die wij nu reeds dadelijk verkregen en die nog jaarlijks toenemen in alle landen, waar men niet geschroomd heeft, van de lessen der ervaring partij te trekken en de nieuwere rigting te volgen, welke eene meer zuivere wetenschappelijke kennis aan hen, die met verzaking van eigen nut of voordeel, de waarheid zoeken, in de duidelijke taal der getallen heeft aangewezen.

Hygieine is de praktijk der physiologie. Het is onze roeping haar in het leven en in de maatschappij binnen te leiden, om den abnormalen toestand, waarin onze medemenschen verkeeren, in een normalen toestand te veranderen. Tot dat einde zijn wij verpligt, anderen met ons voorbeeld voortegaan en feitelijk te toonen, dat hetgeen wij bedoelen, verkrijgbaar is voor die het wezenlijk begeert en kracht van wil genoeg bezit, om wat hij als waarheid erkent, ook met volharding te betrachten.

Hygieine is de beste propaedeutiek voor de praktijk des Christendoms en al wie gezondheid in zijn gelooven en weten verlangt, hij beginne met zijn hersen- en zenuwgestel gezond te maken. Bijgeloof en dwaling zijn ziekten, waarvoor een verstandige levensregel ons bewaren kan; en de eenvoudigheid, die het zegel der waarheid is,

heeft aan het gezond verstand en gezonde hersenen haar aanzijn te danken. Die eenvoudig en waar zijn, hebben een helder inzigt in Godsdienst en wetenschap: zij weten wat zij willen en kunnen, wat zij moeten en waartoe zij verpligt zijn. Hun is het weten, willen en kunnen één: zij hebben zichzelven gemeten en gewogen en beproefd, en trachten naar niets dat niet onder hun bereik en in hunne magt is. Zij zijn een zuivergestemd speeltuig gelijk, dat door een meesterhand bespeeld wordt. Die valsche toonen en valsche accoorden, welke ons zoo dikwijls ontstemmen, komen voort uit een ziekelijk zenuwgestel, dat slecht gestemd is en slecht bespeeld wordt. Meermalen maakte ik er u opmerkzaam op, van hoe groot belang het is, zichzelf aan tucht te gewennen. Wij behooren te beginnen met de gronden der muzijk te bestuderen en lang daarmede voorttegaan, wanneer wij verlangen zekere virtuositeit ons eigen te maken. Verzuimen wij dit, wij zullen, even als de autodidacten en dilettanten, nimmer eenige belangrijke vordering maken, omdat wij de gronden, gelijk het betaamde, niet geleerd hebben.

Behalve zintuigen en spieren vereischen de hersenen inzonderheid oefening en geregelde opvoeding. Wat baat de opvoeding der zintuigen, zoo niet de hersenen het zenuwgestel beheerschen en de noodige kracht van wederstand bezitten, om over de indrukken van binnen en van buiten aangebragt bevel te voeren. Bekend is de wilskracht van Mucius Scaevola, die de Graaf York von Wartenburg volgens Droysen's verhaal op zijne jonge knapen beproefde: Z. Grube, *Von der sittliche Bildung der Jugend im ersten Jahrzehend des Lebens*, Leipz. 1855. p. 148 sqq.

Minder bekend, maar treffender nog is eene anecdote door Prof. ESCHRICHT in zijne populaire physiologie p. 286 medegedeeld uit den mond van Prof. JACOBSON. Deze verhaalde hem, dat toen hij in Parijs BOYER bezocht, eene vrouw voor twee kleine meisjes deszelfs hulp kwam inroepen, die men meende, dat van een dollen hond gebeten waren. BOYER besloot de wondvlakten uittesnijden. Eerst wierd het oudste meisje geöpereerd, nadat het jongste in de zijkamer gebragt was. BOYER verzocht JACOBSON den arm van het kind, terwijl hij bezig was, vast te houden. Beiden verwonderden zich dat de kleine den arm stil hield, zonder geluid te geven. Doet het geen zeer? vroeg BOYER. Ach ja, zei het kind, het doet veel zeer, maar ik wil niet schreijen; want als mijn zusje het hoorde, zou zij zich niet willen laten helpen. Beide mannen zagen elkander aan. »»*De telles filles*, vroeg BOYER, *en avez vous en Danemarc?*"" En nu vraag ik, zou het Christendom zich in de menschelijke natuur vergist hebben?

Voor korten tijd verscheen het eerste stuk van een werk over het Idiotisme en de Idiotenschool door C. E. VAN KOETSVELD, uitgegeven ten voordeele van een opterigten gesticht voor minderjarige Idioten te 's Gravenhage. Gij vindt er een voorbeeld van liefde, die zichzelf vergeten kan in een achterlijken knaap met beperkte vermogens bl. 22, 23 en eene graphische voorstelling van het idiotisme. Het eigenlijk idiotisme heeft een anderen grond, zegt de schrijver, dan gebrek aan vermogens. Die vermogens zijn 'er wel, maar worden niet gebruikt, zijn daardoor niet vatbaar genoeg voor indrukken, en staan ook niet onder het bestuur van den wil. Verstaan is voor den idioot de pijnlijkste zaak. Het hoofdgebrek, dat

meest en spoedigst in 't oog valt, is het onzekere en wankelende in de bewegingen: evenzeer van oog en spraak, als gang. Deze juiste opmerking brengt mij als van zelf tot een hoofdpunt in de levenspraktijk: de kracht namelijk van den wil of wat wij gewoon zijn, karakter te noemen.

Wat in den Bijbel aan de kinderen wordt voorgeschreven, hunne ouders onderdanig te zijn, vader en moeder te eeren en wij onder het eene woord *gehoorzaamheid* begrijpen, wordt van alle paedagogen teregt voor de eerste voorwaarde en wet van alle opvoeding gehouden. Die gehoorzaamheid moet een onbepaald geloof en vertrouwen tot grondslag hebben. Tegenover dien pligt van gehoorzaamheid staat de wil van het kind, die 'er zich dikwijls sterk tegen verzet en dan, zoo men zegt, niet slechts gebogen, maar gebroken moet worden. Grube vermeldt het geval van een kind, wien de vader gebood de letter A te noemen, en die eerst na driemalen herhaalde, gedurig strengere ligchaamskastijding, 'er met moeite en vrees toe te bewegen was. Grube prijst den vader om zijne volharding. Mij komt de proef hoogstgevaarlijk voor en niet vrij te spreken van willekeur. Wilskracht moet verstandig geleid, niet verlamd worden en ik prijs de bezadigdheid van den straks genoemden schrijver over het idiotisme, als hij de ouders vermaant tot geduld met de zoogenoemde ondeugendheid hunner kinderen, die in haren diepsten grond eene *deugd* is, als neiging tot zelfstandigheid, wilskracht, zelfwerkzaamheid, leven: eene kracht met verstand te leiden en binnen de perken van pligt en godvrucht terug te brengen. Er zijn, 't is waar, stugge, hoofdige, hardnekkige knapen

en 'er is eene eigenzinnigheid, die met bekrompenheid gepaard kan zijn; doch uit wilskracht met verstand bestuurd kan een groot karakter zich vormen, tot ware christelijke heldenmoed geboren en in edele zelfverloochening zich uitende. Vergunt mij u nogmaals op den grooten Apostel Paulus te wijzen, Psalmen zingende in den kerker en juichende smaadheid te lijden voor Christus, zijnen Heer.

»»Doorgaans, het zijn woorden mijns broeders, heet men hem een held, die aan de grootste gevaren het hoofd durft bieden, en hetzij dan in den strijd voor het aardsche Vaderland, hetzij in den nog zwaarderen kamp voor het Rijk van God, eene roemvolle zege weet te behalen. Maar een kloek en deugdzaam man, worstelende met den tegenspoed, en zegevierende over het grievendst leed, verdient niet minder dien naam te dragen. Ja, wij schromen niet, den lijdenden boven den strijdenden heldenmoed te verheffen. De laatste zet al onze krachten in beweging en de mensch gevoelt zich bij de inspanning grooter en vrijer. De eerste bestaat meer in dragen dan in doen. Een standvastigen, ongeschokten geest te bewaren, onder de slagen van den tegenspoed, vertoont eene kracht die van den Hemel is afgedaald.""

Wilt gij weten, hoe ons Evangelie gehoorzaamheid aan wilskracht leert te paren, zoodat beiden elkander dragen en opwegen, het is door krachtvolle, vrije, vrijwillige buiging van eigen wil onder den wil des Hemelschen Vaders, door eene volhardende onderwerping aan Gods vadermagt, door eenswillendheid met den Vader in de Hemelen. Niet omdat het niet anders *kan*, of omdat het niet anders *mag*, maar omdat het niet anders *wil*, onder-

werpt zich het kind, dat zijnen vader liefheeft en zoo de Christen het uitspreekt, wat hij gevoelt, hij zal tot zijnen God en Vader zeggen: doet met mij naar uw welbehagen, ontneem mij alles, beproef, kastijd, straf, doodt mij, toch heb ik u lief, liever dan mijzelf, lief boven alles wat in hemel of op aarde is. Op u betrouw ik, op u hoop ik, , op u wacht, u alleen aanbid ik!

De Christen kent een woord, waarvan de regte zin en diepe beteekenis den ongeloovige verborgen is; dat woord heet: vrede. Reeds vroeger vermeldde ik het. Mijn broeder getuigde er van in de tiende der kanselredenen van den tweeden Bundel en een gelijk getuigenis leest gij van zijnen zoon in zijne eerste kanselrede over het geloof in Christus. — „„Wij ontmoeten somtijds menschen, dus getuigde de laatste — gelukkigen, wien men het aanziet, dat zij hunnen vrede gemaakt hebben met God en met de wereld en met zich-zelven. In de bezigheden van hun beroep, in hunnen omgang, in al wat zij ondernemen en volvoeren, is het duidelijk dat zij weten wat zij willen, en dat zij met vasten tred, zonder om te zien noch af te dolen, naar een *zeker* doel streven. Wanneer de overste dezer wereld komt — aan hen heeft hij niets. Struikelen en vallen zij, ze staan krachtiger weder op; treuren zij over hunne tekortkomingen, hun treuren draagt een heerlijke vrucht der geregtigheid. Hun morgengebed is: „„Vader uw wil geschiede!"" en 's avonds danken zij: „„Heer ons heeft niets ontbroken!"" Ja, ook als de uitwendige mensch bij hen verdorven wordt, als de ouderdom en grijsheid komt, of de stormen des lijdens hunne hutte sloopen, nogtans wordt hun inwendige mensch verheerlijkt van dag tot dag. Zij haasten niet, om deze

aarde te verlaten, maar deinzen ook niet terug als zij den dood voor oogen zien. Scheidend roepen zij ons toe: Vaartwel! tot wederziens!""

Zulk eene inwendige kalmte is het zekerst bewijs, dat het zalig Godsrijk zetelt in het menschelijk gemoed. O, wisten de ongeloovigen, welk een schat zij versmaden! Konden zij lezen in het hart der Christenen, die zich met al wat zij hebben en genieten of ontberen, hebben overgegeven aan hunnen Heer, die in hem het leven bezitten en de wereld overheerschen, die de waarheid zien en door de waarheid zijn vrijgemaakt en zich vrij gevoelen en zalig, zelfs onder het lijden en sterven! O, kenden de ongeloovigen den vrede van het Evangelie en de liefde van Christus!

Is teleurstelling de slotsom van het leven der stervelingen, de Christen vindt zich in zijne hoop noch verwachting bedrogen. Was hem eerst alles vreemd, later wordt hem alles eigen; want bij iedere stap ontmoet hem Jezus de vriend zijner ziele, die hem aanziet, toespreekt, troost, vermaant, berispt, bemoedigt, versterkt. Nimmer is hij alleen, noch voelt zich verlaten. In leven en in sterven is hij des Heeren.

Onze opvoeding door het Christendom is eene opvoeding door Christus. In hem leven wij met onze afgestorvene en met onze levende vrienden. Helder staat ons dat geheele levensdrama voor den geest. Wij herleven in de herinnering als kinderen in het ouderlijk huis bij onze ouders en grootouders, die als wij Christus toebehoorden en die hij ons toebeschikte: bij die vromen van den ouden dag, die onze kindschheid bestuurden, die onze kinderjaren vervrolijkten, die over ons waakten en ons onder-

wezen en vermaanden en liefhadden. Wij herdenken aan al die goede en lieve menschen die wij ontmoetten en die ons wel deden en met en bij en om ons waren en ons nu nog schijnen te groeten uit de verte. Wij vertegenwoordigen ons die tijden van voorheen, de vrolijke uren der kindschheid en jeugd, vreugd en leed, kommer en blijdschap, goede en kwade dagen; wat wij niet al door moesten en wat wij niet al door kwamen! Wij zien onze speelkameraden en Akademievrienden, en vroegere ambtgenooten en onze lijders en lijderessen; wij herinneren ons naastbestaanden en bekenden en zoovelen, die wij in het leven zagen en nu niet meer vinden; maar van die allen zijn zij ons het dierbaarst, die wij als Christenen beminden; die met ons één geloof hadden en ééne hoop en ééne liefde. Wij herlezen de bladzijden van onze geschiedenis, van onzen voor- en tegenspoed en bij al wat ons overkwam, zien wij de hand en het schrift van God, die dat alles beschreven heeft en voor ons heeft opgeteekend, opdat wij erkennen zouden, dat hij het was, die onze lotgevallen bepaalde en beschikte en ieder blad en ieder woord heeft ingevuld. En wanneer ik dan het geheel overzie, dan wordt het tegenwoordige mij klaar en de toekomst zeker. Want des Christens geloofsleven is een leven van vertrouwen, boven allen twijfel verheven en des Christens levenspraktijk is een levend Evangelie: een leven in en door en voor God en Christus.

Gelijk ons leven aan Christus toebehoort, zoo moet iedere betrekking welke wij aanknoopen op deze wereld, aan hem zijn toegeheiligd.

En welke betrekking is voor man en vrouw gewigtiger dan die van 't huwelijk. De drie deelen van de Gravin

de Gasparin over het Christelijk huwelijk, bevatten de gevoelens en denkbeelden eener vrouw van geboorte en fijne beschaving die met haar geheele wezen het Christendom is toegedaan, over dit zoo hoogstbelangrijk onderwerp. Zou het niet wenschelijk zijn, dat ook een man, even beschaafd en even godsdienstig als zij, hetzelfde onderwerp behandelde? Of zou iemand beweren, dat voor den man de zaak onverschillig was? Wat mij aangaat, ik zou genegen zijn het tegendeel te verdedigen. De invloed der vrouw op den man is grooter, dan het gezag van den man over de vrouw en het lot der kinderen is veel afhankelijker van de moeder, dan van den vader. En hoe zelden wordt de vrouw voor een christelijken echt opgevoed? Hoe weinig haar christelijk geloof in het huisgezin opgewekt of versterkt? Zal dat zwak geloof bestand zijn tegen de twijfelingen des mans? Zal zij in staat zijn, hem het geloof te geven of zijn geloof te bevestigen? Behoort zij niet bovenal zich te wachten voor eene verbindtenis met een ongeloovige, die haar en hare kinderen zou kunnen meêslepen in zijn ongeloof? Mevrouw Gasparin stelt de eenige bestemming der vrouw in het huwelijk. Paulus de Apostel dacht 'er anders over; en ik moet hem gelijk geven. Voor den Christen is een onchristelijk huwelijk oneindig erger dan de ongehuwde staat. Heeft de christelijke vrouw eene verbindtenis met een ongeloovig man te vreezen, de christelijke man vreeze niet minder de verbindtenis met eene ongeloovige vrouw: en voor de kinderen is zoodanige verbindtenis gewoonlijk nog rampzaliger, omdat hunne eerste opvoeding aan de moeder toebehoort.

Van zijnen kant is de christelijke man verantwoordelijk

voor de vrouw, die zich aan hem heeft overgegeven. Hij is voor haar wat CHRISTUS is voor de gemeente. De innige betrekking die hem aan haar verbindt, legt hem de verpligting op, haar lief te hebben als een hem van den Heer aanbetrouwden schat, te waken over haar geloof, haar en zichzelven CHRISTUS te heiligen. De kleine maatschappij van man en vrouw is de grondslag van de groote maatschappij der menschen; en aan het geluk der huisgezinnen hangt het geluk van Volk en Staat. Het geloofsleven, wat zich in de levenspraktijk openbaren moet, is de band der christelijke zamenleving. Neemt het vertrouwen weg: en wat is het geloof anders dan vertrouwen? neemt het vertrouwen weg en de band is verbroken en de zamenleving is feitelijk opgeheven. Individuën door geen geloof en vertrouwen verbonden, vertoonen een staat van vijandschap en oorlog van allen tegen allen, die elke vereeniging onmogelijk maakt; want eene maatschappij van egoïsten, zoo die al denkbaar ware, zou de zaden des verderfs in eigen boezem omdragen. Zulk een egoïst is de idioot, en hun aantal is oneindig grooter, dan men zich verbeeldt. Daarom is de mensch van zijne geboorte af aan zoo hulpbehoevend, opdat hij zich aan menschen zou hechten. De geheele natuur van den mensch verordent hem tot maatschappelijkheid en gezelligheid. In de maatschappij moet hij leven en zich ontwikkelen en vormen. De heerlijke gaven en vermogens, met welke de mensch is uitgerust, openbaren zich in de maatschappij. In de maatschappij alleen kan hij volkomen mensch worden en wie den mensch, wie het menschelijk leven wil bestuderen en kennen, moet het oog vestigen op de groote maatschappij der menschen. Om het begrip van regtvaar-

digheid te bevatten, verdichtte PLATO zijne Republiek. Om het begrip van mensch te bevatten, moeten wij hem in de zamenleving beschouwen en om den volkomen mensch te zien, wenden wij het oog naar het rijk van CHRISTUS op aarde.

De Christen tegenover de wereld en in de wereld levende heeft een allerzwaarst praktisch probleem optelossen, waarin allen te kort schieten. Het is niet slechts de strijd der beginselen, die 't hem moeijelijk maakt: het is meer nog het gebrek aan volharding en logische consequentie, dat hem nu naar de eene, dan naar de andere zijde doet afdwalen; 't is het hinken op twee gedachten en de ongelukkige poging om twee vijandige elementen te vereenigen. In dit opzigt heeft de materialist een onmiskenbaar overwigt boven den zwakgeloovige: en het verwondert ons geenszins, dat de welsprekende taal van een broeder en vriend er ons met den meesten ernst tegen gewaarschuwd heeft. Nadat hij had aangetoond, dat de behoefte van gelooven in onze menschelijke natuur is ingeweven, wendt hij zich tot zijn gehoor met de gewetensvraag: Gelooft gij? Wij willen hem thans niet volgen bij zijn onderzoek, maar ik mag u en mijzelven de vermaning niet onthouden, die ons, als een stem van boven, toespreekt. »»De Heer roept ons in deze dagen op, om getuigenis te geven aan de waarheid en Goddelijkheid Zijner zaak. Wij moeten, als ware Christenen, het zout der aarde en het licht der wereld zijn. Wij moeten tot sprekende bewijzen verstrekken, dat het Evangelie eene kracht Gods is tot zaligheid een iegelijk die gelooft. Zóó en zóó alleen, zullen wij afbreuk doen aan het rijk der duisternis! Zóó, en zóó alleen zullen wij bouwen aan den tempel Gods,

en in dezen tijd der beproeving en loutering, houden wat wij hebben, opdat niemand onze kroone neme!'' "

Is voor den Christen de oplossing van het praktisch probleem, dat hem is opgegeven, een wonderwerk dat hij niet dan door onafgebroken krachtinspanning in vertrouwen op hoogeren bijstand, kan volvoeren; hijzelf is een raadsel voor den wereldling, die hem of voor een dweeper, of voor een huichelaar aanziet. Wat is de reden, dat zijn leven gewoonlijk een leven van lijden en beproeving is, dat hij zoo dikwijls miskend, zoo zelden verstaan wordt? Wat anders, dan dat de wereld naar andere beginselen denkt, gevoelt en handelt, dan hij. Telkens stuit hij op vooroordeelen, belangen, bedoelingen van anderen en als hij rekent op medewerking, op erkenning van verdiensten of van welgemeende pogingen, op billijke beoordeeling van daden en handelingen, zal hij te dikwijls bedrogen uitkomen en ondervinden, dat hij zich misrekend had. Het is een moeijelijke onderneming, den kamp met de wereld aantevangen; maar het is nog oneindig moeijelijker, dien vol te houden tot het einde. Want het Christendom is in zijne eischen onverzettelijk en iedere overwinning op de wereld behaald opent den weg tot zwaarder strijd. Om daarvan overtuigd te zijn, behoeven wij slechts de Apostel-geschiedenis op te slaan en op de eerste ontmoeting te letten van het Christendom met het Joden- en Heidendom. Misschien zult gij mij te gemoet voeren, dat die tijden van het martelaarschap voorbij zijn, dat het Christendom nu eenmaal zijne plaats op de wereld heeft ingenomen en dat het weinig moeite baart, zich in het verworven gebied te handhaven. Ik kan het u niet toestemmen, mijne broeders! Die zich aan rust wilden

overgeven, zouden weldra tot hun spijt het tegendeel ondervinden en nog altijd blijft Jezus voorspelling waarheid: »»Ik ben niet gekomen, om vrede te brengen op aarde, maar het zwaard!""

Hebt gij de openbare vijanden des Christendoms in ons vaderland geteld? Kunt gij gissen de verborgene, die onder bedriegelijke namen zich vermommende niet alleen de christensekten, maar iedere openbaring van het Christendom vervolgen, onze jeugd van de Godsdienst der vaderen trachten aftetrekken en niet minder hevige proselytenmakers zijn, dan de Roomsche en Protestantsche propaganda. Laat ons dan in trage rust niet insluimeren, noch ons vleijen met de ijdele verwachting, dat de pogingen van materialisme en ongeloof zullen afstuiten op de magt der Kerk. Is niet de Katholieke Kerk op haar eigen grondgebied bestookt, zoodat zij vreemde hulptroepen heeft moeten toelaten, en de Protestantsche in zich-zelve verdeeld en door twisten en tweespalt ontzenuwd?

En wat zouden ook die kerken vermogen tegen de Hierarchie der wetenschap, die het materieel belang in hare vanen voert? Wat zou de dogmatiek vermogen tegen de populaire overredingskracht der gezonde rede? Voorwaar, niet genoeg kunnen wij het ons inprenten, geen formulieren, noch leerstellingen kunnen ons behouden, maar het levend woord des Geestes, werkzaam in levende feiten. Doch als de Kerk tegenover het leven gesteld wordt, vergeet men dan niet, dat de Kerk niet verzuimd heeft levensregelen voor te schrijven, en aan te dringen op vasten, onthouding en liefdewerken? Wat ik tegen die kerkelijke regels en voorschriften heb, het is dat zij van de eene zijde te streng en van de andere zijde te al-

gemeen zijn. Het vasten op bepaalde tijden, ligchaams-kastijdingen, kloosterzeden, priester- en nonnengeloften, wat heeft dat alles met het vrij, onbekrompen christelijk leven gemeen?

Prof. VOSMAER herinnert aan den leefregel van CELSUS, die wil dat wij menschen ons aan geen vaste regelen binden, maar ons nu en dan afwijkingen zullen vergunnen. En hij voegt er aanstonds bij, dat men de zorg voor zijne gezondheid ondergeschikt moet houden aan de vervulling van gewigtiger en verhevener pligten. Als tweeden leefregel prijst hij tevredenheid of vergenoegdheid aan en als derden een gerust geweten. Meermalen heb ik over dien Celsiaanschen leefregel nagedacht en dan kwam mij de kracht der gewoonte voor den geest, die met ons physiek en moreel welzijn zoo naauw verbonden is. Hierop bemerkt VINET: dat de gewoonte als koning niets deugt, maar veel waarde heeft als minister of 's vorsten dienaar. Zich in de levenspraktijk zekere gewoonten eigen maken, er zich aan hechten, kan zijne goede zijde hebben en is vooral dan aan te prijzen, wanneer die gewoonten op voorwerpen betrekking hebben, die men lief heeft en die onze liefde verdienen. Zoo zijn er ook christelijke gewoonten, die even als gezondheidsregelen onzen welvaart aangaan en van nabij betreffen. Tot de eerste, zoowel als tot de tweede behoort het bedwingen van de tong, waarmede het bedwingen zijner lusten gepaard moet gaan en met deze het beteugelen zijner driften en hartstogten.

Ons christelijk geloof is vergeleken bij de magneetnaald, die den schepeling het zeker pad wijst door den onmetelijken oceaan: die dat geloof mist, gelijkt aan den slaap-

wandelaar staande aan den rand van een afgrond; want een leven zonder God, zegt VINET, gaat zwanger van zelfmoord.

De laatste der kanselredenen van den jongen DES AMORIE VAN DER HOEVEN voert ten titel de mensch tegenover den dood en heeft tot tekst de woorden van DAVID tot zijnen vriend JONATHAN: »»Daar is als maar ééne schrede tusschen mij en tusschen den dood."" Het karakteristieke van de welsprekendheid des zoons komt bij de overeenkomst met die des vaders, zoodat gij dadelijk familietrekken ontwaart, het karakter zijner welsprekendheid, zeg ik, komt nergens sterker uit, dan in deze treffende rede. Wilt gij eene proeve. Hoort hoe hij ons de nabijheid des doods voor oogen stelt en in het gemoed drukt. »»Luid wordt het ons gepredikt: Bereid uw huis, want gij gaat sterven! Waar gij staat of gaat of zit of nederligt, daar is de dood. Des morgens gaat hij met u op de straten en naar den akker, en als gij 's avonds de huisdeur sluit, hebt gij hem mede binnengesloten. Ongenoodigd zit hij naast u aan den maaltijd, en klimt met u te bedde. Hij is een ongebeden en onzigtbare gast op uwe feesten; hij dringt heen door het gewoel der menigte: en in de eenzaamheid daar is hij. Hij zou u op de hielen volgen, al was uwe snelheid als die des arends, en al wierden u de vleugelen des dageraads gegeven! Waar gij u keert of wendt, man of vrouw, kind of grijze, sterk of zwak, — tusschen u en tusschen den dood is maar als ééne schrede.""

Verbeeldt u, om de kracht dezer woorden te gevoelen, verbeeldt u den dood niet slechts overal bij en om u, maar verbeeldt u hem binnen in u. Achter dat vleesch

en bloed schuilt het grijnzend rif, dat er welhaast uit zal kijken, als vleesch en bloed vergaan zijn. Wij zijn aan den dood verkocht en hij heeft ons daarvoor de vrijheid verleent tot zondigen. Zekere som, hoe veel of hoe weinig, wij weten het niet: zekere som heeft hij ons toegelegd. Als die verteerd is, roept hij ons op en haalt ons weg. Somtijds herinnert hij ons de openstaande schuld, als wij ziek zijn of onze lievelingen ons van 't hart worden gescheurd, of als onze hairen vergrijzen en onze krachten ons begeven en wij ouder en ouder worden.

Wij weten het allen en zoo wij het al mogten vergeten, het wordt ons telkens met nadruk herinnerd: ieder onzer is een kind des doods. Maar velen geloovigen en ongeloovigen en deze laatsten niet het minst, wij willen het niet weten, of zetten het uit de gedachten en sluiten de oogen voor het nakend gevaar: gelijk de domme struis, wien God het verstand geweigerd heeft. Anderen gelooven het en zien het en sidderen en durven niet te leven, uit vrees van te sterven. Wederom anderen wandelen aan den rand der diepte en storten er zich in neder. Alleen de Christen kan den dood te gemoet gaan en onder de oogen zien, zonder te vertwijfelen aan het leven.

Dat de ongeloovige rustig en kalm den dood kan inwachten, bleek in het voorbeeld van Hume en het is eene onwaarheid, die ons zoo dikwijls van den kansel verkondigd wordt, dat de ure des doods voor den ongeloovige steeds eene ure der verschrikking wezen zou. Zij is het evenmin voor het phlegma van den onverschilligen twijfelaar, als voor de verstoktheid des boosdoeners. Zulke argumenten behoeft het Christendom niet, en ze te bezigen, is een gevaarlijk spel te spelen met zijnen vijand.

Doch voor den Christen heeft de dood zijn prikkel verloren en het graf zijne zegepraal.

De Ouden noemden het leven van den wijze eene overpeinzing des doods. Zij verlangden zich met hem te verzoenen, zich aan hem te gewennen, ja gingen zelfs zoo verre, van hem te verachten en voor geen kwaad te verklaren. De Christen erkent in den dood de straf der zonde: doch hij weet het, dat zijn Heer over zonde en dood heeft gezegevierd. Hij vreest den dood niet en vertrouwt op de woorden des Heeren: »»Die in mij gelooft, zal leven, al ware hij ook gestorven!"" Hij gevoelt het, dat hij het leven bezit en heeft geleerd, het leven te beheerschen. Gelijk de ongeloovige, in plaats van te leven, geleefd wordt, zoo bestaat voor den geloovige het leven in wezenlijkheid, zoodat hem leven en gelooven één is. Naarmate zijn geloofsleven zich bekrachtigt, gaat bij hem levensgevoel in levensbewustzijn, levensbewustzijn in levensbezit en levensbezit in levensheerschappij over. Al levende heeft hij leeren leven en met zijn levenslust is zijn levensmoed aangewakkerd: hij heeft durven leven, sedert hij heeft durven sterven, en hij heeft het ondervonden, dat te durven leven, is te durven gezond zijn. En dat alles heeft hij te danken aan zijne christelijke levenspraktijk, die hetzelfde was als het houden van Jezus geboden en het doen van den wil des Vaders in de Hemelen.

Algemeen is de klagt onzer eeuw, dat de maatschappij kwijnt en gelijk men zegt: zich onwel gevoelt. En waarlijk, men behoeft niet lang te hebben rondgezien, om dat gevoel van onwelzijn der maatschappij te erkennen. Wat is er de reden van? Gij noemt gebrek aan vrijheid en

gelijkheid onder de menschen: de ongelijke en onbillijke lotsbedeeling: de weelde en overdaad van grooten en rijken, het gebrek en de behoeften der geringen en armen; met één woord het dreigend pauperisme, dat als het zwaard van Damokles boven onze hoofden hangt: eindelijk de tyrannieke magt van koningen of keizers en priesters, die de volkeren in hare boeijen gekluisterd houdt. Gij prijst de zaligheden van het socialisme en materialisme, dat de algemeene tevredenheid en een gouden eeuw op aarde zal wederbrengen! Gij vergeet, dat het verschil van standen eene voorwaarde is van het maatschappelijk bestaan. Gij vergeet, dat gehoorzaamheid den weg moet banen tot vrijheid en dat menschelijk geluk niet afhangt van menschelijk bezit, maar van menschelijke vergenoegdheid. Gij philanthropen, die de wereld verlichten wilt en hervormen, begint met het licht te zien van het Evangelie, waarvoor gij de oogen sluit en het zout te proeven der gezonde leer, die gij versmaadt! Beeldt u niet in, dat het u gelukken zal, het menschelijk geweten van de aarde te verbannen! Uwe sophismen zullen niets vermogen tegen de waarheid, die hoe ook onderdrukt, het hoofd zal opheffen en tegen u opstaan. Gij wilt de maatschappij reconstruéren. Er is geen andere reconstructie mogelijk, dan door het Christendom, dat gij niet kent en niet wilt of niet durft beproeven. Meent niet, dat die proef al lang genomen is. Men heeft 'er niet aan gedacht, haar op een groote schaal te nemen. Ik zou het ook niet durven aanraden, zulk een reuzenwerk te aanvaarden, zonder vooraf de kosten berekend te hebben. Gij mogt welligt ter halver wege blijven steken en u genoodzaakt zien het werk te staken. Zoo zoudt

gij zijn als die bouwmeester, van wien de Heer spreekt, of als die koning, die de kosten van het bouwen niet achtte, noch des vijands magt tegen de zijne telde. Het Christendom is eene ernstige zaak. Weinigen zijn 'er bekwaam toe. Zij vereischt énergie, volharding, opoffering van geheel ons eigendom. Wie heeft er dat voor over? Het is er mede als met de gezondheid. Die zijne lusten niet bedwingen kan, die zichzelven geen meester is, die de woorden onthouding, matigheid, ingetogenheid niet verstaat, mag op het bezit van gezondheid geen aanspraak maken. Eveneens is het 'er mede als met de vergenoegdheid: die niet geleerd heeft met weinig te vreden te zijn, zal nooit genoeg hebben, al bezat hij overvloed van alles. De mensch leeft niet van zijn overvloed, zegt de Heer en wanneer de rijke gekomen is, waar hij wenschte, wanneer hij zijne schuren en kisten gevuld heeft, dan klinkt hem eene vreemde stem in de ooren: Gij dwaas! heden nacht zal men uwe ziel van u nemen en hetgeen gij verzameldet, wiens zal het zijn! Wat mag toch wel de reden wezen, dat men de gezonde levenspraktijk van het Christendom voorbij ziet, om uit de verjaarde therapie der heidenwereld de paedagogiek van het ziek zijn op te delven? Vanwaar die afgodische eerbied voor het kwaad, dat men overmeesteren kon? Vanwaar dat versmaden en minachten van het goed, dat men kon verkrijgen? Vanwaar? Zal ik het zeggen? De Heer zal het voor mij doen. »»Het is, omdat de menschen de duisternis liever hebben, dan het licht"" Spreekt hen niet van waarheid. Zij willen u niet hooren. Spreekt hen niet van doen, zij willen genieten. Wat zij kunnen, willen zij niet, en wat zij niet kunnen, willen zij. Zij zijn gelijk de kinderen, die

gedurig hun speelgoed wegwerpen, en om ander speelgoed dwingen en altijd morren en altijd pruilen en zich vervelen. Die leeren, om wat zij geleerd hebben te vergeten en met den meester spotten, omdat zij niet gewoon zijn te luisteren en geen lust hebben, zich intespannen. Dat moesten zij te huis geleerd hebben, zegt gij. Maar weet gij dan niet, dat de eerbied der kinderen voor hunne ouders, dat kinderlijke gehoorzaamheid en onderwerping en ontzag niet meer passen voor onze negentiende eeuw, waarin de jeugd is vrijgemaakt? De oude haardgoden zijn afgeschaft en uit het huis verbannen. Wilt gij nog familietypen zien, zoekt ze niet bij het jonge Europa, zoekt ze in de gezinnen der Christenen. Niet bij de orthodoxe aristocraten, maar in de huizen der nederigen en zachtmoedigen en vreedzamen en armen van geest en reinen van hart zult gij ze vinden. En verlangt gij het familie-leven te kennen, zooals de Christen het begrijpt, sla de leerrede op van den zoon, die van het geloof des huisvaders getuigt: het is de zevende der uitgegeven kanselredenen en vergelijkt daarmede de belangrijke levens- en karakterschets door den vader voor dien bundel geplaatst. Waar de huisvader gelooft, daar zegent de Heer der Gemeente het Christelijk huisgezin. Ja het is zoo! De Vader in de Hemelen handhaaft den aardschen vader. Door zijn geloof heeft God de kinderen geroepen tot de zaligheid in Christus: en die zijn vader niet eert, kant zich tegen de ordeningen Gods en keurt zich-zelven der behoudenis onwaardig!

»»*L'Etat se règle et se modèle sur la famille, il ne saurait avoir les caractères qu'elle n'a pas; il se désorganise avec elle; il rénait avec elle; et quand on veut le rélever de*

ses ruines, c'est par la restauration de la famille, également et antérieurement ruinée, qu'il faut que l'on commence. Tous autres moyens, bons avec celui là, sans celui là ne sont rien.""

Deze woorden van VINET heb ik onveranderd overgenomen, dewijl zij, naar mijne innigste overtuiging, de eenvoudige uitdrukking zijn der waarheid: eene waarheid, die in onzen tijd vergeten schijnt, of zoo niet vergeten, althans zelfs onder Christenen niet naar waarde geëerbiedigd, noch gelijk het betaamde, gehandhaafd.

IV. LEVENS-THEORIE.

In Hem leven wij, en bewegen wij ons, en zijn wij. Hand. XVII: 28.

Het leven bleef tot heden toe een raadsel, ver boven het begrip en bereik der wetenschap. De wijsgeer die het begrijpen, die het klaar en duidelijk kon voorstellen, wat stroom van licht zou hij verspreiden, zegt WHEWELL. Ik vermeet mij niet, het raadsel optelossen. Maar ik wil waarschuwen tegen vooroordeelen, die er ons hinderlijk in konden zijn, als wij het mogten beproeven.

Eerst en vooral behooren wij ons gemeenzaam te maken met het denkbeeld van de magtige heerschappij van het leven op onze woonplaats, de aarde. Velen stellen zich het leven voor als een exceptioneelen toestand der stof en beschouwen het anorganisch rijk als het uitgebreidste en vermogendste. Wanneer wij intusschen zoowel de geschiedenis der aarde raadplegen, met duidelijke letters in haren bouw beschreven, zoo verre die ons bekend is, als hare planten- dieren- en menschenbevolking nagaan, gelijk die voortdurend toeneemt, dan zullen wij tot de overtuiging geraken, dat de anorganische natuur, zooals wij haar kennen, voor een groot deel uit de organische

is opgebouwd, of om mij juister uit te drukken, uit overblijfselen bestaat van vroeger levende wezens en dat onder de dieren de *homo sapiens* meer en meer de aarde in bezit heeft genomen.

Ten andere moeten wij ons wachten voor de thans algemeen aangenomene meening, dat de kennis der anorganische natuur ons den sleutel zou toereiken tot de kennis der organische en dat om het leven te bevatten, wij niets anders te doen hebben, dan het weg te denken. Dit strookt wel met onze zucht naar gemak, maar het strijdt met onze opleiding tot waarheid. Onze natuurstudie in het groot beschouwd, legt ons gedurig zwaarder en zwaarder problemen ter oplossing voor: het zwaarste van allen is het levensprobleem en het zou zijn den gordiaanschen knoop doorhakken, indien wij om ons van de moeite te ontslaan, al aanstonds begonnen, met het leven te ontkennen en het onderscheid tusschen organische en anorganische ligchamen voor een onderscheid van nul en geener waarde uittekrijten.

Nog zoover zijn wij 'er af van het leven begrepen te hebben, dat wij steeds eene volledige historie van 't leven missen en dat die weinige bladzijden, die wij tot dusverre ontcijferd hebben, ons niet hebben in staat gesteld het diepzinnig manuscript te lezen. Wel gebruiken wij de microscoop, maar dit maakt alleen de letters grooter en duidelijker, zonder den zin op te helderen en bij iedere poging tot verklaring ontmoeten ons nieuwe en grootere zwarigheden. Veel heeft lijkenstudie aangaande de structuurveranderingen door het ziek zijn geleerd: meer nog bleef 'er overig te leeren ten opzigte van de stofomzetting, waaraan de chymie hare krachten, doch grootendeels

met geringen uitslag, beproefd heeft. Onder dat alles vergat men de morphologie en de studie der levenstypen, of stelde die althans op den achtergrond: gelijk 't dikwijls gaat, dat men verdiept in het eene, om het andere niet denkt, alsof het niet bestond, of niet verdiende te bestaan. Bij de latere hevige twisten met de stoftitanen is dit punt der organische typen ter sprake gekomen en heeft de tegenpartij het gewigt doen gelden van de studie der organische vormen en van het plan, dat onder die vormen verholen ligt. Onpartijdig onderzoek brengt ons tot het erkennen van dergelijke organische typen, die naar een bepaald plan gevormd zijn en waarbij het blijkt, dat het geheel om de deelen en de deelen om het geheel bestaan: dat 'er een onderling verband is, 't welk het organisme zamenhoudt en dat waar dit verband verbroken wordt, het leven of van het geheel, of van de afzonderlijke deelen een einde neemt. Zulk verband is inniger, naarmate de organisatie volkomener, of meer is zamengesteld. Vermits de cel de aanvang is der planten en dieren, hebben sommigen deze als een aggregaat van cellen zich voorgesteld. Niets belet ons die voorstelling aantenemen: doch om eenig inzigt te verkrijgen in zin en beteekenis dezer zamenstelling, zijn wij genoodzaakt ons het plan te ontwerpen, waarnaar de deelen gegroepeerd zijn. Het praktisch nut van zoodanig inzigt is bewezen door de gelukkige toepassing, die Cuvier er van gemaakt heeft ter verklaring der fossile beenderen.

Zelfs diegenen die het ligchaam vergelijken met onze stoommachines, met physische instrumenten en chemische laboratoria, zij moeten het erkennen, bij iedere diepere studie van het dierlijk ligchaam nieuwe, onbekende vol-

komenheden aan te treffen en de oplossing der zwaarste problema's te vinden, die boven het bereik zijn van menschelijke kunst. Denkt slechts aan die onafgebrokene afbraak en opbouw, die gedurige reconstructie door de geheele machine heen, aan dat wankelend evenwigt, *aequilibrium labile*, dat telkens verstoord en telkens hersteld moet worden, aan zoo velerlei afwisselende en veeltijds ongunstige omstandigheden, onder welke de machine gedurig verplaatst wordt en moet blijven voortwerken, aan dat fijne ingewikkelde hersen- en zenuwgestel, en zijn geheimzinnig schrift, waarvan wij ter naauwernood de eerste lettergrepen hebben leeren spellen, aan die zintuigen en spieren, wier mogelijke volkomenheid alle onze berekening overtreft; en gij zult gedwongen zijn mij toe te staan, dat wij vreemdelingen zijn in ons eigen huis. Waarlijk, als wij stoffen op onze verworvene kundigheden, dan zijn wij niet ongelijk aan die waanwijze knapen, die pronken met iedere nieuwe les, die zij hebben opgedaan, of aan den *Bourgeois gentilhomme* van Molière, die laag op zijne huisgenooten neêrzag, omdat zij het onderscheid niet wisten van poëzy en proza. Een iegelijk die dorst naar wetenschap, zal hoe meer hij weet, des te meer willen weten en te midden zijner bezitting steeds klagen over zijn gebrek.

Het leven voor de wetenschap, gelijk niet weinigen 'er zich op beroemen, is helaas! maar al te dikwijls een leven voor eigen roem en eere: het is een leven voor eigen wetenschap: en wel voor dat bijzonder gedeelte eener bijzondere wetenschap, waarin men te huis is en zich heeft ingewerkt. Het is ons menschen zoo eigen, om het leven uit ons standpunt te beoordeelen en daarnaar alles

af te meten. Zoo zullen zij die pathologische anatomie of chymie beoefenen, het leven geheel anders beschouwen, dan zij die het van de praktische zijde bezien en de maatschappij bestuderen; en wij kunnen het ons gemakkelijk verklaren, dat physiologen eene wereld-aanschouwing verdedigen, die zoo zij praktisch op de zamenleving moest worden toegepast, een chaos van verwarring zou voortbrengen en alle zamenleving volstrekt onmogelijk zou maken.

Om eene theorie van het menschelijk leven te ontwerpen, is 't vooraf noodig ons het begrip van het leven te verduidelijken: ons met het leven gemeenzaam bekend te maken, zoodat wij er als 't ware in te huis zijn. Daarom moet levens-praktijk ons tot levens-theorie brengen en moeten wij uit levens-praktijk levens-theorie putten.

Is groei en voeding het grondbegrip van het leven, zoo is ons geheel organisch bestaan eene assimilatie, eene toeëigening van elementen die wij in ons organisme opnemen en waaruit het organisme wordt opgebouwd. Daarin evenwel verschilt het dierlijk organisme van het plantaardige, dat het voedsel van het dier hem door de plant moet bereid worden en daarin verschillen beiden van iedere machine door menschenhanden gemaakt, dat zij van rustelooze stofbeweging afhangen en hun bestaan of leven geen *zijn*, maar *worden* is, dat alwederom berust op een wankelend evenwigt. Op de vraag: waartoe leven wij, past het antwoord: om te leven. Misschien komt u dat antwoord wat al te eenvoudig voor. Doch, ik bid u, denkt 'er eens over na, en ik vleije mij dat gij mij zoo geheel geen ongelijk geven zult. Planten en dieren hebben geen ander doel van hun bestaan dan om te leven

en het leven aan hunne nakomelingen mede te deelen: het is de fakkel des levens die het eene geslacht aan het ander geslacht overreikt.

Is het leven der planten een groeijen: het leven der dieren is groeijen en zich bewegen: het leven der menschen is groeijen, zich bewegen en gevoelen. Ook de dieren gevoelen, maar het gevoelen der dieren is een gevoelen zonder volkomen en helder bewustzijn, zonder innigheid, zonder persoonlijkheid, wat het eigen kenmerk is der menschheid. Het objectieve en subjectieve dat bij het dier ineenvloeit, begint zich bij den mensch van een te scheiden of liever te onderscheiden en die afscheiding wordt te scherper, naarmate het bewustzijn krachtiger ontwaakt en de persoonlijkheid zich duidelijker uitdrukt. En hierin bestaat, naar mijn oordeel, het bijzonder karakter der menschheid, dat zij zich als persoon kent en bewust is, dat zij zich van de aarde opheft en als vrijgelaten, geëmancipeerd gevoelt en hare persoonlijkheid uitdrukt in taal, overlevering en geschiedenis. Het dier is een parasiet der aarde: het dier leeft in een gebonden staat, alleen door instincten en mindere vermogens geleid en gedreven: het dier heeft noch spraakvermogen, noch taal, noch overlevering, noch geschiedenis.

Brodie heeft in zijne psychologie getracht het dier te rehabilitéren. Intusschen de natuurlijke historie der dieren is juist voor dit gedeelte wat den wijsgeer het meest belang inboezemt, het minst bekend. Ik bedoel wat Brodie noemt, hunne moreele en intellectueele hoedanigheden: hetgeen ik het leven der dieren zou heeten. Wij zien, zegt hij, zelden de dieren in hun vrijen natuurstaat, zelden anders, dan onderdrukt of in slavernij. Het kan

ons derhalve niet bevreemden, dat zoo weinig gedaan is om hunne physieke bouw en verstandelijke vermogens in verband te brengen. Wanneer wij, dus gaat hij voort, de hersenen van den mensch met die der overige zoogdieren vergelijken, dan vinden wij dat de achterste kwabben der hersenen bijzonder eigen zijn aan het menschenras. De eenigste dieren waarin zij voorkomen, zijn de apen, en bij dezen zijn zij veel minder ontwikkeld dan bij de menschen: en deze laatsten bezitten een orgaan wat genen ontberen, bij de anatomen bekend onder den naam van *hippocampus minor.* Volgens de opmerking van den Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK zijn de *corpora olivaria* oneindig grooter en meer zamengesteld bij den mensch, dan bij de zoogdieren. Hij vermoedt, dat de meerdere grootte dezer ligchamen in verband zoude staan met de meerdere bewegelijkheid der tong: vooral met de geärticuleerde stem of spraak: een vermoeden, hetwelk hij bevestigd acht door de lijkopening van een doofstom meisje, en door twee dergelijke waarnemingen van CRUVEILHIER. Hoe het zij: de studie der hersenen kan nog lang worden voortgezet, alvorens zij eene in alle opzigten voldoende verklaring geeft van het kenmerkend onderscheid van dieren en menschen. Wat mij betreft, ik oordeel het voornaam punt van verschil daarin gelegen te zijn, dat de mensch vatbaar is voor eene ontwikkeling, wier grenzen niet wel te bepalen zijn. Het bewijs voor dit gevoelen levert mij de geschiedenis der menschheid, vergeleken met haar aanleg voor opvoeding. Wat den mensch bijzonder onderscheidt: zijn regtopstaande gang, zijne hand, zijne spraak, zijn schedel en gelaatshoek: het staat alles in betrekking tot zijn aanleg voor kunst, taal,

wetenschap, godsdienst, tot zijne vatbaarheid in één woord voor hoogere ontwikkeling en opvoeding, inzonderheid door het leven in de maatschappij, waarvoor hij bestemd is en geschikt bij uitnemendheid.

De meening of veronderstelling der ongeloovigen, dat de mensch oorspronkelijk een aap zou geweest zijn, is geheel onwetenschappelijk en behoeft geene ernstige wederlegging: zij kan ook niet ernstig doordacht zijn. Zeker is het, dat in den wilden staat de mensch meer verdierlijkt. Dat de zoogenoemde wilde kinderen of menschen, in de bosschen opgevangen, idioten waren, daarover is men het thans algemeen eens geworden. Van dezen kant is de idiotenstudie bijzonder belangrijk. Wij willen er hier andermaal op terug komen.

Bij den idioot, zegt een schrander opmerker, zijn de vermogens 'er wel, maar worden niet gebruikt; zij zijn daardoor niet vatbaar genoeg voor indrukken en staan ook niet onder het bestuur van den wil. De idioot ziet en merkt niet op. Hij is gevoelig voor het muzijkale der toonen, maar ook in diezelfde evenredigheid des te minder voor hunne beteekenis. Zijne spieren staan niet onder zijn bevel: hij heeft geen wil, of zijn wil heeft geene kracht. Deze toestand heeft overeenkomst met die van het kind, dat door automatische reflexbewegingen bestuurd wordt en waarvan men in den eigenlijken zin zou kunnen zeggen dat het niet leeft, maar wordt geleefd. Langzamerhand verandert het automaat in een autocraat: eerst leeft het nog buiten zich-zelf en spreekt van zich in den derden persoon: doch allengs treedt het *ik* te voorschijn, om zich daarna in volle kracht te doen gelden. In den aanvang is het materialist, later wordt het meer gespiri-

tualiseerd, totdat eindelijk hersenen en ruggemerg volkomen gedisciplineerd zijn en aan een hooger beginsel gehoorzamen. Zulk eene tucht bezigt de opvoeding, om den mensch van kind tot man of vrouw en wel beiden tot volkomen menschen voor het menschelijk en maatschappelijk leven te vormen. Want in dit opzigt bovenal verschilt de mensch van het dier: dat terwijl het dier binnen weinig dagen of maanden of jaren voltooid is en ieder mannelijk en vrouwelijk individu zijn geheel geslacht of soort vertegenwoordigt, de mensch een geheel leven behoeft, om zich te ontwikkelen, te vormen, te volmaken en het volkomen idée der menschheid zich eerst in de vereeniging der individuën en volken en opeenvolgende geslachten uitdrukt.

De vatbaarheid der dieren voor opvoeding heeft in onze dagen bijzonder de aandacht der natuuronderzoekers tot zich getrokken. Intusschen hetgeen men opvoeding der dieren noemt, is geheel iets anders, dan hetgeen wij door opvoeding verstaan. De opvoeding der dieren is van de eene zijde een gewennen aan eene veranderde levenswijs onder andere omstandigheden, van de andere zijde een afrigten, dresséren, een gedwongen leeren van zekere kunstjes en kunstvaardigheden, die even spoedig worden afgeleerd en vergeten, als zij langzaam en met dwang zijn aangeleerd: met uitzondering evenwel van die, welke met het naturel der dieren, met hunne natuurlijke instincten overeenkomen, waarvan de indruk zoo sterk kan zijn, dat hij een verschil van rassen doet ontstaan door voortplanting bestendigd en erfelijk geworden zijnde.

Of het onderscheid tusschen mensch en dier slechts quantitatief, of ook qualitatief is, daarover wordt getwist.

Dat het dier alleen instincten zou bezitten en de mensch die zou missen, wordt door naauwkeurig onderzoek niet bevestigd. Evenmin geeft zulk een naauwkeurig onderzoek ons regt om aan de dieren verstand te ontzeggen: het geestelijk of redelijk beginsel dat de mensch openbaart, schijnt bij de dieren in een gebonden toestand aanwezig te zijn en bij sommige individuën duidelijker dan bij andere zich te vertoonen. Althans geloofwaardige anecdoten, waarvan sommige door Brodie zijn aangevoerd, verbieden ons 'er aan te twijfelen. Doch wat hiervan ook zijn moge, altijd zal het hoogstbezwaarlijk, zoo niet onmogelijk zijn een bepaald oordeel uittespreken over verrigtingen van wezens, in wier toestand wij ons nimmer volkomen kunnen indenken en aan wie wij van zelfs geneigd zijn, onze gewaarwordingen, gevoelens, denkbeelden, begrippen toe te schrijven, bij iedere daad die zij uitvoeren. Reeds bij kinderen is dit niet gemakkelijk en geeft maar al te dikwijls aanleiding tot verkeerde gevolgtrekkingen: uit hetgeen zij doen te besluiten tot hetgeen zij 'er bij denken en gevoelen, omdat wij ons naauwelijks in hunne kleine wereld kunnen overplaatsen; tenzij wij ons onze eigene vroegere kinderjaren kunnen te binnen brengen.

De Indische mythe der zielsverhuizing, de fabelen die de dieren als menschen laten spreken en handelen, en de verdichtingen der Arabische nachtvertellingen berusten op het algemeen denkbeeld, dat wij als kinderen ons van de dieren vormen. Het geloof aan Gods oppermagtig bestuur stelt ons de dieren voor als geleefd wordende, in bewusteloozen, half slapenden, half wakenden toestand verkeerende, een gebonden leven leidende, door indrukken ge-

dreven en door natuurdriften bepaald: terwijl eindelijk de vergelijkende physiologie de meer beperkte heerschappij aanwijst der hersenen over het spinaalstelsel. Naarmate de mensch meer zijn karakter gevormd heeft, gaan het gebarenspel, de instinctspraak en de hartstogtelijke bewegingen over in geheel willekeurige handelingen en bedrijven, waarin iedere natuurlijke uitdrukking der gemoedsbeweging geheel en al zwijgt. »»Ik heb, dus verhaalt een geacht physioloog onzer dagen (*Das physische Leben in populären Vorträgen dargestellt*, p. 287), ik heb TALMA de rol van SCYLLA zien spelen. Buiten enkelde oogenblikken van haat en woede, waarin hij zichzelven vergat, liet hij den tyran doorgaans zeer eentoonig spreken en de armen naauwelijks bewegen. Hierbij valt optemerken, dat somtijds de heerschappij der hersenen verderfelijk kan worden door ontijdige of wankelende interventie of tusschentreden bij oogenblikkelijk gevaar; wanneer de automatische reflexbewegingen het zouden hebben afgewend. Wij maken gebruik van onze spieren, zonder met hun mechanisme bekend te zijn: hetzelfde geldt in betrekking tot andere organen en het is in het physieke even als in het moreele en intellectueele waar, dat wij uit de praktijk de theorie moeten leeren. Het *fabricando fabri fimus*, of gelijk ons spreekwoord luidt: al doende leert men, is van ruimere toepassing, dan men gewoonlijk denkt. Oefening van ons geheel organisme met beleid voortgezet en volgehouden maakt ons met onze krachten gemeenzaam bekend en vertrouwd en naargelang wij onze krachten beter kennen, durven wij er ons geruster op verlaten en naargelang dat vertrouwen sterker wordt, verkrijgen wij vaster gang, meer *à plomb:* alle weifeling houdt op en nu is weder

het tijdstip daar, dat wil en uitvoering zich in één punt des tijds ontmoeten.

Teregt beweert Brodie, dat de mensch, verstoken van instincten en alleen aan zijne rede overgegeven, onmogelijk had kunnen blijven voortbestaan: dat hij in 't eerst door intuitie, of wilt gij liever door instinct heeft moeten geleid worden, totdat hij door ondervinding goed en kwaad had leeren onderscheiden en tot kennis met bewustzijn gekomen was: gelijk de zuigeling en het kind langzamerhand uit het eerste instinctleven tot het leven met bewustzijn ontwaken. Het komt bij den mensch dus hoofdzakelijk aan op de opvoeding der hersenen tot verkrijging van die zelfbeheersching, welke het eigendom is van den man van karakter en naar welke allen moeten streven. Dezelfde schrijver brengt tot de menschelijke instincten: het sociaal instinct en het religieus instinct. Bij deze beiden zou ik nog willen voegen het wetenschappelijk instinct: *Wissenstrieb* en het praktisch instinct: *Thatkraft*, waaronder welligt de kunstdrift zou kunnen gerangschikt worden. Mogt het iemand bevreemden, dat ik de rede of logos niet boven aan plaats, gelijk men gewoon is te doen, als 'er sprake is van 's menschen voortreffelijkheid boven de dieren, zoo moet ik hierop antwoorden, dat bij mij de rede niet als het begin, maar als het einde of de voleinding der menschelijke vermogens staat aangeschreven, als het resultaat of de slotsom zijner opvoeding, die eerst met veel inspanning en arbeid verkregen wordt. Veel, oneindig veel is er noodig, om mensch te zijn, in de ware beteekenis van dat woord: incarnatie van de rede, openbaring van den logos. Het geheele leven is ter naauwernood toereikend, om mensch te worden. Het is

eene opvoeding, die, onafgebroken voortgezet, nimmer ook door het langst en gezondst leven voltooid wordt: bij velen zelfs niet aangevangen, bij sommigen slechts tot eene zekere hoogte gebragt, bij zeer weinigen tot hun dood wordt volgehouden. Gelijk eene menigte kiemen van planten en dieren nimmer tot ontwikkeling komen, enkelden slechts tot volkomen rijpheid geraken, zoo zijn er eene menigte menschenkiemen die onontwikkeld blijven, anderen die slechts ter helfte het brengen, maar weinigen die tot zekeren wasdom of rijpheid komen. Een groot aantal, meer, oneindig meer welligt dan men vermoedt, sterven, gelijk de Bijbeltaal het uitdrukt, den tweeden dood: d. i. worden vernietigd.

Het onderwijs van den Zaligmaker beveelt zich inzonderheid aan door de gezonde moraal of zedeleer die het bevat. Zijne taal is de taal van het gezond verstand, helder als krystal en zuiver als goud. Onder het eenvoudig kleed des huisselijken levens treedt de diepste, de verhevenste waarheid op, om door het kinderhart te worden verstaan, door den wijze te worden erkend en door allen te worden gevolgd. Een voorbeeld van dien onvergelijkelijken leertrant biedt ons de parabel aan van de talenten, welke mijn broeder in de zesde kanselrede des tweeden Bundels behandelde, sprekende over de vergelding onzer getrouwheid in het ons aanbevolen werk. Volgens die schoone parabel wordt aan ieder onzer een werkkring aangewezen, een werk toevertrouwd, en zijn wij verantwoording schuldig van de wijze, op welke wij ons van onze taak gekweten hebben, om naar billijkheid loon of straf te ontvangen. Niet op de plaats, die wij bekleeden, komt het aan, maar op de wijze, waarop wij haar be-

kleeden: niet op het ontvangen talent, maar op het gebruikte talent. Misnoegdheid met onzen stand, begeerte om zich boven dien stand te verheffen, om boven anderen uitteblinken in rijkdom, eer, aanzien, is helaas! een algemeen gebrek, dat tot nijd, wangunst, wrevel, vadzigheid maar al te gerede aanleiding geeft. Wij wanen ons miskend, mishandeld, verongelijkt en morren en leggen de handen in den schoot en zoeken en vinden oorzaak tot onverschilligheid. Welk een geheel nieuw licht gaat er op over de maatschappij, als het Evangelie haar bestraalt! Nu wordt het niet een tooneel van verwarring, gelijk de ongeloovigen zich inbeelden, maar een organisch geheel, tot hetwelk ieder deel in eene bepaalde betrekking staat en op zijne wijze moet medewerken, om het in stand te houden. De ongelijke bedeeling, waarover wij klagen, is het natuurlijk gevolg van de speelruimte, die aan de menschelijke vrijheid is overgelaten en heeft alweder dat onmiskenbaar voordeel, dat het aanspoort tot inspanning en opwekt tot getrouwe pligtvervulling, die haar loon niet missen kan. Van deze, niet van stand, noch geboorte, noch rijkdom, noch aanzien, hangt onze waarde als leden der maatschappij af; en het kleinste lid is een onmisbaar deel van het groot organisme.

Het slot der merkwaardige gelijkenis eindigt met eene paradoxe stelling die oppervlakkig bezien, eene ongerijmdheid en onbillijkheid schijnt te bevatten; maar diep ingezien, eene les van hooge wijsheid verborgen houdt. »»Een iegelijk, die heeft, dien zal gegeven worden, en hij zal overvloedig hebben, maar van dengene die niet heeft, van dien zal genomen worden, ook dat hij heeft."" Ons lot hier op aarde, geliefde Medebroeders! hangt veelmeer

van onszelven af, dan wij denken: en evenzeer is het met onze toekomst. Niet onze werkkring, ook niet onze talenten of gaven, bepalen onze waarde, maar ons karakter en leven. Hebben wij ons-zelven opgevoed, onze krachten geoefend, onze vermogens ontwikkeld, met onze talenten gewoekerd, zoo zullen wij gedurig ons bezit zien vermeerderen. »»Een iegelijk die heeft, dien zal gegeven worden en hij zal overvloedig hebben."" Maar hebben wij daarentegen ons talent begraven in de aarde: hebben wij ons-zelven verzuimd, verwaarloosd, onze vermogens laten slapen, ons aan luiheid overgegeven, wij zullen ons bezit, ons eigendom verliezen: ook hetgeen wij nog overhielden, zal ons ontnomen worden. — »»Van dengenen die niet heeft, van dien zal genomen worden, ook dat hij heeft.""

Kennen wij ze niet in de maatschappij, menschen in hooge of lage betrekkingen geplaatst, door geboorte, rang, aanzien onderscheiden, of van geringe afkomst en stand, van de goederen dezer wereld bedeeld of misdeeld, die door traagheid wegzinken in het niet der onbeduidendheid en lang voor hun dood ophielden te zijn, en als onnutte leden der maatschappij aan de welverdiende verachting wierden overgegeven.

Kennen wij niet andere menschen, zelfs geringe en onaanzienlijke en arme zoowel als aanzienlijke, rijke, magtige, ofschoon in ongelijke verhouding, die aanhoudend klimmen in waarde, hun goed vermeerderen, hun lot en dat der hunnen verbeteren, zich de welverdiende achting van alle braven verwerven en bij hun overlijden een goeden naam aan hunne kinderen overmaken, als eene kostelijke erfenis, meer van waarde, dan goud of zilver of alle goederen der wereld.

Doch het is niet de goede naam bij de wereld, die den Christen voor oogen zweeft als hij woekert met het hem toebetrouwd talent: het is de goedkeuring van zijnen Heer, die hem boven alles dierbaar is en die hem in dezelfde gelijkenis wordt toegezegd. En juist dit is het eigenaardig kenmerk van den Evangeliedienaar, dat hem onderscheidt van elk ander dienaar der zedewet, dat hij in stilte meer nog dan in het openbaar het Evangelie dient: dat, gelijk de Bijbel het zoo treffend uitdrukt: zijn leven verborgen is bij God. Want het leven van den Christen is een onafgebroken verkeer met God, een bidden zonder ophouden: een stil dankgebed aan God en zijnen Heer gewijd. De spreuk van den wijsgeer des Cartes: *Qui bene latuit, bene vixit;* is ook zijn levensspreuk: hij heeft het best geleefd, die meest verborgen bleef: de nederige wijze, zonder aanmatiging of zelfverheffing; en wat van het Christendom geopenbaard is in de wereld, het is slechts een klein, onaanzienlijk gedeelte van hetgeen éénmaal geopenbaard zal worden. Vraagt gij nu: hoe dit rijmt met Jezus voorschrift aan de zijnen »»Laat uw licht schijnen voor de menschen:""? ik antwoord met hetgeen er op volgt: »»Opdat zij uwe goede werken zien en uwen Vader die in de hemelen is, verheerlijken!"" Het leven van ons Christenen, hetzij in 't openbaar, hetzij in 't verborgen, moet eene Godverheerlijking zijn. Die goede werken zijn de reflexverschijnselen van een krachtig, inwendig leven, dat nu en dan zich in uitwendige functiën uit, maar dat voor het grooter deel aan het oog onttrokken blijft. Het is de eenvoudige taal van een gemoed, dat overvloeit en dat zich niet in veelheid van woorden, maar in kracht van korte zinnen uit-

spreekt, met zekere Attische sobrieteit, met eene edele ingetogenheid en zedigheid, die meer terughoudt, dan geeft, om aan alles den regten toon, het regt accent, de regte klem bijtezetten. Er ligt in ons Evangelie menige schoonheid opgesloten, die zich verbergt en omsluijert, waarmêe niet gebocleerd mag worden en om welke op zijn tijd te doen uitkomen, een ware virtuositeit gevorderd wordt, waarnaar slechts weinigen trachten en die slechts enkelden bereiken.

Jammer, dat gewoonlijk het Christendom te veel als bijzaak beschouwd en behandeld wordt. Slechts enkelden is het hoofdzaak en onder dezen vindt men er naauwelijks voor wie het de zaak van het leven: het ééne noodige is. Gelooft niet, mijne waarde Christenen! dat ik het overdrijf als ik beweer, dat het ons *alles* zijn moet en dat het zoo alleen ons tot ware menschen maken kan. De levenskunst is zulk eene zware kunst, dat zij heel ons wezen inneemt, dat zij alles wat wij zijn en hebben op contributie stelt, dat zij ons niets laat wat zij niet op schatting brengt en zich geheel cijnsbaar maakt. De geheele mensch moet onverdeeld haar toebehooren: wij moeten geheel en al *leven* zijn, om het leven te kunnen hantéren, gelijk het betaamt. Jezus heeft het op zijne wijze in de beide volgende gelijkenissen te kennen gegeven: »»Wie van ulieden willende een kostbaar gebouw stichten, gaat niet eerst nederzitten en overrekent de kosten, of hij genoeg heeft om te voltooijen, opdat niet misschien, als hij den grondslag gelegd heeft, en niet in staat is om te volbouwen, allen die het zien, hem beginnen te bespotten, zeggende: hier is een mensch, die begonnen heeft te bouwen, maar niet heeft kunnen ten

einde brengen? Of welk koning, uittrekkende ten oorlog, om tegen een anderen koning strijd te voeren, zit niet te voren neder en beraadslaagt, of hij in staat is, om met tienduizend man dengenen tegen te trekken die met twintigduizend op hem aankomt? En indien niet, zoo zendt hij gezanten, terwijl zijn vijand nog ver af is, om vredesvoorwaarden te maken.

Alzoo dan ook een iegelijk van ulieden, die niet van alles, wat hij bezit afstand kan doen, die kan mijn discipel niet zijn. Het zout is goed, maar wanneer het zout smakeloos geworden is, waarmede zal men het zijn smaak wedergeven? Het is noch tot het land, noch tot bemesting geschikt; men werpt het weg. Wie ooren heeft om te hooren, hoore!""

Waren deze eischen van Jezus aan zijne discipelen berekend naar de vervolgingen die hun te wachten stonden bij de vestiging van zijn rijk en worden van ons thans levenden zulke groote opofferingen niet gevorderd? Meer dan eens heb ik dit hooren aanvoeren. Genieten wij in dit opzigt een onschatbaar voorregt boven zijne eerste discipelen; gelijk daarbij scheen verondersteld te worden? Ik kan het niet denken, mijne vrienden! De eischen zijn nog altijd dezelfde en het voorregt, zoo het er een ware, zou geenszins aan onzen kant zijn. Want die voor hem niet alles veil heeft, hetzij dit gevorderd worde, hetzij niet: die zich tot zulke offers niet in staat zou gevoelen, die komt Jezus niet toe: die is niet waardig zijn discipel te heeten. Doch als wij de zaak naauwkeurig overwegen, dan is onze taak niet gemakkelijker, dan die van Jezus tijdgenooten. In een tijd van geestdrift, aangevuurd door vervolging, valt het somtijds ligter alles

op het spel te zetten, dan in een tijd van kalmte; en het zijn niet die wonderfeiten die van onze innige gehechtheid aan den Heer getuigen, als veel meer de onafgebrokene volharding in het groote en kleine gedurende een menschenleeftijd. Hoe dikwijls is niet het Evangelie-leven een ketelmuzijk, even beleedigend voor het gehoor, als onverstaanbaar van zin; en zelfs de nachtelijke serenade schijnt zij niet alleen daartoe te dienen, om de voorafgaande en volgende stilte des te meer te doen uitkomen?

Bestonden er geen zon- en feestdagen onder ons, hoe zouden wij het weten, dat wij in een christenland leefden? Zijn onze zeden zoo hemelsbreed verschillend van de zeden der Joden of Mohammedanen? Wat onderscheidt ons behalve de kleur van de Negers of Maleijers? Is in onze Koloniën het onderscheid wel zoo scherp geteekend? Zijn onze huisgezinnen en familie-kringen, onze vergaderzalen en societeiten en koffijhuizen vereenigingen van Christenen? Is op onzen handel, op onze industrie, op onze kunst en wetenschap de christelijke stempel te lezen? Vertoonen wij en onze kinderen christelijke physiognomiën? Is onze taal, zijn onze gebaren, onze houding en gang christelijk? Nu ja: zult gij mij toevoegen, wij kennen u. Gij hebt nu eenmaal u voorgenomen, de zaak te overdrijven. Gij dweept met het Christendom. Ach, lieve vrienden! wat zal ik u daarop antwoorden. Ei lieve! laat het ons zamen eens beproeven: laat ons beter worden en het zal beter zijn. Er is zooveel in de maatschappij en in het leven wat ons hindert, zooveel wat wij anders wenschten, en zouden wij dan niet ons best doen, om wat ons hindert, weg te ruimen en wat wij anders wenschten, te veranderen? Gelooft mij, wij hebben

ons geluk in handen. Het Christendom dat wij belijden, heeft de beloften des tegenwoordigen en des toekomenden levens en wij zouden van de magt die ons zoo ruimschoots verleend is, niet verkiezen gebruik te maken? Wij zouden voortgaan met klagen en morren en roepen om hervorming en zelve de handen slap laten hangen? Wij zouden haken naar verbetering en die verbetering als een wonderwerk verwachten, zonder van onze zijde er iets voor over te hebben? Waarlijk dit is niet verstandig en hoogst onwetenschappelijk. Stelt u eens voor dat het Evangelie niet alleen algemeen aangenomen en beleden, maar ook algemeen geloofd en betracht wierd: dat alle menschen Christenen en alle Christenen echte discipelen van Jezus waren, geheel hem toegedaan, die zich met lijf en ziel, met alles wat zij hadden hem hadden toegeheiligd, die het den Apostel konden nazeggen: Ik leef niet meer, maar Christus leeft in mij. Stelt u de geheele menschelijke maatschappij voor als een volkomen georganiseerd Christendom, waarvan Christus de ziel, het levensbeginsel was, zoudt gij twijfelen of zulk eene maatschappij gelukkig zou zijn? Zoudt gij niet vertrouwen, dat in die maatschappij de hervorming die gij nu zoo vurig verlangt, zou zijn tot stand gebragt en dat de ijzeren eeuw, die wij beleven en waarover wij ons beklagen, in een gouden eeuw zou veranderen?

Maar vraagt gij wederom: zijn dan alle menschen voor zulk eene volkomenheid, als gij u daar voorstelt, vatbaar? Zijn er niet goeden en boozen, geloovigen en ongeloovigen en onder dezen meer of minder geloovigen?

De WelEerw. Heer Cool legde zich de vraag voor: wat 'er pleit voor eenen verschillend gewijzigden natuurlijken

aanleg voor de Godsdienst? Als bij trappen tracht hij zijne lezers opteleiden eerst tot het vermoeden, het zal wel zoo zijn, dat er zulk een verschillend gewijzigde aanleg voor het Christendom bestaat: dan tot de overtuiging, dat het zoo is; eindelijk tot de zekerheid, het kan niet anders zijn. Het vermoeden ontleent hij aan de groote verscheidenheid in Gods werken: de overtuiging grondt hij op de onder de menschen bestaande onderscheiden naturen: de zekerheid betoogt hij uit de natuurlijke ongelijkheid der menschen, zelfs blijkbaar in de Apostelen des Heeren. Wij stemmen het toe, niet bij alle menschen is gelijke aanleg voor Godsdienst: niet allen kunnen het even ver daarin brengen en wij voegen er bij: geboorte, levenslot, omstandigheden hebben grooten invloed ook op onze christelijke vorming; maar hoe algemeener het Christendom beleden en beleefd wordt, des te duidelijker zal zich in de christenmaatschappij de geest van het Evangelie openbaren; want die geest is verwant aan onzen geest: hij is de geest die het getuigt, dat wij van Gods maagschap zijn. Het Christendom is volkomen berekend naar de behoeften onzer natuur en berust in de wedergeboorte en herschepping die het bedoelt, op den oorspronkelijken normaalstaat, op de physiologie der menschheid die door de zonde onkenbaar was geworden en door de opheffing der zonde tot haren oorspronkelijken toestand terugkeert: om het met één woord uittedrukken: de Christen in zijne volkomenheid stelt ons het beeld voor oogen van den physiologischen mensch, van den mensch in den staat der volmaaktste gezondheid.

Wat ons belet Christenen te worden, is de geringe lust om zulk een taak te aanvaarden. Laat het ons maar

opregt belijden, het is onwil, traagheid, gebrek aan énergie. Wilt gij die gemoedsgesteldheid met levendige trekken geteekend zien, leest de kanselrede van den jongen DES AMORIE VAN DER HOEVEN: de wekstem ten leven. Het is de tweede zijner nagelaten Leerredenen, over den tekst: Ontwaak, gij die slaapt, en sta op uit de dooden, en CHRISTUS zal over u lichten!

De voorstelling van het leven als een droom is meer beteekenend, dan men doorgaans vermoedt. Het beeld past op veler leven; ja ik zou durven staande houden, dat alleen voor de Christenen het leven ophoudt een droom te zijn. De zinnelijke mensch, die slechts voor spijs en drank en zingenot leeft, brengt het leven door als in een roes. De luijaard en zelftevredene droomt van menschelijke zwakheid en gebrekkelijkheid en beeldt zich in niet minder, zelfs beter te zijn dan de meesten zijner medeburgers. De misdadiger bedwelmt zich door den slaapdrank der verstrooijing. Velen die ontwaakten, blijven liggen, vergeten op te staan en sluimeren weêr in. Zij stellen het uit. Zij kunnen er niet toe komen; zij zien er tegen op. De dag valt hun te lang en zij vreezen dien wederom aan te vangen. Allen moet CHRISTUS beschijnen, de zon der geregtigheid moet allen verlichten, en voor wie niet wilden ontwaken en niet wilden opstaan, zal de levensdroom eindigen in den dood.

»»Er zijn weinige woorden, zegt mijn broeder (in zijne Leerrede: de zorgeloozen bij JEZUS komst uitgesloten van de hemelsche zaligheid) 'er zijn weinige woorden, die, hetzij wij ze tot ons-zelven spreken, hetzij ze ons door anderen worden toegevoegd, zulke smartelijke gewaarwordingen bij ons opwekken, als deze: *het is te laat.*

Velen brengen onnadenkend de jaren huns levens door: zij gaan zorgeloos den eindpaal te gemoet; daar overvalt hen plotseling de nacht des doods; zij slaan hunne oogen op in de eeuwigheid; zij wenschen integaan in het koninkrijk der hemelen; maar het vonnis klinkt hun in de ooren: het is te laat — *de deur werd gesloten.* En aan wien zullen wij het gemis dier hoogste gelukzaligheid te wijten hebben? Aan niemand anders, dan aan ons-zelven. Het zal het natuurlijk gevolg van onze heerschende gezindheid zijn en van het leven, door ons op dit benedenrond geleid. De deur des hemels kan alleen voor hem ontsloten worden, die op aarde reeds den hemel in het harte droeg. Wie hier in Christus niet zijn hoogste goed, het leven van zijn leven vond, hij is onvatbaar voor de zaligheid, die daar boven in de onmiddellijke nabijheid des Heeren door zijne heiligen wordt genoten."""

De geheele toespraak is gerigt tot Christenen, die aan eene vergeldende eeuwigheid gelooven. Wat zullen wij zeggen aan ongeloovigen, die haar ontkennen? Gij, zullen wij tot hen zeggen, die uw goed verwacht van dit leven, wat doet gij, om het te verwerven? Rekent gij het voldoende er zoo als het is, in te berusten. Zijt gij er mede te vrede zoo als gij 't hebt; blijft u niets te wenschen overig? Vindt gij nergens gebreken, onvolkomenheden, verkeerdheden? Acht gij alles volmaakt, en onverbeterlijk? Verlangt gij naar geene hervorming? Hoorden wij Christenen u niet onophoudelijk klagen: klagen over zaken, klagen over menschen, klagen over uw eigen lot? Is er niet veel, zeer veel, dat gij, zoo 't in uw magt stond, zoudt willen veranderen? Veel dat gij zoudt meenen te kunnen hervormen en verbeteren?

Wel nu, begint dan met u-zelven af te vragen: zou 't niet goed zijn, als alle menschen het met elkander eens konden worden en gezamenlijk met vereende krachten werken wilden voor het algemeen welzijn? Gij houdt dit voor onmogelijk, en denkt aan de vele godsdienstige en politieke sekten en leuzen, van welke ieder meent regt te hebben. Ik stem het u toe: zoo veel hoofden, zoo veel zinnen! Doch zou 'er geen punt van vereeniging denkbaar zijn? Bestaat 'er geen het minste vooruitzigt op meerdere toenadering en verbroedering der menschen?

Dat vereenigingspunt vind ik in het Christendom. Dat vooruitzigt op verbroedering der menschen opent mij het Evangelie des koninkrijks. De Christen gelooft het en verbeidt het en bidt: Uw koninkrijk kome! De ongeloovige ziet het niet en hoopt het niet: althans niet van het Christendom. Het is hem een steen des aanstoots, een ergernis. Hij wenscht het van de aarde verbannen en acht het verouderd en afgeleefd. Van elders wacht hij de reconstructie der maatschappij. Van de wetenschap is al zijne hoop en verwachting. In haar berust zijn vooruitzigt op eene betere toekomst. Onder hare Hierarchie zal het menschdom herleven en zich herstellen van het leed haar aangedaan door het Christendom. Welk gelukkig lot gaat het menschdom te gemoet, als het eenmaal door de wetenschap van het Christendom zal verlost zijn! Geen kerken meer, geen priesters meer! Geen onsterfelijkheid meer! Geen oordeel, geen geweten, geen onderscheid van goed en kwaad! Heerlijk vooruitzigt, als de mensch boven al dat kindergeloof verheven, van alle banden ontslagen, zonder hoop of vrees zich vrij en ongedwongen kan overgeven aan den lust zijns harten!

Gelukkige maatschappij, als het onderscheid van boozen en goeden zich zal oplossen in een onderscheid van dommen en slimmen! Als de mannen der wetenschap de oude priestercasten zullen vervangen en zij, zij alleen als priesters en koningen zullen heerschen op aarde! Als er geen geloof meer zijn zal, en geen hoop meer zijn zal, en geen liefde meer zijn zal: en al dat oude zal zijn voorbijgegaan! Als er alleen wetenschap en niet dan wetenschap en nog eens wetenschap zal gevonden worden! Geen gevangenissen, noch schavotten: alleen hospitalen en krankzinnigengestichten voor de onwetenschappelijke zieken en dwazen, die hunnen tijd niet begrepen, noch zich verheffen konden op de hoogte hunner eeuw!

Zalige toekomst! Geen zonde meer: geen boete, noch berouw, noch bekeering meer! De zonde is verwezen tot de sectie-kamer: zij is onkenbaar onder het microscoop: in het laboratorium is zij verdampt en spoorloos verdwenen. Verhevene wetenschap, die ons eerst van de levenskracht verlost, en nu van dat onzinnig geloof aan zonde genezen hebt!

In het Tijdschrift: Licht, Liefde, Leven, III D., 2 Aflev. wordt ons door een der HH. Redacteuren iets medegedeeld over den bekenden HEINRICH HEINE. Dewijl dit Tijdschrift niet in aller handen is, zal ik er wat hem zelven betreft en zijne laatste *Geständnisse* uit overnemen. »»Ik voel veel verpligting aan den Bijbel. Zijne sprake heeft mijn godsdienstig gevoel weder wakker gemaakt. En terwijl ik, de hoogvliegende metaphysicus, mij als een arme schipbreukeling aan den Bijbel vastklem, leer ik nu pas het protestantisme waarderen van wege de verbreiding der H. Schrift. Want die verbreiding heeft zegen-

rijke vruchten gedragen, en de propaganda der Bijbelgenootschappen vervult eene groote providentieele zending en zal geheel andere en grootere gevolgen hebben, dan de godzalige *gentlemen* zelven begrijpen die aan het hoofd staan van deze Societeit. Zij meenen eene bekrompene dogmatiek tot koningin te verheffen, en gelijk de zee, zoo den hemel te monopoliséren en tot Britsch Kerkdomein te maken, maar bevorderen intusschen krachtiglijk den ondergang der protestantsche sekten, die alle in den Bijbel haar leven hebben en (eens) in een algemeen Bijbeldom eindigen."'

V. LEVENS-KRITIEK.

Het woord Gods is levend en krachtig, en scherpsnijdender dan eenig tweesnijdend zwaard, en dringt door tot de scheiding van ziel en geest, van gewrichten en merg; en is een oordeeler der gedachten en der overleggingen des harten.
Hebr. IV: 12.

Over geen boek is meer gesproken en geschreven en getwist dan over den Bijbel. Geen boek is in zoo veel talen gedrukt en herdrukt. Van geen boek zijn zoo vele duizende bij duizenden exemplaren verspreid onder alle volken en geslachten en klassen der maatschappij. In geen boek zijn zoo vele vreemde, wonderbare zaken en gebeurtenissen vervat. Aan geen boek kan de getuigenis gegeven worden: dat het voor kinderen en armen van geest niet minder, dan voor de verlichtste en beste onder de menschen eeuwen lang een bron van troost, van deugd en gemoedsrust is geweest. Op geen boek past deze lofspraak die een beroemd uitlegger er aan toekent: »»Vorsten die naar deszelfs voorschriften regeren, zijn evenbeelden der zegenende Godheid; volken die er zich naar gedragen, zijn wijs en gelukkig."" Niet lang geleden

verscheen in Engeland een werkje, onder den titel: *The eclipse of faith.* Een Fransch schrijver ontleende daaraan een verdicht verhaal te vinden in de *Révue Chrétienne*, dat in 't Nederduitsch vertaald, met het opschrift: Een wonder der negentiende Eeuw, het licht zag. Het is het plotseling verdwijnen van den Bijbel of liever het uitwisschen der Bijbelwoorden. In éénen nacht waren alle Bijbels veranderd in boekdeelen van wit papier. En zou dan dat gemis wel zoo groot zijn? zullen de ongeloovigen en welligt sommige geloovigen vragen. Wij hebben de wetenschap zeggen de eerste: wij hebben den geest zeggen de andere; heeft niet het auctoriteitsgeloof opgehouden, zeggen velen. Het komt er maar op aan, om te weten: wat de Bijbel is en welke waarde die nu nog voor ons heeft of hebben kan. Vindt gij het der moeite waardig, mijn gevoelen daaromtrent te vernemen, zoo wil ik het u mededeelen. Voor mij is de Bijbel hoogere kritiek en wel levenskritiek en daardoor en als zoodanig tegelijk een paedagogiek voor ons menschenkinderen, een boek van opvoeding en levenswijsheid, dat ik voor geen schatten der wereld zou willen missen.

Om de menigte van wonderen, die er in vermeld worden, is het door anderen als eene verzameling van mythen, als historische nationaalpoëzy beschouwd, door anderen als Oostersche traditie of legenden: waarbij men vergat zich te verplaatsen in het verre Oosten onder een kinderlijk volk bij een onbeschaafd menschengeslacht. Met kinderzin moet de Bijbel gelezen worden en eenvoudig opgevat. Die 't naar onze Westersche begrippen wijzigt en beoordeelt en hetgeen door Oosterlingen gedicht en gevoeld en geschreven is, in onze proza-stijl overzet,

zal aan het boek zich niet ergeren en achter den eenvoudigen vorm verhevene waarheden ontdekken. Bij de mythologie van andere volken vergeleken is de heilige poëzy der Hebreërs zoo verheven en hunne historische traditie zoo zuiver menschelijk, dat onbevooroordeelden de Heilige Schriften der Joden boven alle andere gedenkstukken der hooge Oudheid zullen schatten. Ontdoet men die schriften van hun Oostersch kleed, zoo zal men den diepen zin die er onder verborgen is, zien te voorschijn treden en zich verwonderen bij zooveel eenvoudigheid, zooveel wijsheid aan te treffen. Ik noemde het boek hoogere kritiek en wel levens-kritiek: en dat is het. Vooreerst kritiek van de afgoderij tegenover de leer van éénen God, schepper, onderhouder, en bestuurder van alles, weldoener en vader der menschen. Ten andere kritiek van de zonde tegenover de oorspronkelijke onschuld en heiligheid der menschen als ongehoorzame kinderen des hemelschen Vaders: eindelijk kritiek van de wereld die in het booze ligt, tegenover de vromen en goeden uit alle geslachten en volkeren der aarde. De voorstelling van Jehova eerst als stam- en familie-God, daarna als nationaal-God, eindelijk als aller menschen Vader, is zoo zuiver en Gode-waardig, en daarbij zoo kinderlijk eenvoudig en aan iederen trap van beschaving geëvenredigd, dat alle andere voorstellingen van andere, zelfs de meest beschaafde volken verre daarbij achterstaan en wat op menschelijke wijze gedacht is, aan de heilige natuur van het goddelijk wezen, gelijk wij ons die kunnen of mogen vertegenwoordigen, zoozeer nabij komt, dat wij ons verwonderen moeten, uit de hooge Oudheid zulk eene Godverheerlijking te vernemen.

Groot is de afstand tusschen God en den mensch en

toch naauw de betrekking en teeder de zorg van den Heilige voor zijne menschenkinderen. De Bijbelsche voorstelling van Gods alwetendheid, alomtegenwoordigheid, heiligheid, voorzienigheid, genade, liefde, almagt en wijsheid is zoo bij uitstek verheven en tevens zoo kinderlijk eenvoudig, dat wij ons geplaatst zien onder het onmiddellijk opzigt van den Vader in de hemelen, wiens oog ons volgt, waar wij gaan en ziet tot op den bodem van ons hart, die al onze gedachten leidt en onze geheimste overleggingen bespiedt, wiens magtige hand ons beschermt, wiens liefde ons omringt en bewaakt, die altijd bij en om ons is en ons nimmer verlaat, die ons behoedt in den slaap, die alle onze lotgevallen bestuurt, die het uur onzer geboorte en het uur van onzen dood regelt, zonder wiens wil geen hair van ons hoofd gedeerd wordt, die de zijnen niet aan het graf ten prooi geeft, maar hen tot zich neemt in zijnen zaligen hemel. De Bijbelsche voorstelling van Gods wereldbestuur is de grondslag der Bijbelsche geschiedenissen. Noemt ze poëtisch, noemt ze mythisch, de historische poëzy en de historische mythe is heilige Orakeltaal, is heilige Profetie. Door den gewijden sluijer heen, zie ik de magtige Godgestalte, die het gevaarte beweegt, en bestuurt en bezielt: en in den schijnbaren chaos der menschelijke handelingen heerscht en werkt de geest en schept eene wereld vol orde en zamenhang. Zoo wordt Gods wil volbragt op aarde en in den hemel, zoo komt zijn koninkrijk en zijn naam wordt geheiligd. Die wil Gods gaat over alles en zelfs de weêrspannigen die Hem weêrstreven, zij dienen met hunne vrije en willekeurige daden Gods eeuwig raadsbesluit. In de geschiedenis door menschenhand beschreven zien wij

den mensch handelen en werken en aan der menschen karakter der menschen lot vastgeknoopt. In de geschiedenis door God geopenbaard zien wij Gods wil zegevieren over allen tegenstand en Gods raad in weêrwil van alle besluiten der menschen volvoerd en bekrachtigd.

Er is maar één God en die God is Almagtig, Alwijs, en Algoed, doch tevens de Heilige en Regtvaardige, die het kwaad straft en het goede beloont: deze is de doorgaande leer des Bijbels. Dat hoogste Wezen, de grond van al wat bestaat, is liefde: deze is de openbaring in Christus. Gij herinnert u die uitnemende Leerrede mijns broeders over 1 Joann. IV, vs. 8*b*. Het is de korte, klare, krachtige tekst der natuur, der geschiedenis en des Christendoms. Waar wij onze oogen slaan, overal leven en de mensch, de meest beweldadigde van alle Gods schepselen, reeds van zijne geboorte af het voorwerp van Gods teederste zorg, voor de hoogste volkomenheid geschapen en van de zonde verlost door Christus, God geopenbaard in het vleesch, die de levenskritiek, de scheiding van goed en kwaad zal voltooijen.

Ik noemde den Bijbel de hoogere kritiek en wel levenskritiek. Waar wij dien opslaan, van het boek Genesis tot aan de Apocalypse, overal straalt ons die kritiek in de oogen. Het is de mensch, dien wij geplaatst zien tegenover God. De mensch met zijnen hoogen aanleg en met zijne zonde. De mensch door proef op proef gelouterd, telkens zwaarder beproefd en telkens hooger opgevoerd. De mensch door God zelven geleerd en opgevoed, bestemd om Gods beeld op aarde te dragen: vermaagschapt aan het dier door zijne zinnelijkheid en behoeften en sterfelijkheid, maar van Gods geslachte door zijne edeler

vermogens en vatbaarheid voor volmaking en zedelijke volkomenheid. Dat dierlijke en goddelijke in den mensch in gedurigen tweestrijd maakt de scheiding tusschen wereld en Christendom, tusschen boozen en goeden, naarmate het een of het ander beginsel de overhand heeft: en het is juist die tegenstelling van wereldgeest en Evangelie, welke het middel is tot opvoeding van den mensch en van de geheele menschelijke maatschappij.

De geschiedenis der eerste menschen, de geschiedenis der aartsvaders, de geschiedenis van het volk van Israël, de geschiedenis van Jezus en zijne Apostelen is eene doorloopende kritiek van het menschelijk leven, eene rijke, ik zou bijna zeggen onuitputtelijke bron van menschenkennis, die ons nu nog als in een spiegel ons-zelven en onze medemenschen herkennen doet. Is niet de geschiedenis van den val der eerste menschen de geschiedenis van ons allen? Zien wij niet in Isak den eenigen zoon van een rijken, vromen vader? Vertoont ons Jakobs familie-geschiedenis niet de natuurlijke gevolgen der polygamie? Heeft David zijne huisselijke rampen niet aan zijne zware overtredingen te wijten? Zijn het Farizeïsme en Sadduceïsme onder Jezus tijdgenooten niet wereldtypen, die wij verschillend gewijzigd zelfs in onze dagen wedervinden? Is de strijd van wereld en Christendom, op leven en dood gevoerd, niet steeds dezelfde gebleven, die hij was voor achttien eeuwen? En wat het meest opmerking verdient, kan men niet herhalen en op alle tijden toepassen de woorden van den grijzen Simeon tot Maria gesproken, toen hij haar jonggeboren zoon in de armen hield: Zie, deze wordt gesteld tot een val en opstanding veler in Israël, en tot een teeken, dat weder-

sproken zal worden, opdat de overleggingen uit veler harten openbaar worden?

De verwerping en aanneming van het Christendom, de openbaring van den innerlijken mensch door het Christendom pleiten voor het kritisch vermogen van dat Christendom, dat gelijk het eene openbaring Gods is aan de wereld, zoo ook eene openbaring is van de gezindheden der menschen; ja het Christendom is eene wereldkritiek, die achttien eeuwen lang het vonnis over menschen en volken en geslachten geveld heeft en over geloof en ongeloof, verstand en onverstand, gezondheid en ziekte, deugd en ondeugd beslissende uitspraak heeft gedaan. En, ik acht het geene vermetelheid te beweren, dat de opvatting van het Evangelie de maatstaf is der beschaving van iederen leeftijd des menschdoms na Christus verschijning op aarde. Het middeleeuwsche Christendom, het Christendom der Hervorming, het Christendom onzer dagen kunnen er van getuigen, en dat Luther's leer ook in de Roomsche kerk weêrklank vond, bewijst het onlangs weêrgevonden geschrift: *del beneficio di Christo: von der Wohlthat Christi.* Moest niet de miskende geloofsbelijdenis van Paulus zich handhaven tegenover des Hoogepriesters aanmatiging en de hervorming oprijzen uit den boezem der Christenheid. En om van het middeleeuwsche Christendom niet te spreken, het Christendom onzer dagen sluit het zich niet aan dien associatie-geest, die onzen tijd zoo bijzonder kenschetst? Zoudt gij willen gewagen van de conservatieve kerk, welke zich tegen dien associatie-geest aankant, zoo moet ik u doen opmerken, dat het Christendom van formulieren en sacramenten een verouderd Christendom is, dat zich in weêrwil der pogingen van ultramontanen en citra-

montanen noch in de Roomsche, noch in de Protestantsche kerken herstellen laat. Wat éénmaal doorleefd is, wordt niet nogmaals herleefd en de afgeleefde grijsaard kan in geen man of jongeling herschapen worden. Acht gij dit een ramp voor de kerk, ik acht het eene waarschuwing, om zich van de kerk, die haar tijd niet begrijpen kan of wil, van lieverlede los te maken. Het Christendom, dit is duidelijk, streeft er meer en meer naar om maatschappelijk te worden. Het moet zich in en voor de maatschappij vormen, het moet er zich in bewegen, het moet haar doordringen en herscheppen; daarom moet het zich aan haar aansluiten en nadat het de kritiek der kerk heeft moeten dulden en zich aan haar heeft moeten onderwerpen, zal het thans de kerk naar hare kritiek dwingen en bijaldien de kerk zich tegen haar verzet, zal de kerk zich door eigen schuld verlaten zien, omdat zij de teekenen der tijden miskende en op de wekstemmen der hervorming geen acht sloeg. Doch gelijk het oordeel gaat over de kerk, evenzoo gaat het over het ongeloof. Het zij mij vergund andermaal terug te komen op Heinrich Heine's *Geständnisse:* »»Wij hebben tegenwoordig, dus schrijft hij, groot-inquisiteuren des ongeloofs, die Voltaire zouden verbrand hebben, omdat hij geen atheïst, maar een deïst was. Ja, zoolang hunne leer nog beperkt bleef binnen de grenzen van eene aristocratie van beschaafden, behoorde ook ik tot die ligtzinnige *esprits-forts.* Maar toen ik bemerkte dat het janhagel hetzelfde thema begon te bespreken en het atheïsme zeer sterk naar kaas, brandewijn en tabak begon te rieken, toen was het uit met mijne ongodisterij. — Ik was jong en mijn hoogmoed deed er zich te goed op, dat mijne grootmoeder zich vergiste,

8*

als zou de lieve God in den hemel presidéren; ik wilde liever zelf God zijn. Immers dan was ik mij-zelf geworden tot rigtsnoer van doen en laten. Maar om die rol vol te houden, zijn twee dingen van noode, geld en gezondheid. Beide verloor ik — en 't begon zeer kritiek te staan met mijne gewaande goddelijkheid. Juist in de dagen van algemeenen waanzin (Febr. 1848) kwam ik tot mij-zelf. Ik keerde terug binnen de nederige perken van het schepsel en huldigde weder de almagt van een Opperwezen. — Nadat ik mijn geheel leven door, iederen gewaagden dans der philosophie meêgedaan, aan alle mogelijke uitspattingen des geestes mij overgegeven en met ieder systeem geboeleerd heb, zonder verzadigd te worden: bevind ik mij eensklaps op het standpunt, waarop ook *Uncle Tom* staat, op dat des Bijbels en kniel neder naast mijn zwarten broeder in 't gebed!""

In de geschiedenis van het ongeloof is dit vooral opmerkelijk, dat het zich in sekten verdeelt, die gelijk de Christen-sekten elkander wederzijds bestrijden. Zoo wordt thans het ongeloovig spiritualisme van Hegel bestreden door het ongeloovig materialisme van Carl Vogt en worden de ongeloovige metaphysici door de ongeloovige physiologen gedwongen zich met de studie der organische natuur bezig te houden. Op de puinhoopen van de psychologie heeft de afgodsdienst der stof haar tempel gesticht en een ander reuzengeslacht is opgestaan, om den hemel te bestormen.

Te midden van al die beroeringen gaat de wereldkritiek haren stillen, maar vasten gang. Zij belacht de magtelooze pogingen van de verwaten kinderen der menschen en verbeidt gelaten de zegepraal der waarheid.

»»De goddeloozen zijn als eene voortgedrevene zee; want die kan niet rusten en hare wateren werpen slijk en modder op. De goddeloozen, zegt mijn God, hebben geen vrede."" Is niet dat profetisch woord de gansche geschiedenis door bewaarheid? Het leven der menschen berust in een wankelend evenwigt. Onophoudelijk her- en derwaarts geslingerd, behoeven zij zelfstandigheid en zelfbestuur om het evenwigt te bewaren. 't Is niet genoeg te leven: 't is noodig het leven te bezitten, om het leven te kunnen behouden. De goddeloozen leven niet: maar worden geleefd. Met hun gansche wezen naar de objectieve wereld heengewend, missen zij hun steunpunt: zij bezitten, noch beheerschen zich-zelven, maar drijven, waar de stroom hen henenvoert. Wel vertoonen zij kalmte, maar daar binnen bruischt en kookt het. Zij haken naar verandering en weder verandering: partijschappen, omwentelingen, omkeering, daarin leven zij: altijd onvergenoegd jagen zij naar geld en eer en aanzien en zijn nimmer verzadigd en zijn naakt en arm en dwaas te midden van hunnen overvloed en van hunne wetenschap. Zij jagen en jagen naar hersenschimmen en rusten niet, bij nacht noch bij dag. De goddeloozen hebben geen vrede, zegt God. Uw God, roepen zij ons toe: zoo hij waarlijk bestond, zou hij ons muiters in zijn rijk gedogen, zou hij ons niet verdelgen door een zondvloed, waarvan gij fabelt uit uw wonderboek? Waartoe laat hij ons voortwoelen en tegen hem opstaan en de wereld beroeren? Is zijn koninkrijk wel ooit op aarde gevestigd? Kunt gij dat een koninkrijk noemen, hetgeen tegen zich-zelf verdeeld is? Ziet uw Christendom in allerlei sekten verbrokkeld, die elkander onderling verketteren!

Waar zijn uwe vromen en heiligen: waarin zijn zij van ons onderscheiden? Heeft niet die JEZUS, wien gij vereert, heeft hij niet gezegd: Vergadert u geen schatten op de aarde, maar vergadert u schatten in den hemel, en zien wij niet Christenen millioenen op millioenen stapelen? Heeft dezelfde JEZUS niet gezegd: Zijt niet bezorgd voor den dag van morgen. Gij kunt geen twee heeren dienen: God en den Mammon. Hoe hangt dit zamen met dat fortuin maken? Gelooven zulke menschen aan eene voorzienigheid, of hebben zij niet veeleer hunne voorzienigheid in hunne portefeuille?

Wat kunnen wij daarop zeggen, mijne Medechristenen? Zou God onze verdediging wel behoeven? Wacht op het einde: zegt de Schrift. Sprak niet JEZUS van het onkruid onder de tarwe? En als wij zijne levensgeschiedenis lezen, zien wij dan niet, hoe de Almagtige de goddeloozen gebruikt als werktuigen om zijne eeuwige raadsbesluiten te volvoeren? Dienen de goddeloozen niet om de Christenen te beproeven? Zou het geloof niet insluimeren, als het ongeloof het niet wakker hield? En gelijk de Christenen het oordeel uitspreken over de ongeloovigen, spreken zoo de ongeloovigen het oordeel niet uit over de Christenen? Die rijk willen worden, vallen in velerlei verzoeking, zegt de Apostel: en wederom op eene andere plaats: de geldgierigheid is de wortel van alle kwaad.

Zouden die millionarissen wel regtgeloovigen zijn? Het is eene eigenschap van ons Christendom dat het de scheiding tusschen goed en kwaad telkens scherper en duidelijker maakt. De Christen die zich aan ééne boezemzonde overgeeft: hetzij geldzucht, hetzij eerzucht, hetzij rangzucht, komt gedurig meer in de engte. Laat zijne zonde

hem geen rust, ook het Christendom laat hem geen rust. Hij *moet* kiezen. Wat hem ergert, het moet uitgerukt en weggeworpen worden: zoo niet, het zal voortgaan als een invretende kanker zijn leven te vernielen. Heeft hij zijne levenskiel met goud bevracht, hij loopt gevaar van schipbreuk te lijden en mag zich gelukkig prijzen, als hij er het leven van afbrengt. Had hij de eer der menschen lief meer dan de eere Gods, hij zal zijn geloof niet kunnen behouden. maar het aan de wetenschap moeten ten offer brengen. Die niet haat al wat hij heeft, om mijnentwil, zegt Jezus, is mijns niet waardig.

Wie kan dan zalig worden? zult gij vragen. Niemand, antwoordt de Schrift, tenzij de Vader hem trekke. Om zalig, dat is om volmaakt mensch te worden, moet de Christen den geheelen cursus zijner opvoeding doorloopen. Blijft hij halverwegs staan, hij verkrijgt nimmer zijn graad en zijne carrière is mislukt: hij sterft den tweeden dood. En wat wij niet mogen voorbijzien; het wordt hoe langer hoe bezwaarlijker een waar Christen te zijn: omdat er hoe langer hoe meer toe vereischt wordt, omdat de verzoeking tot afval hoe langer hoe grooter wordt. De diagnose van den Christen en niet-Christen wordt hoe langer hoe fijner: reeds nemen wij het microscoop te baat, waar het ongewapend oog ons misleiden zou. Is dan, zult gij mij tegenwerpen, het Christendom veranderd? Neen, maar het Christendom is gedurig beter begrepen. Gelijk een schilder eerst de schets vervaardigt van het beeld dat hij ons malen zal en daarna de trekken uitvoerig bewerkt, zoo wordt de Christen meer en meer volmaakt naar het goddelijk beeld dat voor hem staat: en zoo is ook de Christenheid, of liever de christelijke

maatschappij bestemd om meer en meer voltooid te worden: tot dat zij eenmaal het afschijnsel worde van JEZUS heerlijkheid, het uitgedrukte beeld van zijn wezen. Die tijd is nog verre af, denkt gij en twijfelt welligt of hij ooit komen zal. Wat mij aangaat, ik geloof aan een evangelisatie der menschelijke zamenleving; en ofschoon wij er nog steeds op blijven hopen, haar nog steeds blijven gelooven: éénmaal toch wordt zij zeker verwezenlijkt. »»Eenmaal, zegt de Godspraak, zal de aarde vol zijn van de kennisse des Heeren, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken.""

Wanneer ik terugzie op mijn akademieleven, en herdenk de blijken van Gods vaderzorg in een leeftijd waarvan zooveel voor de toekomst afhangt, dan moet ik mij gelukkig achten onder de welsprekende kanselredenaars ook den eenigen BORGER meermalen te hebben mogen hooren: een man, wiens taal alstoen een magtigen invloed had op onze jeugdige gemoederen. Onder zijne Leerredenen is er een over Jesaia XL, vs. 26, 27, van het geloof aan Gods voorzienigheid. Dat de Leerrede mij bij 't hooren bijzonder trof, was natuurlijk. In dat geloof was ik opgegroeid. Dat geloof stond mij in hoofd en hart geschreven. Door dat geloof had ik in lief en leed dezelfde vaderhand geëerbiedigd. »»Het is een geluk voor het menschelijk geslacht, sprak de Redenaar, dat de overtuiging van deze waarheid geenszins de slotsom van een diepzinnig onderzoek, of het uitsluitend eigendom van den wereldwijze is. Ieder onzer, die verstandig acht slaat op zijnen levensweg, zal daarop de sporen eener hooge, wakende Voorzienigheid gedrukt vinden. In onzen tegenspoed zoowel als in onzen voorspoed, is de hand

van het eeuwig Opperwezen zigtbaar, en duizend gevaren, die wij ontkomen, duizend rampen, die wij doorgeworsteld zijn, prediken ons deze leer: er bestaat eene Voorzienigheid, waardig, dat wij op haar vertrouwen, hoe donker hare leidingen ook zijn mogen. En niet alleen de lotgevallen van ons leven, maar ook de gansche natuur die ons omringt, predikt het met luider stemme; God regeert, en zijne regering is de beste; de rampen, die ons treffen, zijn geene slagen van het geval, maar kastijdingen van onzen God in den hemel. De Heer en Schepper der natuur, die al zijne werken kent, kent ook ons, en de mate van ons lijden, en Hij vergeet ons niet.""

Toen waren het de theologanten niet alleen, die de kerk bezochten, ook wij medici kwamen daar, gelijk de theologanten op het collegie van Brugmans. Dus bestond te Leiden althans het begrip eener Universiteit, wat voor Hooger Onderwijs en Opvoeding van zoo rijke beteekenis geschat mag worden. Ik zeg voor Hooger Onderwijs en Opvoeding. Doch ik had moeten zeggen voor Hooger Opvoeding en Onderwijs; want de Universiteit is eene instelling van Hooger Opvoeding in de eerste plaats: niet minder, ja meer nog dan van Hooger Onderwijs; en de Hoogleeraar, die zijne roeping vergeten kan tot opvoeder van het beschaafdste deel der natie, die het vergeten kan, dat aan zijne leiding de jeugd is toevertrouwd, die met het hooge en heilige spotten kan, is de plaats die hij bekleedt, onwaardig. Meent men door zulk spotten zijne liefde voor wetenschap aan den dag te leggen? Of denkt men de wetenschap wezenlijk een dienst te bewijzen, als men hare aanstaande beoefenaars oefent in frivoliteit? Wien het aan ernst ontbreekt in het leven, zal

bij ernst hebben in de studie? Kan liefde tot wetenschap gevonden worden, waar liefde tot waarheid niet aanwezig is? Welligt acht gij de Godsdienst de moeite niet waard van een gemoedelijk onderzoek. Welligt zijn Christendom en Jodendom en Heidendom in uwe schatting hetzelfde. Maar al wederom wenschte ik van u te vernemen, of gij ze vergeleken en onderzocht hebt. Ik wenschte te weten, of gij het Christendom praktisch beproefd hebt. Gij zwijgt en wilt mij liefst het antwoord schuldig blijven. Doch ik bid u bedenk, of gij, wetenschappelijk man! het in uwe discipelen dulden zoudt, dat zij met uw studievak den spot dreven, zonder het te kennen of te willen kennen? Zijt gij materialist en verwacht gij van de materie het heil der maatschappij, welnu begint met uw materieel leven te regelen, met u aan de tucht eener gezonde diëet te onderwerpen, met uw ligchaam aan discipline te gewennen, met matigheid en onthouding en ligchaamsbeweging en ligchaamsharding; waakt tegen die lelijke ziekten en kwalen en gebreken, waarvoor gij bij de kunst te vergeefs hulp zoudt zoeken, laat het aan u en de uwen blijken, dat gij het materieele leven met talent bedreven hebt, dat gij geen kwijnend en sukkelend gestel met u omdraagt, dat op u de spreuk niet past: Medicijnmeester genees u-zelven! Of zijt gij ook ongeloovig aan de wetenschap en acht gij haar voor tijdverdrijf en speelgoed? Wanneer u de stem in de ooren klinkt: Bekeer u van uwe diëetzonden; wacht van de hygieine het heil der maatschappij, zult gij dan die stem willen smoren en uwe vermolmde therapie uittrompetten, aan wie niemand behalve gij meer geloof slaat? Waarlijk, men tapt geen nieuwen wijn in oude

lederzakken, noch zet nieuw laken op een oud kleed. De levenskritiek vordert eene reconstructie der wetenschap van den grond op; een gebouw niet op een zandgrond, maar op een steenrots gevestigd.

Toen ROUSSEAU zijn Emile schreef, ging hij uit van het beginsel, dat de natuur de beste leermeesteresse en ondervinding het beste middel van opvoeding was. Wat ROUSSEAU van het leven kende, was niet de heldere, maar de donkere zijde. Vergelijkt men zijne *Confessions* met die van AUGUSTINUS, welk een onderscheid! Doch AUGUSTINUS had eene vrome moeder, die leefde in de christelijke atmospheer; was het wonder, dat hij na zijne menigvuldige afdwalingen tot het kinderlijk geloof wederkeerde? Het kinderlijk geloof! Dat was het struikelblok, de steen des aanstoots voor ROUSSEAU en is het nog voor alle ongeloovigen. Door ons voor wijs en volleerd te verklaren, plaatsen wij ons in eene valsche stelling en beelden ons in meer te zijn, dan wij wezen kunnen. Het Christendom is nog zoover boven onze bevatting verheven, dat de kritiek het nu eerst begint te begrijpen. De Bijbelsche exegese is eerst onlangs aangevangen wezenlijk kritisch behandeld te worden: dat is met onderscheiding der schrijvers onderling en met zich-zelven in vroeger of later tijdperk vergeleken. EDOUARD REUSS, *Histoire de la theologie chrétienne* kan 'er u eenig denkbeeld van geven, en bijaldien op deze wijze kritisch en exegetisch wordt voortgegaan, zullen wij hoop kunnen voeden, van die ongelukkige dogmatiek bevrijd te worden, die oud en nieuw testament, Profeten en Apostelen uitmonsterde, om bewijsplaatsen voor hare vreemde stellingen optegâeren.

Wat bedoelt JEZUS met den eisch aan de onderdanen

van zijn rijk, dat zij moesten worden gelijk de kinderen? Is het niet in de eerste plaats: kinderzin, eenvoudigheid, nederigheid, vertrouwen, gehoorzaamheid; maar bovenal ongeveinsdheid, opregtheid, waarheidsliefde.... Die waarheidsliefde behoort den Christen te bezielen, zal hij voor de waarheden van het Evangelie vatbaar zijn. Het geloof of kinderlijk vertrouwen plaatst ons in de ware betrekking tot onzen hemelschen Vader en kan slechts daar aanwezig zijn, waar die betrekking regt en levendig gevoeld en erkend wordt; ja zelfs geheel het hart vervult. Zoodra dit kinderlijk geloof bespiegeling wordt, heeft het opgehouden kinderlijk te zijn en de redenering heeft de gewaarwording vervangen: het feit is geformuleerd tot een begrip, waarover voor- en tegen kan worden getwist. Is het geloof uit het hart of gemoed overgeënt op het verstand of het hoofd, dan valt het onder het bereik der kritiek, waaraan het eerst onttrokken was. Nu is het een gewoon verschijnsel, dat uit de gewaarwording het denkbeeld, uit het denkbeeld het begrip ontstaat: doch daarmede is het proces niet voltooid. Het denkbeeld en begrip moet uitloopen op daad en handeling, en dan eerst is de kring van gevoel tot daad gesloten. Blijft het bij geloof, zoo verkrijgen wij het mystiek element. Komt het tot begrip, zoo ontwikkelt zich het rationalistisch element. Eindigt het in daad, zoo hebben wij het praktisch element. Somtijds blijft het bij het eerste: somtijds bij het tweede: somtijds gaan beide over in het derde. Willen wij eene volkomene kritiek van het Christendom bezitten, dan moeten wij ons wenden tot de daad en het leven. Daarop ook beroept zich Jezus, als hij de waarheid zijner leer bij de menschen bepleit. Hij wijst op zijn

leven, als hij het geloof der menschen voor zich en zijne leer inroept. Hij verwijst naar zijne geboden en hunne betrachting, als hij de menschen aanzoekt om zijne leer te beproeven. Want naar zijn leven wil hij zich-zelven en naar hun leven wil hij de zijnen beoordeeld hebben. Die zijne leer door kritiek wil beoordeelen, moet zijne leer beproeven, haar op het leven aanwenden en toepassen. Die dit niet wil of kan of mag doen, is onbevoegd het vonnis over haar te vellen of uittespreken. En als wij nu de maatstaf der kritiek aan het leven aanleggen, dan zullen wij belijden moeten, dat het Christendom nog weinig, zeer weinig zijne kracht betoond heeft en dat het hoogstwaarschijnlijk nog lang zal moeten duren, alvorens het gezegd kan worden aan zijne bestemming te hebben voldaan. Ware het mogelijk het geloof af te scheiden van het leven, zoo zoude het leerbegrip de kritiek moeten leiden, nu moet het leven de waarde of onwaarde van het geloof beslissen.

Levenskritiek begint met zelfkritiek. Want zonder zelfkritiek is het onmogelijk kritiek te verstaan. Doorgaans verzuimt men dit en begint met de kritiek van anderen. Die zoo handelen, zijn gelijk aan litteratoren die zonder de gronden der taal meester te zijn, zich wagen aan het verbeteren van den tekst en het smeden van conjecturen, of aan die zich noemende autodidacten, die het moeijelijkste overspringen, om al dadelijk handen aan 't werk te slaan; en, wonder scherp ziende zoo zij wanen in de gebreken van anderen, blind zijn voor de gebreken van zich-zelven. Verre het grootst aantal critici, waaraan wij tegenwoordig overvloed hebben, bijna zeide ik, waaraan wij tegenwoordig lijden, zijn zulke pseudocritici, vooral

onder het jonge geslacht, dat al aanstonds zich voor de hoogere kritiek bekwaam rekent, zonder kennis der *grammaire*. Het is voorwaar geene ligte zaak, de levende exemplaren, die wij voor ons hebben, *ad aperturam libri*, dat is vlot weg te kunnen lezen. Er zijn zooveel hiaten in den tekst, die ons ontsnappen: wij missen den sleutel tot verklaring van den meerendeels duisteren stijl. Wij weten zoo weinig van den autheur, de omstandigheden, waarin hij verkeert, zijne jeugd en opleiding en beschaving en innerlijke gemoedsgesteldheid. Wij leggen hem uit, ieder op zijne manier en naar zijne opvatting, zonder ons in hem in te studéren, of ons den arbeid te getroosten, die het kosten zou, ons volkomen zijne ziens- en denkwijze toeteëigenen: in één woord, hij blijft ons vreemd en wij blijven hem ongenegen: en zou het dan wel mogelijk zijn, hem juist en billijk te beoordeelen? Beginnen wij daarom liever met ons-zelven en eindigen wij met ons-zelven en trachten wij ons eigen exemplaar te emendéren: de tijd zal ons ontbreken voor de censuur van anderen. Want het leven is kort, de kunst is lang, het oordeel moeijelijk. Leerde de Heer het ons niet: »»Oordeelt niet, opdat gij niet weder geoordeeld wordt. Want naar welk oordeel gij oordeelt, zult gij weder geoordeeld worden en naar welke mate gij meet, zal u weder toegemeten worden. Wat ziet gij den splinter in uws broeders oog, maar bemerkt den balk niet in uw eigen oog. Of wat zegt gij tot uw broeder: laat toe dat ik den splinter uit uw oog weg doe, en zie 'er is een balk in uw oog! Geveinsde, doe eerst den balk weg uit uw eigen oog en dan zult gij klaar genoeg zien, om den splinter weg te doen uit uws broeders oog."" Is het

niet eene algemeene fout van ons allen de gebreken van anderen onder het microscoop te begluren en eigen gebreken voorbij te zien; ja staat de scherpte onzer kritiek van anderen niet dikwijls in eene verwonderlijke tegenspraak met de oppervlakkige diagnose van ons-zelven. Zou dit gebrek aan zelfkennis zijn? De Heer noemt het geveinsdheid, en helaas! het is maar al te waar, wij kritiséren anderen, om ons van eigen kritiek te ontslaan, of voor eigen kritiek te vrijwaren. Kan dat ook de reden zijn, dat de zondagspreek ons verleidt tot kritiek niet van ons-zelven, maar van den leeraar of van de broeders der gemeente?

Willen wij een zuiver begrip krijgen van de gezondheid, zoo moeten wij beginnen ons-zelven gezond te maken en willen wij dien schat leeren kennen en waarderen, zoo moeten wij onafgebroken 'er ons mede bezig houden, wij moeten hem leeren kennen en waarderen als magt, als magt grooter dan geld of wapenen: als een hefboom, waarmede wij de zwaarste lasten kunnen bewegen. Aan ons medici is die magt bijzonder aanbevolen. Wij moeten er over waken; wij moeten haar trachten te vermeerderen. Wij moeten ons-zelven en anderen oefenen in haar te hanteren.

Het zou volslagen onkunde verraden en niet minder onverstand, de hygieine voor geen deel der geneeskunde te houden, maar voor eene afzonderlijke wetenschap te verklaren en haar van ons gebied te verbannen. Want in haar berust onze levensvraag. Het: *to be, or not to be* onzer wetenschap, van haar hangt het af, en zoo wij prijs stellen op onzen rang in de maatschappij, van hare hand moeten wij dien ontvangen. Want, zoo ons vak ooit op

den naam van wetenschap zal kunnen bogen, het zal dan zijn, wanneer zij de maatschappij hervormd zal hebben. Ik spreek hiermede niet mijn bijzonder gevoelen uit, maar de slotsom van alle voorafgaande studiën.

Mogt nog iemand twijfelen aan het noodzakelijk verband dat er bestaat tusschen gezondheid en kritische virtuositeit, ik zou hem wijzen op onze Evangeliën, waar de hoogere levenskritiek in hare zuiverheid te vinden is. Het is als wij die levenskritiek lezen, als bevonden wij ons in eene andere wereld. Hoe krimpt onze bekrompen kritiek bij zulk eene geniale levens-aanschouwing! Wie duizelt niet, als hij van de hoogte nederziet, waarop de mènsch daar gesteld is? Wie voelt zich niet vernietigd, als hij zijne kritische kunstjes bij zulk een talent vergelijkt? Wat zijn alle *classici* bij dien autheur? Nu eerst beseffen wij het, hoe onze tekst er moet uitzien, om een kritisch gezuiverde tekst te kunnen heeten. Zalig de armen van geest, de treurenden, de zachtmoedigen, de hongerenden en dorstenden naar de geregtigheid, de barmhartigen, de reinen van harte, de vrede-stichters, de gehaten van de wereld, de belasterden, de vervolgden! Gij zijt het zout der aarde, gij zijt het licht der wereld. Vraagt niet uwe schriftgeleerden en vrome aristocraten wat gij doen moet, want zoo uwe geregtigheid niet de hunne overtreft, gij kunt in mijn rijk niet toegelaten worden. Laat de minste onwil tegen uwe naasten u niet overvallen, noch de minste lust tot overspel in u opkomen. Zweert niet bij hemel noch aarde, maar laat uw woord trouw zijn als een eed. Vergeldt geen kwaad met kwaad, maar vergeldt kwaad met goed en weest welwillend, zelfs jegens onbescheidenen. Hebt uwe vijanden

lief, zegent die u vloeken, bidt voor die u geweld aandoen; doet als de Vader in de hemelen, die regent over regtvaardigen en onregtvaardigen, en boozen en goeden beschijnt. Want als gij goed doet, die u goed doen, waarin zijt gij meer dan de Heidenen? Als gij aalmoezen uitreikt, laat niet voor u uitbazuinen, noch als gij bidt of vast, vertoont u op de straten met een uitgestrekken gelaat, als de tooneelvertooners, noch prevelt ellenlange gebeden. Vergadert u geen schatten op de aarde, waar de dieven rooven en stelen, maar vergadert u schatten in den hemel; want waar uw schat is, daar zal uw hart zijn. Zijt niet bezorgd voor uw leven, noch wat gij eten zult, of drinken, of waarmede gij u zult kleeden: dat alles doen de Heidenen. Al wat gij wilt, dat u de menschen doen zullen, doet gij hun desgelijks. Gaat in door de enge poort, die ten leven leidt: weinigen die haar vinden. Niet een iegelijk die zegt: Heere! Heere! zal ingaan in mijn koninkrijk, maar die den wil doet mijns Vaders die in de hemelen is. Zulk een man is gelijk een wijze, die zijn huis op een steenrots gebouwd heeft, tegen storm en vloed bestand.

Ziet dat is het wezen, dat waardig is mensch genoemd te worden! Waar vinden wij zulke wezens, Christenen? Hetgeen ons in dat ideaal bijzonder treffen moet, het is de onvergelijkelijke waarheid, waarbij niet het minste aan den schijn is overgelaten. Wij noemen het een ideaal, maar waarvan het idée, het oorspronkelijke, de prototype ons in de ziel gegraveerd is. En kunnen wij dan nog aan den diermensch der ongeloovige materialisten onzen bijval schenken? Kunnen wij nog ons inbeelden, dat wij bij de apen te huis behooren? Dat die grimassen

onze oorspronkelijke mimiek en dat klauteren onze verleerde kunst zou wezen? Waarlijk, er behoort weinig doorzigt toe, om te beseffen aan welke zijde de waarheid te zoeken is!

Doch hoe komt het dan, zult gij zeggen, dat eene waarheid zoo tastbaar en voelbaar en duidelijk en klaar en helder, hoe komt het dan toch, dat zoodanige waarheid noch algemeen gekend, noch, waar zij bekend was, algemeen erkend is geworden? Hoe het komt? De Heer zal u antwoorden door den mond van zijn Apostel en vriend: Zij hadden de duisternis liever dan het licht; omdat hunne werken boos waren, schuwden zij het licht. Dat was, zult gij mij antwoorden, in dien tijd, bij die hardnekkige Joden, die van een aardschen Messias en een aardsch koninkrijk droomden en van hunne zinnelijke inbeeldingen geen afstand konden doen. Nu, in onze negentiende eeuw, de eeuw van verlichting en vooruitgang, zouden nu de menschen nog altijd de duisternis liever hebben dan het licht? Zijn er niet lichtvrienden, die ons het pad wijzen en de broeders dag en dageraad en morgen en middag en avondrood? Die familie ken ik niet. Waar wonen zij? Durven zij voor hun naam niet uit te komen? Schamen zij zich hun afkomst? Is het geene ongerijmdheid, zich die luistervolle titels van dag en dageraad aan te matigen, en in het duister van den nacht weg te schuilen? Zoo het hun ernst is, raad ik hun, den klassieken autheur, waarvan ik zoo even sprak, bij der hand te nemen. Zij zullen daar veel nieuws uit kunnen opzamelen en welligt zich laten overreden, dat hunne bemoeijingen vruchteloos zullen zijn, zoolang zij zich-zelven met den geest van dat werk niet naauwkeuriger

hebben bekend en vertrouwd gemaakt. Er is zelfs onder beschaafde en welopgevoede menschen op sommige punten zulk eene *sancta simplicitas*, dat men wel eens genegen zou zijn te veronderstellen, dat zij zich onkundig hielden, om van de eene of andere lastige verpligting ontheven te zijn. Inzonderheid is dit het geval met den Bijbel. Spreekt gij er hen van, zij zullen u te gemoet voeren: weet gij dan niet dat Dr. STRAUSS en de Tubinger Professoren en alle waarlijk wetenschappelijke theologanten dat boek voor ondergeschoven, voor onecht verklaren? Ik bid u, vergeef mijne onnoozelheid! Maar, vanwaar toch, dat wat gij een *opus spurium*, een bastaardwerk heet, zoo onbegrijpelijk veel schoons en voortreffelijks bevat? Vanwaar in die zamengeflanste brokken, zooveel zamenhang, zooveel innerlijke blijken van waarheid? Wat moet ik van een vondeling denken, dien gij beweert dat uit de heffe des volks, door ik weet niet welk wonderlijk toeval ter wereld is geholpen, wat moet ik denken van een vondeling, wien de adeldom op iedere trek van zijn gelaat, in taal, houding, gedrag, manieren te lezen staat? Ik weet niet, hoe gij er over denkt, maar ik zou op dat Boek dan willen schrijven: *Le Chef d'Oeuvre d'un Inconnu*, en het u onder dien titel willen toezenden, en aanbevelen. Misschien leert gij er onder het lezen en studeren den onbekenden autheur uit kennen en hoogschatten. Kon het ook die onbekende God zijn, wien de Apostel PAULUS voor achttienhonderd jaren aan de Atheners verkondigde? Ik erken het, 't is een gewaagde conjectuur; doch — ik zal tevreden zijn, wanneer gij het uitmuntend manuscript niet ongelezen ter zijde legt. Uw tijd is kostbaar, ik weet het. Maar

geloof mij, gij kunt uw voortreffelijk kritisch talent aan niets belangrijkers besteden, en ik durf u verzekeren, uwe kritische virtuositeit zal er bij winnen.

VI. HET NIEUWE LEVEN.

Niemand heeft ooit God gezien, de eeniggeboren Zoon, die in den schoot[1] *des Vaders is, deze heeft Hem ons verklaard.*
JOANN. I: 18.

In de geschiedenissen des Bijbels zien wij Gods wonderbare leidingen: eerst met de Abrahamiden, later met Israëls volk, waardoor een kern van het geloofsleven te midden eener godvergetene wereld bewaard bleef, om in den persoon van JEZUS CHRISTUS zich heerlijk en krachtig te ontwikkelen. Schijnt in de wereldgeschiedenis God zich aan het oog der stervelingen te onttrekken, in de gewijde oorkonden der Joodsche Natie openbaart zich Gods voorzienigheid, het lot der menschenkinderen bestuurende naar haren wijzen wil.

Ruim achttienhonderd jaar geleden, doortrok een eenvoudige Rabbi het Joodsche land, welke zich èn door teekenen, die hij verrigtte, èn door zijne voortreffelijke leerwijze bijzonder onderscheidde. Hij was voorafgegaan door een Profetengestalte, gelijk aan den strengen boetgezant ELIA, die zijne natie het aanstaande Godsrijk

[1]) Of volgens een geacht schriftuitlegger: aan den boezem.

aankondigde en aan allen boete en bekeering predikte. Als voorganger van den lang verwachten Messias wijdde hij allen, die tot hem kwamen, door den doop in de Jordaan tot het nieuwe leven in. Dat alles wees op eene godsdienstige en zedelijke hervorming der natie, die door den Messias stond ingevoerd te worden. Des doopers leerlingen wierden door hem naar Jezus, zoo was de naam van den landrabbijn, heengezonden, die behalve dezen, noch anderen koos, om hem op zijne togten te vergezellen en door hem als getuigen van zijn leven en daden in de nieuwe leer te worden onderrigt.

Vreemd moest het schijnen, dat zoodanige hervorming zou moeten tot stand komen door den pleegzoon van een ambachtsman, omringd van twaalf burgerlieden, onbeschaafde Galileërs. Doch hetgeen vooral verwondering moest baren, die nederige volksleeraar sprak op een toon van gezag, zoo als nimmer te voren noch in Judéa, noch elders gehoord was. Terwijl een Messias werd te gemoet gezien, die zijn volk van het juk van Rome verlossen en een magtig rijk stichten zou, verschijnt een volksleeraar, uit het verachte Nazareth. Terwijl men een held verwachtte, die zich als bevrijder zijns vaderlands aan 't hoofd der beweging zou stellen, ziet men een man omringd van kranken, armen, boetvaardigen. Terwijl men in de hoofdstad den nieuwen koning verbeidde, vestigt hij zich in het afgelegen Kapernaum [1]) en deed eerst kort voor zijne veroordeeling een plegtigen intogt binnen Jeruzalem. Bijna

---

[1]) Zijne vestiging in eene bloeijende koopstad, in veelvuldige betrekking met vreemdelingen, en het gebruik der Grieksche taal bij zijn onderwijs was niet zonder beteekenis.

alles wat hij verrigtte, moet alle die blijde vooruitzigten der grooten en van het volk hebben vernietigd. Elk woord uit zijnen mond moet hun als een donderslag in de ooren hebben geklonken. In plaats van opstand en haat tegen de onderdrukkers, beveelt hij liefde tot allen, zelfs tot vijanden en overweldigers: in plaats van de rijkdommen der wereld, wijst hij op hemelsche schatten: in plaats van aardsche magt, verkondigt hij een rijk van waarheid: in plaats van een Joodsch Vorst, vertoont hij zich als Heiland en Zaligmaker. »»Wij zien hem, zegt een Amerikaansch redenaar, de welsprekende WILLIAM ELLERY CHANNING, wij zien hem als onaangeroerd door de gevoelens en neigingen, die rondom hem heerschen, welke Godsdienst en Vaderlandsliefde om strijd heiligden, welke de moeder in het oor van het kind fluisterde, welke de leeraar der Synagoge in den volwassene versterkte. Hij blijft daarvan zoo onaangedaan, als ware hij opgevoed in eene andere wereld. Hij voelt zich toegerust met een vermogen in deze en in eene toekomende wereld, zooals nooit in eenig menschenhart is opgekomen."" Vanwaar nu zulk een karakter? Een bedrieger zou zoodanige rol of overdreven hebben, of er in te kort zijn geschoten. En JEZUS? Opgebragt als een Joodsch handwerksman, treedt hij op in verhevene Godsgestalte. De Jood, de zoon des timmermans verdwijnen geheel en al. Wij gevoelen, dat een nieuw wezen, een geest van eene nieuwe orde onder de menschen optreedt. Er is een aangeboren toon van grootheid en gezag in zijn onderrigt. Hij spreekt als stond hij in betrekking tot het gansche menschdom. Nooit krimpt zijn geest in tot de perken van gewone menschelijke werkzaamheid. Hij spreekt op een natuur-

lijk vrijen toon van het tot stand brengen van de zwaarste en gewigtigste veranderingen in de menschelijke zaken. Hij spreekt over de verhevenste onderwerpen onder dagelijksche bewoordingen. »»Als ik, 't zijn de woorden van denzelfden redenaar, dien wij tot dusverre volgden, als ik de ongekunstelde majesteit naspeur, die door het geheele leven van JEZUS gaat, dan heb ik een gevoel van grootheid van zijn karakter, 't welk ik niet vermag uittedrukken. Ik gevoel dat een Joodsch ambachtsman evenmin dit karakter zou hebben kunnen aannemen of volhouden, om anderen te misleiden, als de arm van een kind de daden van HERCULES zou kunnen volvoeren, of zijn onontwikkeld brein de heerlijkste gewrochten van het genie te voorschijn brengen."" En nu, geestdrijverij? Waar vinden wij van haar de sporen in zijne geschiedenis? In die kalmte van geest, in die kunstelooze taal, in dat gezond verstand, in die juiste waardering van menschen en zaken, in die onovertroffene zelfbeheersching? Bedenken wij daarbij zijn allesomvattend plan en vergelijken wij daarmede zijn nederig voorkomen en leven, zijn verkeer met armen, geringen, lijdenden, tollenaren en zondaren, zijne ingenomenheid met kinderen en eenvoudigen, zijne onvermoeide bedrijvigheid, dienstvaardigheid, welwillendheid, zijne onbeperkte menschenliefde, zijne geheele zelfverzaking en zelfopoffering zonder de minste zelfverheffing of aanmatiging, dan kan zelfs het vermoeden van dweeperij of geestdrijverij niet bij ons oprijzen. En welk was dan toch wel het beginsel van die onbepaalde deelneming en belangstelling in het menschdom? »»Het was, antwoordt CHANNING, zijne overtuiging van den adel der menschelijke natuur. Hij gevoelde dat

er niets in hem-zelven was, waartoe de mensch niet kon opklimmen; zijn eigen verheven bewustzijn scheidde hem niet van de menigte, want hij zag in zijne eigene grootheid het toonbeeld van 't geen elk mensch kon worden. »»Als ik, dus besluit de Christen-leeraar zijne merkwaardige redevoering, als ik deze persoonlijkheid van JEZUS bij de andere bewijzen voor zijne Godsdienst voeg, dan geeft zij aan datgeen wat reeds te voren zoo sterk scheen, een nieuw en krachtig toevoegsel. Ik gevoel, dat ik niet kan bedrogen zijn. De Evangelieverhalen werden ontworpen en geteekend naar een levend origineel. Zij zijn gegrond op de werkelijkheid. De persoonlijkheid van JEZUS is geen verzinsel. Hij was wat hij beweerde te zijn en wat zijne volgelingen betuigden. Dit niet alleen! JEZUS *was* niet slechts, hij *is nog* de Zoon van God, de Verlosser der wereld!""

Het leven van JEZUS is door de Evangelisten verhaald met eene roerende eenvoudigheid. Het was het grootste, het merkwaardigste leven, dat ooit beschreven kon worden: en het is ons medegedeeld door schrijvers die, bij de klassieke autheurs vergeleken, naauwelijks verdienen vermeld te worden. Hunne levensberigten hebben meer het voorkomen van losse aanteekeningen en herinneringen, dan van een zamenhangend geheel. Zij missen den stempel der kunst, die het talent der Grieken vereeuwigde en het aanduidde, dat zij hunne schriften der onsterfelijkheid hadden toegeheiligd. Hoe zullen wij 't ons verklaren, dat niettegenstaande dat gebrek aan kunst en beschaving en talent van schrijven, de Evangeliën op het onbedorven gemoed van allerlei lezers, beschaafde en onbeschaafde zulk een diepen indruk maken? Hoe anders, dan door

het onvergelijkelijk origineel, dat zij voor oogen hadden en waarvan de photographie, hoe onafgewerkt dan ook, ons een Goddelijk menschenbeeld voor oogen stelt, gelijk wij het nimmer zagen, noch vóór ons gezien was, noch na ons gezien zal worden.

Wilden wij vergelijkingen maken, wij zouden onder de groote mannen der Oudheid geen vinden kunnen die meer punten van overeenkomst met den leeraar van Nazareth had, dan de wijze van Athene. Beide waren volksleeraars, beide wilden liever goed zijn dan schijnen, beide hadden de waarheid lief, beide waren in openbaren strijd met de valsche leeraars van hun volk en van hunnen tijd, beide moesten hunnen tegenstand met den dood bekoopen. Maar welk een oneindig verschil! Socrates behoort geheel en al aan Athene en aan zijnen leeftijd. Zonder de tegenpartij der Sophisten is hij niet denkbaar: zijne wijsheid was praktische levenskunst: zijn dood was het uiteinde van een wijsgeer die sterft voor zijne overtuiging. Jezus is wereldtype en behoort aan de menschheid van alle tijden en volken: ook zonder de Farizeën en Sadduceeën staat hij daar als eenig voorbeeld van menschelijke volmaaktheid. Zijn bestaan is geene levenskunst of levenswijsheid, maar het leven zelf in zijne volheid. Zijn dood was een daad van onbepaalde gehoorzaamheid en opofferende liefde. De Socratische ironie is hier hooge heilige ernst en de Socratische paedagogiek, inwijding in de diepste mysteriën: openbaring der Godheid zelve.

Niet gelijk Socrates gaf Jezus zijn onderrigt aan jongelieden die hem hooren wilden, maar zieken en lijdenden en met schuld en zonden beladenen genas en zegende hij: op de scharen, die hem vergezelden, zag hij met deernis

en ontferming neder. Zijne discipelen wees hij op den hemelschen Vader, die de hairen van hun hoofd geteld had, die wist al wat zij behoefden voor zij hem baden, en die de zijnen met grooter teederheid beminde, dan de moeder het kind van haren boezem. Van allen, die hem volgden, eischte hij volkomene overgaaf van bezittingen, betrekkingen en leven: daarentegen beloofde hij hun zijne bescherming en de rijkste wedergelding van al wat zij voor hem opgeofferd en verlaten hadden; terwijl de minste dienst hun bewezen niet onbeloond zou blijven. Allen die vermoeid en belast waren, riep hij tot zich, om hun rust te geven; want zijne geboden waren niet zwaar; zachtmoedig was hij en nederig van harte en zijn juk was zacht en zijn last was ligt; hij zou niet twisten noch zijne stem gehoord worden op de straten; op hem zouden de Heidenen hopen.

Waren de eischen en de beloften groot die Jezus aan de zijnen deed, innig was de teederheid, waarmede hij ze lief had. Met onbezweken trouw zorgde hij voor hen, met onvermoeid geduld verdroeg hij hunne zwakheden, hun onverstand, hunne traagheid van bevatting, hunne kleingeloovigheid; en toen hij van hen scheiden zou met den kruisdood voor oogen, leefde, dacht, gevoelde, waakte, zorgde, bad hij voor hen.

Met de Farizeën en Sadduceën voerde hij een strijd op leven en dood. Hunne schijnheiligheid, hunne uiterlijke godsdienst, hunne gehuichelde vroomheid stelde hij bij elke gelegenheid openlijk ten toon. De strijd werd gedurig heviger en eindigde in zijn schijnbaren ondergang, waaruit zijne zaak zegevierend te voorschijn trad, juist toen zij geheel scheen verloren te zijn.

Op het volk dat nu eens JEZUS verhief, dan weder op de zijde der Joodsche grooten was, viel niet te rekenen, en dit te minder, zoodra het bleek, dat hij in een anderen zin de Messias wezen wilde, dan de menigte en grooten zich hadden voorgespiegeld. Ondertusschen brak het loofhuttenfeest aan. Nog weifelde de publieke opinie en het feest liep ten einde zonder eenige beslissing: doch JEZUS zaak, naardien zij niet had gezegevierd, scheen uiterlijk verloren. Nu daagde de zekerheid van een geweldigen dood meer en meer op: ofschoon de discipelen het zich niet konden verbeelden; en aan die zekerheid paarde zich de overtuiging der noodzakelijkheid van zijn sterven voor de eindelijke zegepraal van zijn koninkrijk.

Na de zooveel opziensbarende opwekking van LAZARUS, was JEZUS dood bij den Hoogen Raad besloten. In het laatste tijdperk van zijn leven, zegt HASE, wien wij grootendeels gevolgd zijn, is de algemeene tegenstelling, in welke zich de wereldgeschiedenis en die van elk leven ontwikkelt, met hare harmonische oplossing, die anders slechts als voorgevoel zich vermoeden laat, hier als daadzaak afgebeeld. Een plegtige intogt binnen Jeruzalem moest JEZUS openlijk verkondigen als den Messias. Met eene laatste verpletterende strafrede verliet hij voor altijd den tempel, wijzende op het aanstaand wereldgerigt over de bloedstad. Tegenover die strafrede staat het teeder afscheid van zijne vrienden, als de weldadige zonneschijn na het onweder, en daarop volgt het hartroerend zielelijden in den hof, de gevangenneming, veroordeeling, kruisiging met al derzelver ijsselijkheden. Het laatste kruiswoord was de zegekreet der overwinning. De zekerheid der verrijzenis uit het graf berust op de getuigenis

en de vroegtijdige stichting der Apostolische kerk te Jeruzalem. In zijne hemelvaart ziet Hase eene, door de behoefte aan een bepaald slot van de laatste geheimvolle geschiedenis, ontstane mythische opvatting van zijn heengaan tot den Vader[1]).

Tot dusverre de korte inhoud van Jezus biographie volgens Hase's *Leben Jesu.* Jezus was gekomen, niet om eene leer te verkondigen, maar om eene gemeente te stichten. Het was eene nieuwe schepping, eene openbaring der Godheid in den mensch. Zijn onderrigt was niet systematisch, maar eene werking op het gemoed zijner hoorders, met beroep op de schrift, maar vooral op het gezond menschenverstand. Het muntte uit in klaarheid, praktische bruikbaarheid, doch tevens in diepte van zin en rijkdom van opvatting. Een onovertroffen talent en volmaakt zedelijk karakter, bewust van een hoogere roeping, gaf aan dat onderwijs zijne eigenaardige voortreffelijkheid. Beeldspraak en gelijkenis ontsloten de geheimenissen van het Godsrijk. De wonderdaden strekten om de heerschappij aan te toonen van den geest over de stof en den grooten Godsgezant als levensbezitter en levensbeheerscher te verheerlijken. Het genezen van ziekten en het vergeven van zonden gingen daarbij gepaard en het opwekken van vertrouwen en aansporen tot heiligmaking was het hoofddoel van die wonderfeiten, die tegelijk met zoo weinig ophef geschiedden, als de omstandigheden des tijds en de belangen der waarheid slechts toelieten.

Hoe meer wij het leven van Jezus indenken, te levendiger gevoelen wij het: dat was een Goddelijk menschen-

---

[1]) Was dit eene concessie aan Dr. Strauss?

leven: een leven, dat wij ons gedurig voor oogen moeten stellen, om 'er ons leven naar te regelen en hem gedurig nader bij te komen. Die taak is ons te moeijelijk, zult gij zeggen, en ik weet het: ons leven is een vallen en opstaan en weder vallen en weder opstaan; wat ik wil doe ik niet, en wat ik niet wil doe ik. Mijzelven ben ik een raadsel, daar ik niet doe hetgeen ik wil, maar doe hetgeen ik haat. Want al heb ik ook lust tot betrachting van Gods wet, ik gevoel toch eene andere wet in mijne leden, die strijd voert tegen de wet mijns gemoeds en mij gevangen wegvoert onder de wet der zonde die in mijne leden is. Ik ellendig mensch, wie zal mij verlossen van dit ligchaam des doods! Ik danke God, door Jezus Christus onzen Heer!

Wie stemt niet in deze woorden van den grooten Apostel, die dus des Christens strijd naar de natuur geteekend heeft: een strijd van het betere en slechtere beginsel, van wil en daad, die zelfs den Heiden niet onbekend was. En hoe zal het dan mogelijk zijn, het goede niet slechts te willen, maar ook te doen? Door Christus antwoordt Paulus. Verstaan wij zijn antwoord, Christenen? Denken wij aan eene magische werking van Christus op ons, tegenover de magische werking van den Booze, die op het zien van het teeken des kruises terugdeinst en aftrekt? O, ik vrees dat zulk eene magie ons in de hitte van den strijd begeven zal en wij jammerlijk bedrogen zullen uitkomen. Neen, broeders! niet den kruiseling alleen, den ganschen Christus behoeven wij om te zegevieren. Het is niet genoeg met Christus der zonde te sterven, wij moeten ook met Christus Gode leven en door de waarheid vrijgemaakt, onder het oog des Vaders ver-

keeren als zijne zonen! Christus lief hebben, hem meer dan alles, hem meer dan ons-zelven liefhebben, omdat wij hem kennen, als de vriend zijn boezemvriend, als de leerling zijn dierbaren leermeester, als de broeder zijn zaligen broeder, zóó kunnen wij verlost worden van het ligchaam des doods, zoo het leven, het ware, het nieuwe leven verkrijgen en hier nog, op deze aarde, te midden der verleidingen en beproevingen der wereld, met denzelfden Apostel juichen: Ik leef niet meer, maar Christus leeft in mij!

Het gezegde van Paulus dat ik daar opnoemde: Christus leeft in mij, heeft gelijk vele gezegden van zijnen en onzen Heer het voorkomen van een raadsel, dat ons ter verklaring is opgegeven. Naar mijn gevoelen is de zin der woorden deze: Christus is mijn ander *ik* geworden, of liever: Christus leven is mijn leven. Om ons voor te stellen, hoe dit mogelijk zij, kunnen wij niet beter doen, dan ons in Paulus te verplaatsen, die door Christus gegrepen, zich zoo geheel aan Hem had overgegeven, dat hij niet voor zich-zelven, maar alleen voor Christus leefde. Een flaauw begrip kunnen wij er ons van vormen, als wij ons herinneren onze liefste betrekkingen op aarde, onzen boezemvriend, onze geliefden, onze kinderen, voor wie wij alles, zelfs ons leven zouden willen laten. Zulk een liefde voelde Paulus voor Christus: eene liefde, die dagelijks toenam, hoemeer hij er zich aan hechtte, hoemeer zij hem vervulde en bezielde. Op gelijke wijze verklaart zich het raadsel van Christus leven, die niet zich-zelven leefde, maar in waarheid betuigen kon: Ik leef niet, maar de Vader leeft in mij. Of verklaarde hij 't niet: wie mij gezien heeft, heeft den Vader gezien. Ik en de

Vader zijn één: mijne leer is de mijne niet, maar desgenen, die mij gezonden heeft. Het is mijne spijze den wil mijns Vaders te doen en zijn werk te volbrengen. En waar zou ik eindigen, wilde ik alle de tekstwoorden aanhalen, die hetzelfde verzekeren. Christus was God geopenbaard in het vleesch: en wij Christenen behooren te zijn: Christus geopenbaard in het leven. En hoe is dit mogelijk? Hoe anders, dan door altijd, bij iederen polsslag en iederen ademtogt aan hem te denken, hem geen oogenblik te vergeten en altijd, altijd met hem te leven, hem overal met ons om te dragen, met hem te spreken, hem raad te vragen, bij hem kracht in zwakheid, troost in droefheid, moed in lijden te zoeken: in één woord, met hem te verkeeren en te zijn, als de vriend met den vriend, de sterveling met den onsterfelijken Heiland en Heer.

Nooit was een mensch meer kinderlijk gezind, dan Jezus. In alles toonde hij zich onderworpen aan zijnen Vader, en zijne gehoorzaamheid, hoe ook beproefd, bleef zich-zelve gelijk tot aan den schandelijksten en smartelijksten dood. Wat zij hem kostte, wat hij 'er voor opofferde, gij hoort het in die aandoenlijke bede in den hof van Geth-semané, gij ziet het op Golgotha. De teederste gevoeligheid voor lijden en de diepste onderwerping, de fijnste raakbaarheid en de ongeschoktste kracht van wederstand in het bewustzijn van Gods welbehagen! Liefde is zijn wezen, gelijk het wezen zijns Vaders en de magt der liefde is almagt. Wilt gij weten, waartoe zij den mensch in staat stelt, als die liefde Gods zijn wezen is, als zij hem bezielt en vervult, ziet op Christus, des Vaders beeld. Als wij hem vergezellen op zijne togten door Ga-

liléa, Judéa, Jeruzalem, overal waar hij heenreist, wij zien de fabelen der Ouden verwezenlijkt: de Goden zijn onder de menschen verschenen, om bij hen te wonen en met hen te verkeeren. Hier zien wij geen Jupiter en Mercurius; wij zien hier den hemelschen Vader vertegenwoordigd door zijn Zoon, den zaligmaker der menschen, gekomen om te zoeken en te zaligen, wat verloren was. En opdat wij niet zouden worden afgeschrikt door den glans zijner majesteit, vertoont hij zich in de gedaante eens dienstknechts: van hem, die niet gekomen was om gediend te worden, maar om te dienen en zelfs zijn leven te geven ten beste van anderen. Eten en drinken, slapen en rusten vergeet hij voor de belangen van zijn koninkrijk. Jood, Samaritaan, Heiden, niemand sluit hij buiten: allen wil hij toebrengen tot de aanbidding in geest en in waarheid, tot de aanbidding van zijn Vader in de hemelen. Nooit vergeet hij de taak, het werk dat hem is opgedragen. Getrouw in het kleine, getrouw in het groote, woekert hij met zijne tien talenten om er honderd en duizend mede te winnen. Nooit gelooft hij genoeg gedaan te hebben: hij werkt zoo lang zijn dag duurt en nog aan het kruis zoekt en zaligt hij wat verloren was.

Wij kunnen ons naauwelijks verbeelden, zelfs dan als wij aan Jezus grootheid denken, hoe bezwaarlijk de taak was, die hij gewillig op zich nam. Ik wil nu niet eens spreken van de vooroordeelen zijner natie, van de lagen zijner vijanden, van miskenning en ongeloof zijner volgelingen: ik wil alleen gewagen van die twaalf vertrouwde discipelen, die hem van nabij omringden. Was onder dat klein getal niet de verrader Judas, de zwakke Petrus,

de ongeloovige THOMAS, de voorbarige zonen van ZEBEDEUS; waren niet allen kleingeloovig en traag van begrip: ja wij zouden zeggen, dom en onbevattelijk? Zijn niet eerst kort voor zijn scheiden hunne oogen geopend en hun verstand verlicht, en moest niet de Heer hen verlaten, voordat zij vatbaar waren om zijn geest te ontvangen? Bedenkt nu, hoe JEZUS dag op dag omringd van een schare nieuwsgierigen, ongeloovigen, die kwamen om den wonderman te zien, bestormd werd door lijdenden, gebrekkigen, met allerlei kwalen behebden, door schuldenlast bezwaarden, bespied door Farizeën en Sadduceën, die hem met allerlei strikvragen kwelden, door onbescheidene vragers lastig gevallen, niet zelden gestoord in de weinige rust of verkwikking, die hij zich veroorloofde, of in het genot dat hij zich gunde, ter naauwernood des nachts verademing vinden kon in het gebed en verkeer met zijnen Vader, en gij zult het mij toestemmen, dat geen levens-taak zwaarder was, geen werk moeijelijker, dan dat van den Zoon des menschen op aarde. 't Is waar, dertig jaren lang had hij geleefd in stille afzondering in het ouderlijk huis, om zich voor te bereiden voor het gewigtig werk: en zijne bedrevenheid in de schrift zoowel als zijne levenswijsheid is ons een blijk, dat hij zich dien tijd heeft ten nutte gemaakt; maar die twee of drie jaren zijner openlijke werkzaamheid waren zoo vol en rijk, dat er eene zeldzame geestkracht toe noodig was, om ze te doorleven: zij waren zoo zwaar en sterk in beproeving, dat er eene bovenmenschelijke geloofskracht gevorderd werd, om ze te doorstaan.

Gewoonlijk staan het subjectief leven en het objectief leven in omgekeerde verhouding tot elkander. Die veel

in zich-zelven gekeerd zijn, leven weinig naar buiten: en die veel naar buiten leven, vervreemden van zich-zelven. Hier ontdekt men eene subjectiviteit die zich geheel objectiveert, zonder zich-zelven ooit in het objectieve te verliezen. Dit is alleen mogelijk bij zulk een magtig geloofsleven. Hij die zooals Jezus in God leven kon, zou als Hij in God zich-zelven wedervinden en nimmer zijn steunpunt verliezen: hem zou God alles in allen zijn en zijn leven de hoogste eenheid bereikt hebben. Die hoogste eenheid bevat tevens de hoogste waarheid: het is de waarheid zelve en in dien zin kon de Zoon zich even als de Vader het licht der wereld noemen: den weg, de waarheid en het leven. In God zag hij alles onder zijne ware gedaante, in het ware licht. Alle duisternis was opgeklaard, geen schijn bestond meer. De waarheid had hem vrijgemaakt en vrij bewoog hij zich in de ruime schepping, het groote vaderhuis. Dit verleende aan zijn spreken en handelen eene helderheid, die ons bekoort en verblijdt. Nooit, zegt Hase, heeft een voorganger en held in de Godsdienst wereldgenot en wereldvreugde minder geschuwd dan Jezus. Hij ontzag zich niet aan te zitten aan het vrolijk bruiloftsmaal en zich voor te doen als etende en drinkende: dat is de genoegens des gezelligen levens genietende; terwijl hij aan zijne discipelen noch vasten, noch boete, noch sabbatsviering voorschreef. »»Immers, zeide hij, kunnen de bruiloftsgasten niet treuren, zoo lang de bruidegom nog bij hen is; doch 'er zullen dagen komen, wanneer de bruidegom van hen weggenomen zal zijn, en dan mogen zij vasten."" Niet alleen aan de tafel der grooten zien wij hem, of in het geliefd Bethanië, in den vriendenkring, maar ook in het huis

van den tollenaar, in het gezelschap van zondaren of in gesprek met zondaressen, ze terugleidende op den weg des levens. Nimmer, onder den drang der omstandigheden, onder uiteenloopende pligten en bezigheden, verliet hem zijne tegenwoordigheid van geest, noch miste hij in spraak en bewegingen den juisten toon: zelfs niet onder het folterendst lijden. Zijn blik drong door tot op den bodem des harten en zijne taal was de taal der overreding en overtuiging tevens. Zijne antwoorden, beschamend voor zijne vijanden zonder bitsheid, waren opbeurend voor zijne vrienden, zonder vleijerij. Bij tegenspraak kalm, bij lof koel, bij onbescheid geduldig, gematigd in voor- en tegenspoed, was hij op alles gevat en droeg wat hij zeide en deed, den stempel der wijsheid. De zoon des timmermans bewoog zich met gemak in de hoogste kringen der zamenleving en wist daarbij evenzeer den armen het Evangelie te verkondigen. Hooge eenvoudigheid en tegelijk fijne beschaving kenmerkten zijn omgang en niet minder beduidend was zijn zwijgen als zijn spreken. De beeldspraak, waarvan hij zich doorgaans bediende, was uit de natuur en uit het leven gegrepen: zijne gelijkenissen of parabelen zijn meesterstukken van teekening en zonder dichterlijk te zijn, was zijne voorstelling schilderachtig en treffend. Nimmer ontging hem het juiste woord, de gepaste uitdrukking: en hetzij wij zijne boetredenen aan de schriftgeleerden en Farizeën, hetzij wij zijne afscheidsrede aan zijne vrienden, hetzij wij zijne leenspreuken, hetzij wij zijne gesprekken of vragen en antwoorden overwegen, wij kunnen het bevestigen wat eens voor den raad van hem getuigd wierd: Nooit heeft eenig mensch gesproken als deze mensch! En met dat

spreken was het handelen in zoodanige overeenstemming, dat wij woorden en daden als één geheel kunnen beschouwen, wat nimmer aan zich-zelf ongelijk was, noch zich-zelf verloochende. Hij had regt zijne vijanden toe te roepen: Wie overtuigt mij van zonde! En in dit opzigt staat hij als eenig voorbeeld in de geschiedenis der menschheid en wij kunnen het van hem uitspreken: Nooit heeft eenig mensch geleefd als deze mensch!

Zijne aandoeningen en gewaarwordingen behoefde hij niet te onderdrukken, noch te bedwingen; want zij waren altijd onderworpen aan het hooger beginsel, dat hem bestuurde: het waren de uitingen van een leven in liefde en gehoorzaamheid aan den Vader en in den Vader, een leven in liefde tot de menschen. Daarom was hem de tooneelvertooning der Farizeën een gruwel en riep hij het wee uit over de ergernissen der wereld, die de geloovigen afvallig maakten en over hen die tot ongeloof verleidden. of zondigden tegen den Heiligen Geest. Daarom dankte hij zijnen Vader, die hetgeen den wijzen en verstandigen verborgen bleef, den kinderen had geopenbaard. Daarom zeide hij, dat in weêrwil van de veroordeeling der wereld, de wijsheid geregtvaardigd was door hare kinderen en verzekerde het: dat een iegelijk die uit de waarheid was, zijne stem zou hooren.

Tegen den schijn was zijn gansche leer en leven gerigt, blanke opregtheid kenmerkte alle zijne daden en zalig sprak hij de reinen van harte, er bij voegende: want zij zullen God zien. »»Wat hoog is bij de menschen, dus sprak hij, is een gruwel bij God."" Doch evenzeer als hij verwijderd was van hoogmoed, evenzeer was hij verwijderd van valsche nederigheid. Niet alleen stelde hij

zijn koninkrijk boven alle schatten der aarde, maar hij prees allen gelukkig, die zijnen dag hadden gezien en met hem hadden geleefd, hem hadden gehoord, en aanschouwd; want meer dan Mozes en de Profeten, meer dan Salomo was hier. Doch niet een iegelijk die Heere! Heere! riep, of in zijnen naam profeteerde of wonderen deed, zou ingaan in zijn rijk, maar die den wil deed zijns Vader in de hemelen. Zelfs noemde hij zich-zelven den regter van levenden en dooden, die over het lot van boozen en goeden uitspraak zou doen en aan wien een ieder rekenschap zou moeten afleggen van de talenten die hem door den Heer des huizes waren aanbetrouwd; terwijl hij het regtvaardig strafgerigt aankondigt aan zijn volk en aan Jeruzalem dat hem verworpen had. Onbeschrijfelijke teederheid heerscht er in die weemoedige klagten die het strafvonnis vervangen: Jeruzalem, Jeruzalem, hoe dikwijls heb ik uwe kinderen gepoogd te vergaderen, gelijk de klokhen hare kiekens vergadert onder de vleugelen, maar gij hebt niet gewild!

Jezus geheele leven is ééne doorgaande openbaring van zijnen Vader aan de wereld. En die openbaring is de openbaring der innigste liefde. Hij die de vogelen des hemels voedt en de leliën des velds kleedt, hij zorgt voor zijne menschenkinderen: hij weet wat ieder van hen iederen dag behoeft; hij heeft de hairen van hun hoofd geteld: hij is om en bij hen, hij ziet en hoort hen: niets overkomt hun buiten zijn wil; hij zorgt voor hen; hij bewaakt hen; verlaten zij hem, hij zoekt hen en roept hen tot zich: keeren zij weder, hij gaat hun te gemoet; hij beproeft hen, hij voedt hen op, hij zaligt hen, en zijne lievelingen draagt en leidt hij en doet hun alles

medewerken ten goede. Hunne ziekten geneest hij, hunne zonden vergeeft hij en bij hun dood neemt hij hen tot zich om eeuwig te leven. Zoo eenvoudig kinderlijk de voorstelling is van Gods vaderzorg voor de menschen, zoo diep gevoeld is zij en veelbeteekenend. »»De wijsheid dezer eeuw, zegt een Christenleeraar, stelt het heelal voor als een wereld die op zich-zelf bestaat en in zich-zelve rust; uit wier vruchtbaren moederschoot, zonder dat zij 't weet of wil, plant en dier en mensch te voorschijn komt, om er na korter of langer tijd van bloei en leven, in weêr te keeren en weg te sterven. Maar de wijsheid, die van boven is, leert ons boven de wereld een God en Vader eeren, wien alle zijne werken van eeuwigheid bekend zijn. God stelt de wereld voor zijn aangezigt en brengt haar met scheppenden wil tot stand. Hij omvaamt met éénen blik de tijden, en regelt met éénen wenk hunnen loop. En in de wereld en in den tijd ziet Hij ook den mensch en kent die de zijnen zijn; hun doen en laten, hun willen en besluiten ligt van eeuwigheid open voor zijn oog. En terwijl Hij aan zijne redelijke schepselen de keuze des harten vrijlaat, heeft Hij hunne daden en hun levensloop gebonden aan de snoeren zijner wijsheid. Van achteren en van voren heeft Hij hen omringd met de magten zijner liefde, en voor elken polsslag van hun bestaan alles beschikt wat goed is in zijn oog.""

Was Jezus verschijning, zijne leer en leven openbaring van Gods vaderliefde, zij was het, om zijne menschenkinderen tot hem weder te brengen. Wat Jezus leefde, dat leefde hij voor zijnen Vader, wat hij leerde, dat leerde hij voor zijnen Vader; wat hij werkte, dat werkte hij voor zijnen Vader. Niets voor zich, alles voor God en zoo hij

eenige magt zich toekende, zoo hij een rijk stichtte, zoo hij leerlingen om zich verzamelde, zoo hij zocht en zaligde wat verloren was, in dat alles volbragt hij den wil zijns Vaders en was het des Vaders eere en verheerlijking, die hij bedoelde. In hem leefde, sprak, werkte de Vader: wie hem zag, zag den Vader, wie hem geloofde, geloofde den Vader, wie hem eerde, eerde den Vader, wie hem gehoorzaamde, gehoorzaamde den Vader, wie hem liefhad, had den Vader lief. Zoo volkomen was de eenheid van Vader en Zoon, dat deze het afschijnsel, de afdruk was van 's Vaders wezen. Door de gansche levensgeschiedenis van JEZUS heen, straalt ons die Gode-gelijkvormigheid in de oogen en zien wij in dien nederigen volksleeraar Gods vertegenwoordiger op aarde.

Bij die overtuiging herkennen wij in zijn lijden en dood geen strafgerigt, maar genadeblijk, wij herkennen den Vader die in den Zoon zijne zondige en afgedwaalde kinderen tot zich roept, wiens onbegrijpelijke en oneindige liefde hunne harten beweegt tot wederliefde en allen smeekt: Laat u met God verzoenen! Zoo leefde en stierf JEZUS, niet zich-zelven, maar Gode en omdat hij in alles God verheerlijkte, is hij ook verheerlijkt door God en door God gewijd en geheiligd tot koning van zijn rijk op aarde.

Wat nu JEZUS was voor God, dat zijn wij Christenen voor JEZUS. Niet ons-zelven leven wij, maar hem. Dat gevoelde PAULUS, de groote Apostel der Heidenen, die naar waarheid zeggen kon: Het leven is mij CHRISTUS. Wat had hij niet al doorgestaan voor de zaak van zijnen Heer. Hoort het hem-zelven verhalen: Van de Joden heb ik vijfmaal de geeseling van negen en dertig slagen

ontvangen. Driemaal ben ik met roeden gegeeseld; eens ben ik gesteenigd; driemaal heb ik schipbreuk geleden; een ganschen nacht en dag heb ik in het water doorgebragt. Dikwijls verkeerde ik in gevaren op rivieren, in gevaren onder mijne landgenooten, in gevaren onder de Heidenen, in gevaren in de stad en in de woestijnen en op zee, in gevaren onder de valsche broeders. Ik heb dikwijls slapelooze nachten doorgebragt, moeite en ongemakken geleden, honger en dorst, koude en naaktheid."" Welk een leven, zult gij zeggen, en PAULUS zal u antwoorden: Wij roemen in de verdrukking. Had hij te voren, al was het dan in onwetendheid zich tegen den Heer bezondigd en zijne gemeente als woedend zeloot vervolgd, thans achtte hij zich gelukkig voor CHRISTUS te leven en te sterven; want het leven was hem CHRISTUS en het sterven was hem gewin: en willen wij weten, welk eene liefde de Heer in de zijnen vermag op te wekken, PAULUS kan het ons leeren, van wien met het hoogste regt getuigd wordt, dat hij alleen meer gedaan heeft ter uitbreiding van het Christendom, dan al de overige Apostelen zamen.

Als wij nagaan, sprak mijn broeder, wat al landen en zeeën hij doorkruiste, hoevele gemeenten hij gesticht, hoevele brieven hij geschreven heeft, dan staan wij verbaasd, hoe het mogelijk ware, dat één sterveling dat alles heeft verrigt. Maar de liefde des Heeren drong hem en hij vermogt alle dingen door CHRISTUS die hem kracht gaf. Zeker niet allen kunnen PAULUSSEN zijn, dat zij met de uitstekendste gaven toegerust in den uitgebreidsten werkkring, dag en nacht arbeidende gedurende een reeks van jaren hunne dienst kunnen wijden aan het rijk van

hunnen Heer. Maar toch ons geheel aan hem overgeven, hem ieder tijdstip van ons bestaan te heiligen, hem toe te behooren met alles wat wij zijn en hebben, Christenen, dat kunnen wij! Het nieuwe leven, waartoe hij ons roept, is een leven voor elkander. Wat kunnen wij voor u doen Heere, die voor ons uw leven gesteld hebt? Gij-zelf hebt het ons aangewezen. Wat gij aan mijne minste broeders gedaan hebt, dat hebt gij aan mij gedaan. Herinnert gij u dat treffend tafereel van het laatste oordeel, waar de Regter tot de zijnen zegt: Ik ben hongerig geweest en gij hebt mij te eten gegeven; ik ben dorstig geweest en gij hebt mij te drinken gegeven; ik was een vreemdeling en gij hebt mij geherbergd; ik was naakt en gij hebt mij gekleed; ik ben krank geweest en gij hebt mij bezocht; ik was in de gevangenis en gij zijt tot mij gekomen. Welk eene teederheid, welk eene zorg van Christus voor de zijnen! Ja, dat is het leven, het ware leven der Christenen, die hunne dankbare liefde tot hunnen Heer en verlosser uitdrukken door liefde tot elkander en die in de ongelukkigen, die hij heeft achtergelaten, de voorwerpen zien zijner en onzer genegenheid. Niet weldaden te bewijzen aan ongelukkigen, die onze hulp inroepen, dat kan het medelijden dat te week is, om lijden te zien, niet philanthropie die zich-zelve behaagt, maar de dankbare liefde tot Christus, die hare erkentenis bewijst aan hen die hij ons in zijne plaats heeft nagelaten, dat is christelijke liefde, uit het ware beginsel werkzaam. Zoo kunnen wij geven aan den Heer, van wien wij alles ontvingen, door te geven aan elkander: zoo is 't ons zaliger te geven, dan te ontvangen!

Wij Christenen zijn ééne maagschap, door ééne geest-

verwantschap, eene maagschap en verwantschap sterker dan die van het bloed en vleesch. Wij hebben elkander lief in Christus en zijn door hem aan elkander verbonden. Wij zijn alle leden van ééne groote familie, waarvan Christus het hoofd is. Dat hoofd bestuurt ons, dat hoofd bewaakt ons, dat hooft denkt en gevoelt voor ons, dat hoofd vereenigt ons, in dat hoofd vinden wij ons bewustzijn, onze kennis, ons leven. Door dat hoofd bezitten wij niet alleen het leven, maar beheerschen het. Niet slechts te leven, maar ook het leven te bezitten, ja het leven te beheerschen, is ons in Christus geschonken; het is zijne gave. Of zou het mogelijk zijn, daaraan te twijfelen? Heeft de magt der wetenschap het geleerd de stof te beheerschen: de magt der liefde leert ons den geest te beheerschen en door vereeniging van alle andere magten op één punt en in ééne rigting, de wereld te overwinnen. Ware het Evangelie het vereenigingspunt der menschen, ware het maatschappelijk leven christelijk leven, de mensch zou niet dienaar der wereld, maar heer van het leven zijn. Wij menschen zouden ons-zelven in Christus kennen, wij zouden elkander verstaan en met elkander gevoelen en denken en leven. Dat individueel zijn der egoïsten zou in een gemeenteleven der Christenen zich oplossen en voor elkander levende zouden wij het leven vinden in ons-zelven. Gij kent die wonderspreuk van Jezus: die zijn leven behouden wil zal het verliezen, die het verliest, zal het winnen. In zelfverzaking, zelfopoffering, zelfverloochening ligt het geheim besloten van het nieuwe, van het ware leven. Het wint in breedte, hoogte en diepte, naarmate het zich uitbreidt; het krimpt in, naarmate het zich zamentrekt; en hij heeft het meest

en het best geleefd, die het minst geleefd heeft voor zich-zelven.

Te midden eener ongeloovige wereld, leven de Christenen voor de waarheid. Op haar alléén betrouwen zij, aan haar alléén hechten zij zich, haar alléén erkennen zij en hebben zij lief. Schijn en inbeelding hebben zij vaarwel gezegd: zij vreezen den dood niet; want niet voor zich hebben zij geleefd, maar voor Christus hunnen Heer; daarom hetzij zij leven, hetzij zij sterven, zij zijn des Heeren.

Het geloofsleven der Christenen is daarin van het wereldleven der niet-Christenen onderscheiden, dat het een gemeenteleven is; een leven voor de broederen der gemeente van Christus: een leven voor de maatschappij der Christenen, of gelijk het in den Bijbel heet: voor het koninkrijk der hemelen.

Dat koninkrijk der hemelen is het rijk van God door Christus op aarde gesticht. Het is een rijk aan tijd noch ruimte verbonden: een rijk onzigtbaar voor de wereld zonder uiterlijk vertoon, wiens onderdanen verspreid zijn over alle werelddeelen, die door een Vorst geregeerd worden, die verborgen is voor het oog der stervelingen en toch voor alle zijne dienaren openbaar. Een rijk zonder legermagt, die het beschermt en toch magtig boven alle rijken der aarde; een rijk dat telkens aanwint in getal van burgers en bloei en welvaart, ook dan als het schijnt te kwijnen en te verzwakken. Een rijk dat éénmaal de gansche wereld zal overheerschen en eeuwig en onveranderlijk zal bestaan: een rijk eindelijk, dat de gouden eeuw zal terugroepen en waarin de eeuwige vrede heerschen zal. Bidden wij dagelijks: Uw koninkrijk kome,

wij behooren 'er voor ons-zelven bij te bidden: het kome onder ons en door ons en kome voor een iegelijk onzer!

Kunnen wij de komst van dat koninkrijk der hemelen verhaasten? Wie zal het ontkennen, die de gelofte van den Heer herdenkt: Bidt en gij zult ontvangen; want al wat gij bidt in mijnen naam, ik zal het u geven. Leest het gebed onzes Heeren, dat laatste, dat heerlijke gebed tot zijnen Vader voor de zijnen: toen hij bad niet voor de wereld, maar voor alle diegenen die hem de Vader gegeven had en voor zijne toekomstige leerlingen en vrienden en gij zult u met mij kunnen verzekeren, dat wat wij van hem begeeren ter uitbreiding van zijn koninkrijk, hij het ons geven zal. Laat ons dan niet vertragen in het werk des Heeren, maar werken terwijl het dag is, eer de nacht komt, waarin niemand werken kan.

Had Paulus met reuzenarm de scheidsmuur tusschen Jodendom en Heidendom omvergeworpen en het rijk van zijnen Christus heinde en verre uitgebreid, Joannes de boezemvriend van Jezus schreef zijn Evangelie en de brieven voor de kleine schare der geloovigen van alle tijden en volken, voor wie Jezus geene geheimen had en zich openbaarde als het licht en leven der wereld. Nergens is het intiem, het innerlijk, het innig verkeer van Jezus met zijne vrienden treffender voorgesteld, dan in het vierde Evangelie. Daar heeft Jezus al de verborgen schatten zijner liefde ontsloten voor de geloovigen, wien hij het eeuwige leven schenken zou.

Wij zien, Reuss maakt er ons opmerkzaam op, wij zien door dat gansche Evangelie heen, de wereld in strijd met het licht des levens. En hoe kon dit anders? Zij die de duisternis liever had dan het licht, hoe kon het

anders, of zij moest zich tegen het licht aankanten, omdat hare werken boos waren. De strijd eindigt in den marteldood van Jezus, zoo 't schijnt, met de zegepraal der duisternis over het licht. Jezus leeft nu nog enkeld voor zijn vertrouwelingen: voor hen is hij niet ten hemel gevaren. Hij is bij hen gebleven en leeft met hen eeuwig en altoos. Mag het koninkrijk Gods zich uitbreiden van het Oosten naar het Westen, van het Noorden naar het Zuiden, diep leeft en werkt het in het gemoed van den geloovigen Christen. Sedert hij Jezus heeft leeren kennen, zijn wereld en dood door hem overwonnen: het licht is voor hem verrezen: hij leeft het eeuwige leven, dat voor hem nimmer zal ondergaan. In de laatste toespraak van Jezus tot zijne vrienden, kort voor zijn scheiden, moest het hen vooral treffen, dat hij in hunne harten gelezen en iedere opkomende gewaarwording ontdekt, iedere oprijzende vraag beantwoord had; terwijl het heerlijk gebed met en voor hen aan den Vader, hen aan de hand van hunnen vriend scheen binnen te leiden in het binnenste heiligdom van Hem, die door zijnen Zoon zich geopenbaard had aan zijne kinderen. Er is iets wonderlijks in die sympathie van Jezus met de zijnen. En toch, zij is voor het geloof niet onnavolgbaar. Welk een leven zou dat zijn, zoo de Christenen elkander verstonden gelijk Jezus de zijnen en voor elkander gevoelden en dachten en leefden, gelijk hij! Zouden wij hun dat geluk niet benijden? Zouden wij niet wenschen met Jezus op aarde geleefd en verkeerd te hebben? Christenen! verblijdt u. Heden is die wensch vervuld. Heden, nu gij weet door Joannes, den boezemvriend des Heeren, dat waar hij is, zij met hem zijn, die de Vader hem

gegeven heeft. Hij wien gij liefhebt, meer dan alles liefhebt, hij leest in uw gemoed en met PETRUS kunt gij tot hem zeggen: Heer, gij weet alle dingen, gij weet dat ik u lief heb! Onze vrienden die ontslapen zijn, zij gingen wel van hier. Ons oog ziet hen niet meer, onze hand tast hen niet meer, ons oor hoort niet meer de welbekende stem. En toch, zij leven met ons, zij leven in ons hart. En zou dan JEZUS, hij de opstanding en het leven, hij het woord en het licht der wereld, zou hij ons niet zien, zou hij ons niet hooren en toespreken, zou hij niet met en bij en om ons zijn, zou hij niet lezen in onze harten: Gij weet dat ik u lief heb? Zou hij ons niet zeggen: Ik ken u en heb u lief en mijn vader kent u en heeft u lief! Neen Heer JEZUS, de wereld heeft u niet gekend. Zij heeft u gehaat en gekruisigd en nog haat zij u en nog kruisigt zij u. Maar wij hebben u gekend en lief gehad en kennen u en hebben u lief en hebben erkend dat de Vader u gezonden heeft. U en den Vader willen wij verheerlijken, want gij hebt ons het eeuwige leven gegeven en zijn woord hebt gij ons bekend gemaakt. Nog blijven wij in de wereld. Och, laat ons bij u blijven, bewaar ons, heilig ons, heilig ons in uwe waarheid, uw woord is de waarheid. Laat ons één zijn met u en met uwen Vader. Wij bidden niet dat gij ons uit de wereld wegneemt, maar dat gij ons bewaart en bij ons blijft en wij met u leven mogen, gelijk wij door u leven!

Het was een waar woord toen JEZUS zeide: de wereld heeft mij niet gekend, zij heeft mij gehaat. Zoo gij van de wereld waart, zij zou het hare liefhebben. Nu zijt gij niet van de wereld, daarom haat zij u. Maar, voegt

hij er bij: Hebt goeden moed, ik heb de wereld overwonnen! Is dat woord even waar? Hoe moeten wij het verstaan?

Door de wereld moeten volgens een beroemd schriftuitlegger de wereldsche menschen en inzonderheid daar ter plaatse de Joodsche wereld verstaan worden, wier uitzigten zich niet verder dan het ondermaansche uitstrekten. Behoudens den eerbied voor het gevoelen van andersdenkenden, zoude ik voor mij aan dat woord een ruimer of liever een dieper beteekenis geven en door de wereld het rijk der duisternis verstaan, het rijk van schijn en leugen tegenover het rijk der waarheid. Die wereld, waartoe de mensch der zonde behoort, die nog niet door de waarheid is vrijgemaakt, omdat hij de waarheid niet kent, die wereld is in ieder belijder van Jezus overwonnen door het geloof aan hem den koning van het rijk der waarheid, die gekomen is in de wereld, om van de waarheid te getuigen. Die zondige wereld heeft over Jezus het vonnis der veroordeeling uitgesproken: zij heeft hem ter dood gebragt. Hare kritiek heeft hem verworpen. Dit was natuurlijk: het was te voorzien. Maar, ziet nu, hoe 't haar gegaan is!

Voor achttien eeuwen had 'er in het verre Oosten eene zonderlinge gebeurtenis plaats, waarvan de Christenheid nog jaarlijks, bij de wederkomst der lente in onze noordelijke streken, de herinnering viert. Even buiten Jeruzalem was op de gerigtsheuvel het doodvonnis voltrokken aan een Nazarener, beschuldigd door de Joodsche aristocratie van oproer tegen den Staat. Des vrijdags avonds was het lijk in de grafspelonk neêrgelegd, en des zondags morgens verspreidden zich allerlei vreemde geruchten: dat

de doode uit het graf was opgestaan en door zijne bekenden gezien; dat het lijk door zijne aanhangers gestolen was; dat het graf ledig openstond en de zware grafsteen was afgewenteld, niettegenstaande het zegel van den Joodschen raad en de wacht van den Romeinschen Stadhouder het graf hadden moeten beschutten tegen den roof der discipelen. Nadat het Paaschfeest der Joden was afgeloopen en de feestvierende menigte de Hoofdstad verlaten had, scheen het alsof de rust binnen Jeruzalem hersteld was.

Het Pinksterfeest brak aan: weer was Jeruzalem in feestgewaad getooid en ziet, daar verneemt men, dat zekere Petrus een Galileesche visscher in een der zalen van den tempel in eene openlijke rede de zaak van zijnen meester bepleit en de Joden van moord aan een onschuldigen gepleegd, betigt heeft.

Van dien tijd af is de gekruiste en opgewekte Nazarener gepredikt door de geheele wereld en thans is de leer alom in alle landen der bekende aarde verspreid en door duizenden bij duizenden aangenomen geworden. Zeker, een wonderbaar feit in de wereldgeschiedenis: dat een gekruiste Jood meer dan achttienhonderd jaren lang herdacht en het feest zijnes herlevens jaar op jaar plegtig in alle werelddeelen gevierd wordt.

Die gekruiste Jood heeft voor zijne teregtstelling Jeruzalem's verwoesting en den ondergang van den Joodschen Staat voorzeid. Wat is er van die voorzegging geworden? In hoeverre is zij vervuld? Hoort het antwoord: »»Daar leeft een volk in ons midden, zegt een Christenleeraar, wiens woorden wij meermalen herdachten: daar leeft een volk in ons midden, van verre tot ons gekomen en sinds eeuwen op Nederlandschen grond gevestigd, een volk dat

onze taal spreekt, onze kleeding draagt, onze zeden heeft aangenomen, en van lieverlede deel verkregen heeft aan onze burgerregten, maar toch, na zoolang een tijdverloop en bij zoo naauw verkeer, nog altijd een stam blijft van bijwoners en vreemdelingen die zich met onzen landaard niet vermengt. Om dezen tijd des jaars, in deze zelfde dagen, slaat het zijne looverhutten op, woningen weinig berekend voor deze lage landen of voor de guurheid van ons luchtgestel, die van een milder hemel en vérgelegen oorden tuigen en waaraan zich de overlevering hecht van vroeger, beter tijden, toen deze ballingen aan den zoom der Oosterlanden een eigen erve hadden, bergen en dalen, vloeijende van melk en honig, waar ieder burger onder zijn wijnstok en vijgeboom leefde; en van nog graauwer verleden, toen hunne vaderen in ligte tentwoningen door de wildernissen van Arabiën omdoolden, een zwervende herderstam. Dat volk is het volk der Joden, het nakroost van Israël. Niet alleen in onze steden en dorpen, in alle staten van dit werelddeel, over de geheele aarde, ontmoeten wij die natie die geen volk meer heeten mag, als het wrakhout van een reusachtig schip langs alle kusten rondgeslingerd en verspreid, overal en nergens te huis, gezeten burgers en toch ballingen, uitéén verstrooid gelijk geen ander volk, en toch ééne familie van broederen en zusteren, op bloed en afkomst fier, de oudste adel der wereld, de zonen en dochteren van den Vriend van God. De geschiedvorscher staat peinzend stil bij dit vreemd en éénig verschijnsel; de staatsman is verlegen wat hij zal aanvangen met die vreemde gasten uit het Oosten; zichzelf is dit volk een raadsel geworden, zoodat het naauwelijks meer weet wat

het wil of wenscht of wacht; en het ongeloof, dat in de geschiedenis der menschheid een blind spel des toevals ziet, of een verloop van gebeurtenissen, ligt te verklaren naar het stelsel zijner eigen wijsheid, — het ongeloof stuit met zijn waan op deze wonderbare verschijning, die met opgeheven vinger op hooger wil en leiding wijst.""

Het bestaan van ons Christendom aan de eene en het bestaan van het Jodendom aan de andere zijde zijn de onwedersprekelijke bewijzen voor het bestaan van CHRISTUS den koning van het Godsrijk, wien is gegeven alle magt in hemel en op aarde.

Wilt gij nu voortgaan met vragen en twijfelen, waarom die natie haren Messias miskend en verworpen heeft; wat 'er van het Godsrijk geworden zou zijn, indien zij hem had aangenomen, wat de reden zijn mag van Israëls verharding en wat dies meer zij. Wij antwoorden met denzelfden Christenleeraar: »»in hetgeen de geschiedenis der eerste Christengemeenten ons verhaalt van de geloovigen uit de besnijdenis; hoe zij geneigd waren om de Heidenen als bijwoners te beschouwen, en het Evangelie tot een nieuwe wetsbedeeling en het Christendom tot een Joodsche secte te verkeeren; hoe zij den Apostel der Heidenen met bitterheid tegenwerkten, en in de jonge gemeenten onrust en tweedragt stookten; in dat alles vinden wij oorzaak genoeg om God te danken, dat hij de Heidenen laat voorgaan, en Israëls ongehoorzaamheid ons doet gedijen tot zaligheid. Ja, wij erkennen het, — de teekenen ook van later dagen hebben het duidelijk genoeg doen blijken: God heeft het wijs en wel beschikt; de Christenkerk moet onder de Heidenen uitgebreid en bevestigd zijn, eer zij de Joden kan dragen. Tot zoolang

moet ABRAHAMS nakroost, onder alle volken verstrooid, en toch met geen enkel volk vermengd, een levend bewijs en getuigenis blijven voor de waarheid des Christendoms. Zoolang die schamele loofhutten onder ons staan opgerigt, zoolang die vreemdelingen uit het Oosten in ons midden wonen, zien onze oogen de geschiedenis des Bijbels bevestigd, de voorspellingen van CHRISTUS vervuld, de zaak van den Zone Gods door God-zelf gehandhaafd en gewroken. En daarom, kroost van Israël! wie u smaden of verwerpen, wij zien ook in uwe verharding den vinger en de wijsheid des Allerhoogsten; en het toegenegen gebed blijft voor u opgaan tot onzen God en uwen God.""

En wat is er nu van alle die gemeenten geworden in Griekenland en klein Azië gesticht? Is in de Grieksche, is in de Romeinsche kerk het nieuwe leven ontwaakt en versterkt: en hoe is het in de Germaansche? Leeft daar nog LUTHERS geest of is de kracht der hervorming onder formulieren en sacramenten begraven, is die magtige geest voor het kerkendom bezweken? Ik ducht maar al te zeer, dat het christelijk leven de kerk verlaten heeft.

Doch waartoe het ook nog langer in de kerk gezocht? Waartoe het niet gezocht daar, waar het te vinden is, in de menschelijke maatschappij? In de familiën en huisgezinnen der Christus-belijders? Het nieuwe leven is geen kerkelijk leven, het is een maatschappelijk, een huisselijk, een familie-leven. Het vertoont zich niet met uiterlijk gelaat, met kerkgebaar in sabbatskleed. Het vast niet, noch gaat in plegtigen optogt door de straten, noch trekt langs publieke wegen ter bedevaart. Het leeft in de binnenkameren, in de huizen, in de harten van JEZUS vrienden en waar het naar buiten treedt op de

markt, in de vrije natuur, in de vergaderzaal, aan den feestdisch, in de gezellige kringen, onder spelende kinderen of vrolijke bruiloftsgasten, of onder treurenden bij de graven der ontslapenen, gij zult het niet herkennen, noch zeggen: het is hier of het is daar. Niet onder die uitgelatenen vindt gij het, niet onder de opgewondenen, niet onder de klagenden, niet onder de morrenden, niet onder de bezorgden en bevreesden en angstvalligen. Op dat kalm en effen en tevreden en blijmoedig en opgeruimd gelaat, in dien helderen blik, dat opgeheven hoofd, daar leest gij het Evangelie des koninkrijks. Niet de Hosanna's der menigte, noch de Halleluja's die door de lucht of kerkgewelven weêrgalmen verkondigen u de nabijheid van Christus, maar het stille ruischen der God-verheerlijkende hymne.

Waar liefde woont, gebiedt de Heer zijn zegen en waar die zegen woont, daar woont ook vrede. En van wien zoudt gij dien wachten, dan van uw Heer. „„De vrede dien hij schenkt, zegt een bekend redenaar, is waarachtig en bestendig. Het is *zijn* vrede, die uit hem vloeit, die door hem alleen geschonken wordt; Goddelijke zielevrede, dien de wereld niet kent en de wereld ook niet geven kan, omdat hij niet van de wereld is; die heilige heerlijke vrede, die in Jezus woonde en waarvan geheel zijn leven de weêrglans was; die ongestoorde kalmte, die stille gemoedsrust, die zaligheid in God te midden eener onzalige wereld, — ziedaar den vrede, waarvan de Heiland spreekt, dien hij aan zijne Apostelen achterliet, en nog voortdurend als de Vorst des vredes aan allen schenkt, die door een opregt geloof met hem vereenigd zijn!""

Het verwondere u niet, dat ik andermaal van dien

vrede gewaag, nadat ik reeds vroeger en bij herhaling er van gesproken heb. Want van alle verschijnselen en van alle teekenen, die het nieuwe leven aanduiden en kenmerken, is er geen zoo zeker, geen zoo onbedriegelijk, geen zoo standvastig, als die vrede des gemoeds, die onverstoorbare zielekalmte, boven gezondheid, rijkdom, eer, aanzien, zingenot te schatten, wier bezit ons niet baten zou, zoo wij daarbij geen rust of vrede hadden.

De wereld mist dien vrede en waar zij hem vindt, verstoort zij hem. Ongeloof en onrust gaan hand aan hand en is het niet natuurlijk, is het niet noodzakelijk, dat waar geen vertrouwen bestaat, ook geen rust of vrede mogelijk is? Vanwaar komen twisten en partijschappen en beroeringen en omwentelingen? Vanwaar anders, dan van die inwendige onrust, die het gevolg is van ontevredenheid met zich-zelven en met anderen. Gij moogt u daarover beklagen, omdat het een blijk is, dat het koninkrijk der hemelen zich nog niet op aarde gevestigd heeft. Maar, verwenschen moogt gij het niet. Wat toch zou het wezen, als de geloovigen, kleingeloovig en zwakgeloovig als zij zijn, wat zou het wezen, als de geloovigen niet gedurig wierden wakker geschud en wakker gehouden door die gestadige beweging, die de wereld steeds voortdrijft en ontrust, zouden niet loomheid en traagheid en werkeloosheid de geloovigen overvallen en hen in slaap doen wegzinken? Is juist die beweging, dat rusteloos voortjagen en voorthollen van het ongeloof niet de straf die tot genezing leiden kan. Is niet de gemoedsrust van het geloof het begeerlijk loon, dat de waarde van zijn bezit te sterker moet doen uitkomen? Kan het gezigt der geloovigen die te midden der beroe-

ringen van volken en staten hunne zielekalmte bewaren, de ongeloovigen niet tot nadenken brengen en tot naijver wekken en tot prikkel worden, om een geluk te begeeren en naar een prijs te dingen, die voor de getrouwe dienaars van Christus zijn weggelegd en die voor de dienaars der wereld onbereikbaar zijn?

Onder de theocratie wierd het Joodsche volk telkens, wanneer het zich van zijnen God tot de afgoden gekeerd had, gestraft en eindelijk in ballingschap weggevoerd. Dat de gansche natie ooit afgodisch zou geweest zijn, wordt daardoor weêrsproken, dat zelfs in de tijden van verval en bederf, nog altijd enkelden gevonden wierden, die hunnen God aanhingen en getrouw bleven. Zoo was het ook bij Jezus komst: de afgoderij had wel is waar opgehouden, doch het Farizeisme en Sadduceisme was er voor in de plaats getreden. Echter waren er ook toen in Israël, die het geloof der opregten beleden en de hoop op betere tijden levendig hielden en er verlangend en vertrouwend naar uitzagen. Was het zoo met Israël, het is zoo met het Christendom. In alle tijden, onder alle volken en geslachten zijn er menschen geweest, die aan Christus hun leven toegeheiligd en voor de zaak van Christus alles hebben veil gehad. Zij zijn het, die de Heer zelf het licht der wereld en het zout der aarde noemde. En wanneer wij de geschiedenis van zijn koninkrijk op aarde nagaan, dan staren wij op eene rij edelen onder alle standen der maatschappij, die de knie niet bogen voor de afgoden der wereld, voor de begeerlijkheid des vleesches en de begeerlijkheid der oogen en de grootschheid des levens en den nek niet kromden voor ongeloof en bijgeloof, maar de waarheid hadden leeren

kennen en door de waarheid waren vrijgemaakt. In den brief aan de Hebreën worden de geloofshelden van den ouden dag voorgesteld als getuigen en aanschouwers van den wedstrijd der Christenen en de hooge voortreffelijkheid geroemd van het nieuwe boven het oude verbond; en waarlijk, was de Mozaïsche wetgeving een juk der dienstbaarheid, het Evangelie was de vrijverklaring der menschheid van het juk der wet en het juk der zonde. Doch gelijk er geene vrijheid is zonder zedelijkheid en geene zedelijkheid zonder godvrucht, zoo gevoelen zich te midden van de slaven der zonde en zinnelijkheid, alleen de Christenen vrij, als zonen in het vaderlijk huis. Over menschelijke vrijheid, wie weet het niet? is veel getwist en getwijfeld en zonderling is het, dat de ongeloovigen, die haar meest betwijfelen, handelen alsof zij van niemand en niets afhankelijk waren. Zij zien het niet in, verblind als zij zijn, dat die zich vrijwillig aan het dier gelijk maakt, ook als onvrije door hooger magt bedwongen en geregeerd wordt en dat de dienst der zonde dengene die haar dient, bezoldigt met den dood.

Maar, zullen zij ons toevoegen, waant gij dan dat den Christen een ander lot wachten zou? Ik geloof, zal ik hun dan antwoorden, dat de Christen als persoon, ook na den dood, zal blijven voortleven. En wanneer de ongeloovige mij uit zijne wetenschap de onmogelijkheid en dwaasheid van dit geloof zou willen betoogen, dan zal ik hem zeggen, dat die wetenschap nog altijd buiten magte is gebleven om het levensraadsel uitteleggen. En daar ik toch niet twijfelen kan of ik leef dan dood ben, dat ik daarom mijne innige overtuiging van het leven niet aan zijne wetenschap van den dood kan ten offer

brengen. En wanneer hij dan andermaal mij tegenwerpt, dat hij dezelfde overtuiging heeft van nu te leven, als hij de wetenschap heeft van te zullen sterven, dan zal hij mijne onbescheidenheid ten goede houden, dat ik tusschen zijn leven en het leven der geloovigen hetzelfde verschil maak, als tusschen ziekte en gezondheid. Is nu ziekte het begin van sterven, zoo is gezondheid het gevoel van leven en de overgang uit den staat van ziekte tot den staat van gezondheid het gevoel van herleven. Doch hoe zullen gezonden aan zieken eenig denkbeeld kunnen geven van het gezond zijn? Ik bid u, zullen zij zeggen, beproeft of gij gezond kunt worden. Begint met te gelooven dat gij ziek zijt; want gij zijt het. En tracht vervolgens u te genezen en gij zult, zoo het u gelukt, gevoelen, wat het is gezond te zijn. Gij, ongeloovigen! houdt ons voor ziek en ik beken het, 'er zijn overgeloovigen onder ons Christenen, die 'er u regt toe geven om het te denken, maar zij die niet wijs willen zijn boven hetgeen geschreven staat, die het geleerd hebben van hunnen Heer, zachtmoedig te zijn en nederig van harte, die de Attische sobrieteit op hun leven hebben weten toe te passen, die van Jezus onderwezen, het zout der aarde en het licht der wereld zijn geworden, zij zullen het u uit Jezus leven verklaren, dat de gezondheid van den mensch iets anders en iets beters is, dan hetgeen gij gezondheid noemt en dat er een leven bestaan kan, hetgeen wel waardig is, dat men het tracht in bezit te verkrijgen en niet te verliezen.

Hoe is het mogelijk dat waas der gezondheid te miskennen, dat over het geheele leven van Jezus verspreid ligt! Dat gezond verstand, dat gezond gevoel, die reine

verbeelding, dat gezond oordeel, die gezonde kritiek, die juiste schatting van de waarde der dingen, die scherpe menschenkennis, die heerlijke, verlichte openbaring van God, als den vader der menschen, die aller behoud en zaligheid bedoelt, die allen liefheeft met eene onuitsprekelijke teederheid. Hoe is het mogelijk dat leven van Jezus te overpeinzen, dat leven van opoffering en zelfverloochening, zonder egoisme, zonder zelfzucht, dat leven van gehoorzaamheid aan den wil des Vaders, dat leven van liefde voor zondige menschen, hoe is het mogelijk dat leven intedenken, dien man van smarte te zien lijden en sterven, zonder diep geroerd en bewogen te worden en met innerlijke wederliefde te worden aangedaan! In dien menschenzoon ziet gij den mensch in zijne ware grootheid en verhevenheid. In zijn leven ziet gij het ware leven, dat niet vergaat in eeuwigheid.

Hebt gij er wel eens op nagedacht, wat u van uwe ontslapen vrienden, van uwe moeder en vader en vrouw en man en kinderen meest en diepst in 't geheugen is bewaard gebleven? Het zijn niet hunne zwakheden en gebreken en onvolkomenheden, niet hunne ziekte en dood, niet het geld en goed of rang en naam, die zij u hebben nagelaten: het is hunne liefde. Hunne liefde, die zij u zoo dikwijls betoonden en waaraan gij zoo dikwijls onverschillig of ondankbaar waart. En als gij u nu na hun dood die geliefden voor oogen stelt, is het dan niet of zij in heerlijker, liefderijker gestalte voor u stonden? Is het niet, of gij hen nu beter en inniger leerdet kennen, nu dat sterfelijk ligchaam als een verouderd kleed door hen is afgelegd en zij in eene andere, onverderfelijke gedaante voor u verschijnen, u nogmaals herinneren,

hoe zij met u waren, wat zij tot u spraken, hoe zij voor u zorgden en waakten en u menig liefdeblijk gaven in allerlei omstandigheden van uw leven, waaraan gij toen niet dacht, en dat u nu te binnen komt? Zoudt gij niet zeggen, dat gij hen nu nog meer had lief gekregen, sedert gij van hen gescheiden zijt? Moet gij niet erkennen: ja waarlijk zij hadden mij lief, zij hadden mij hartelijk lief, meer dan ik wist of gevoelde, hadden zij mij lief? Och, kon ik hen nog eens terugzien en hun al die liefde vergelden! Gaat het ons zoo met onze afgestorven vrienden, hoe zal het dan wel met hem zijn, die ons liever is dan allen, de liefste, de heerlijkste aller menschen, die ons meer dan allen heeft lief gehad! Dagelijks staat hij voor ons met dat oog vol liefde, met die kruiswonden en vraagt het ons: Hebt gij mij lief? Geloovigen en ongeloovigen vraagt hij het: wat zullen, wat kunnen, wat mogen wij hem antwoorden?

Wij Christenen gelooven aan eene onsterfelijkheid en aan een laatst oordeel van geloovigen en ongeloovigen. Zij gelooven er niet aan. Wat zou het zijn, zoo zij zich bedrogen in hun ongeloof! Wat, zoo Hij 't hun afvroeg: Kent gij mij?

Zij beschuldigen ons van proselytenmakerij. Kan 't hun bevreemden dat wij hen liefhebben en even gelukkig wenschten, als wij zijn? Kan 't hen beleedigen of verdrieten, dat wij ook voor hen blijven bidden: Uw koninkrijk kome! Dat iederen morgen ons dat lied der eerste Christenen in de ooren ruischt: Ontwaakt, gij die slaapt en staat op uit de dooden, en Christus zal over u lichten!

Doch wij die gelooven, kennen wij dan ons-zelven zoo geheel en volkomen, dat wij het zouden durven wagen,

ons met anderen te bemoeijen? Hoe kunnen wij weten, weten van onzen Heer, wie wij zijn en hoe hij, de kenner der harten ons beoordeelt?

Hierop geeft ons een ons bekend Christenleeraar het antwoord uit de Schrift: Het getuigenis van Jezus is de geest der profetie. Hij noemt dien geest der profetie het onderscheidend kenmerk van den Christen. Die dien geest bezit, van dien getuigt Jezus zelf, dat hij het christelijk leven zelfstandig heeft in zich blijvende: en dit zelfstandig christelijk leven is het leven Gods in den mensch. Of kunt gij u hooger, kunt gij u inniger gemeenschap voorstellen, dan waar het den mensch gegeven is de gedachten Gods te denken en de woorden Gods te spreken? Waarom, dus vraagt diezelfde Christenleeraar, waarom maakt een enkele regel uit de brieven der Apostelen soms meer en dieper indruk op ons hart, dan vele lange preken en gerekte vertoogen? Het is omdat zij die eerste, frissche, volle en ongemengde mate des Geestes ontvangen hebben, welke de Heer hun boven allen, maar ook voor allen geschonken heeft. En heeft nu met die heilige mannen de geest der profetie opgehouden?

Neen, zij is niet van de kerk geweken. Wij hebben ze gekend, mannen vol des geloofs en des Heiligen Geestes, wier gewijde taal het ons herinnerde dat de geest der profetie niet met de Apostelen van ons is weggenomen, wier geheele leven en bestaan eene verkondiging was van den Vader in de hemelen, van den Heer, dien zij dienden: op den kansel en in het stille huisgezin, in de binnekamer en in 't gewoel der wereld, in het klaaghuis en in het huis der maaltijden, onder vreemden en huisgenooten, overal het beeld van Christus, altijd gedreven

door den geest, die in hen werkt en uit hen spreekt. En aan dien geest der profetie paart zich de geest en gave der liefde en waar beiden vereenigd zijn en werken, daar beheerschen en zaligen zij het leven.

Nu is het niet meer des menschen geest die hem bestuurt, maar de geest Gods. Heeft hij talenten, hij woekert er mede voor het Godsrijk; heeft hij schatten, hij besteedt ze tot heil der broederschap; heeft hij invloed en magt, hij wijdt ze aan den Heer; al wat hij denkt en spreekt en doet, hij doet het ter eere van God en zijn Verlosser. Wat zeg ik: niet hij doet het, maar de Geest die in hem werkt en leeft.

Veel is in onze dagen ter spraak gebragt de Associatiegeest, die groote reusachtige ondernemingen heeft tot stand doen komen. Ik wil niet onderzoeken, of die geest een christelijke geest is. Zeker zal hij 't niet altijd en overal zijn. Doch dat hij door den christengeest geleid en bestuurd een wondervermogen hebben zou, daaraan valt niet te twijfelen. Wat is er niet nog in de maatschappij, dat verbetering behoeft! De gemeenschap tusschen landen en landen, het verkeer tusschen volken en volken: spoorwegen, telegraaflijnen, stoomschepen. De bearbeiding van den grond, het droogmaken van die uitgestrekte moerassen in alle werelddeelen die de lucht verpesten en ziekte en verderf heinde en verre verspreiden. De reiniging en zuivering van lucht en water in steden en dorpen, de afvoer van onreinheden, de aanvoer van versch water, het verbeteren van straten en stegen en woningen der armen, voedsel en deksel en misbruik van spijs en drank en afweren van gevaren: de algemeene gezondheidsregeling, in één woord, zietdaar millionarissen, die schatten op

schatten stapelt, zietdaar zoo vele wegen en middelen om uw kapitaal op woekerwinst uit te zetten en u schatten te vergaderen in den hemel! Vrijheid van handel, zeevaart, industrie, vrije mededinging, ontheffing van drukkende lasten, bevordering van welvaart en vrede en verlichting en beschaving: zietdaar magtigen en grooten der aarde het werk dat u is aanbetrouwd en opgedragen door den Herder der volken en den Heer der Heeren! O, er is nog zooveel te doen, voor allen, die het ernstig meenen: en waar CHRISTUS het hoofd is, zou daar het ligchaam niet gezond zijn, als alle leden zamenwerken tot heil van 't algemeen!

Wat tot heden toe ons ongeluk bewerkt en zooveel verkeerds onderhoudt en zooveel goeds belet, het is die geest van afzondering, die menschen van menschen, volken van volken, werelddeelen van werelddeelen scheidt, die ons influistert dat wij ons slechts om het onze behoeven te bekommeren, slechts voor het onze en de onzen behoeven te zorgen, dat wij ons met anderen niet behoeven te bemoeijen, ons voor hen niet behoeven te verontrusten, ons over hen niet behoeven te kwellen: dat wij slechts voor onzen tijd behoeven te leven en wat na ons gebeurt, ons niet behoeven aan te trekken. Het is die zelfzucht, dat egoïsme, dat individualiseren, of liever isoléren wat ons bekrompen maakt in den hoogsten graad en kleingeestig en traag om te verstaan, wat de geest ons zegt. Het is die laauwheid, die onverschilligheid, die liefdeloosheid, die ons terughoudt, waar wij moesten voortgaan, die ons den geest, welke ons drijft en maant, weerstreven doet, die ons dood maakt, als wij moesten leven, die alle geestdrift verlamt en het heilig vuur uitbluscht dat CHRISTUS

in ons ontsteekt en de heilige vlam uitdooft die onzen boezem moest verwarmen en ontgloeijen.

Wat hebt gij rijken aan uwe schatten, heden nacht zal uwe ziel van u genomen worden en wat gij vergaderd had, wiens zal het zijn!

Wat hebt gij magtigen aan uwe heerschappij: leest gij niet die woorden aan den wand: Gewogen, gewogen, te ligt bevonden!

Wat hebt gij verstandigen aan uwe wetenschap: weet gij 't niet, dat de wijsheid der wereld, dwaasheid is bij God?

Och, of al het volk des Heeren profeten waren! Och, of alle Christenen de liefde hadden, de liefde die in Christus was!

Mogen de ongeloovigen klagen en morren over de gebreken en kwalen der maatschappij, aan Christenen voegt het niet. Of zoo zij willen klagen, dat zij klagen over zich-zelven, klagen over den geest der profetie, die aan hun Christendom ontbreekt, klagen over den geest der liefde, dien zij missen. Bidden ook wij Christenen: Uw koninkrijk kome! Dat ook wij geloovigen het elken morgen elkander toezingen dat heerlijk morgenlied der eerste Christus-belijders: Ontwaakt gij die slaapt en staat op uit de dooden en Christus zal over u lichten!

Christenen! wij spreken over het nieuwe leven. Eeuwen lang heeft het Christendom bestaan en nog altijd staren wij er op in geloof en niet in aanschouwen. Wat moeten, wat mogen wij er van verwachten! De Apostel Paulus wijst ons op het eeuwig raadsbesluit. Leest het Rom. VIII: vs. 29, 30, 31*a*. Wij willen het met een overleden vriend bepeinzen.

God heeft de zijnen gekend. Hij heeft ons tot CHRISTUS geroepen: dit was de slotsom van alle zijne leidingen met ons. Moeder, vader, leeraars en vrienden, vijanden en tegenstanders, vreugde en droefheid, voor- en tegenspoed, ons levenspad, ons vallen en opstaan: alles was ons voorbeschikt en toegewezen tot ons heil en onze zaligheid. Onze zaligheid? Men zou het ons niet aanzien, dat we zijn voorverordineerd om den beelde des Zoons Gods gelijkvormig te wezen. En toch voor het aangezigt desgenen wien al zijne werken van eeuwigheid bekend zijn, staat een ander, beter, reiner mensch en reeds zijn de tijden vervuld, reeds is Gods raadsbesluit volvoerd en in onze verheerlijking met CHRISTUS zien wij de geschiedenis der christelijke kerk. Wat kan voor den Christen bemoedigender, wat zielverheffender, wat vertroostender denkbeeld zijn, dan dat God hem voor eeuwen bij name gekend en voor CHRISTUS bestemd heeft en wat kan voor de Christenheid heerlijker vooruitzigt wezen, dan dat eenmaal het Godsrijk komen en CHRISTUS heerschen zal over de gansche aarde?

Die leer der voorbeschikking wat al ergernis heeft zij niet gegeven, wat aanleiding tot twist en scheuring in de Christenkerk! Wat wanbegrip van Gods wereldbestuur! En als wij haar beschouwen in het licht van het Evangelie, hoe geheel anders verschijnt zij ons dan! Wel altijd blijft Gods raadsbesluit ondoorgrondelijk, wel altijd zijn wij gedwongen het uit te roepen: God is groot en wij begrijpen niets! Toch zien wij de morgenschemering van den heerlijken dag der toekomst en wij aanbidden Gods wetenschap, die ons Christenen van eeuwigheid voorgekend en geroepen heeft.

Op de vraag: zijn er weinigen die zalig worden? klonk het antwoord: strijdt om in te gaan! Is het niet zoo, wat naar waarheid is opgemerkt, nog wordt de boom der kennisse voorgetrokken aan den boom des levens. En moet men het zich niet telkens inprenten en elkander herinneren: het koninkrijk Gods is niet gelegen in woorden, maar in kracht! Wat moeten de vijanden van het Christendom denken van eene Godsdienst, wier belijders elkander verketteren en vervolgen en het met woord en daad verkondigen dat hunne leus is: onverdraagzaamheid? Niet de oude kerk bedoel ik; ik spreek van de nieuwe kerk, van de kerk der Hervorming, die de gewetensvrijheid verloochent en haar beginsel miskent en zich in haren heiligen ijver zwaar tegen de liefde bezondigt. Het nieuwe leven is ter naauwernood bij name bekend; terwijl over de nieuwe en oude leer hevig getwist wordt en de zaligheid en voorverkiezing afhankelijk wordt geacht van het aannemen en verwerpen van kerkelijke leerstukken, die de menschelijke bevatting te boven gaan. Zal het Christendom zijne kracht betoonen tegenover het Jodendom en Heidendom, tegenover bijgeloof en ongeloof, zoo moet het zich openbaren in het gezonde leven der Christenen en in het gezonde leven der maatschappij. Is dat krakeelen der Christenen een bewijs van gezond verstand? Is het pratend, het redenerend Christendom het ware? Lezen wij niet bij Paulus van een schromelijk misbruik van de gave der talen in de eerste Christenkerk? En wat was zijne vermaning daartegen? Broeders wordt geen kinderen in 't verstand; maar zijt kinderen in de boosheid en wordt in het verstand volwassen. Zoo verstaan wij nu ook de vermaning van onzen Heer: om den kinderen

gelijk te worden, om het koninkrijk der hemelen te ontvangen gelijk een kindeke en zijne dankzegging aan den Vader: dat hij deze dingen den wijzen verborgen en den kinderen geopenbaard heeft. Het is namelijk kinderlijke argeloosheid en ootmoed die den Christen betaamt en die hij vereenigen moet met mannelijk verstand en mannelijke wilskracht. Niets is 'er wat meer in tegenspraak is met dien geest van gematigdheid en gezond verstand, dan waanwijsheid. »»Hebt gij een man gezien, zegt SALOMO, die wijs is in zijne eigene oogen? Van een zot is meer verwachting dan van hem."" De opvoeding door het Christendom, die de opvoeding door het Jodendom en Heidendom moest vervangen, was bovenal daarop berekend, om den mensch en het menschdom uit den ziekelijken zondestaat tot den normaalstaat der volkomene gezondheid terugtevoeren. De oorspronkelijke kinderlijke reinheid en nederigheid zonder de minste aanmatiging (wat in de Duitsche taal zoo treffend *anspruchlos* heet) moet daartoe wederkeeren en aan mannelijke wijsheid zich verbinden.

Mogt gij of aan de mogelijkheid, of aan de noodzakelijkheid van zoodanige vereeniging twijfelen, ik wijs u op het voorbeeld van den stichter des Christendoms zelven in wien wij het beeld van menschelijke volmaaktheid aanschouwen. »»Men heeft er lang over getwist, zoo sprak een vriend wien wij dagelijks herdenken, men heeft er lang over getwist — en de strijd is nog niet geeindigd — in welk een verband, rede en openbaring tot elkander staan. — De rede is het oog, de openbaring is het licht. Zonder licht baat het oog niets, al ziet het nog zoo scherp en helder: het opent zich steeds zonder te zien. Maar wat baat aan den anderen kant het licht den blinde. Te

vergeefs schijnt de zon aan den hemel, zoo ik mijne oogen sluit voor hare stralen. En nu de openbaring, hoe zullen wij haar kennen? Hoe anders, dan door het verstandig, ernstig, biddend onderzoek der H. Schrift. Bij die Bijbelstudie behoort Bijbelkritiek en bij die Bijbelkritiek zelfbeproeving en bij die zelfbeproeving, heiligmaking. Ook het christelijk leven is eene studie en wel eene kritische studie, eene studie telkens door waarnemingen en proeven op te helderen: het is eene proefondervindelijke wijsbegeerte, in welke wij ons door praktijk moeten volmaken. Hoe meer theorie en praktijk hand aan hand gaan, hoe meer zij gelijken tred houden, des te rijker zal onze christelijke ervaring worden. Wij zullen grijs worden in de kunst en grijs in de studie en door beiden worden ingewijd in de geheimen der wetenschap. Ja, mijne vrienden! er is eene christelijke kunst, maar er is ook eene christelijke wetenschap. Niet met deze kunnen wij beginnen, maar met gene en wilt gij de laatste verkrijgen, gij moet u zekere virtuositeit in de eerste trachten eigen te maken. Die virtuositeit, niet op eens waait zij ons aan: het grootste génie is ontoereikend zonder ingespannen vlijt en veeljarige, onafgebrokene oefening. Zeker, daar zijn geniën in ons Christendom en onze Heer en Meester was de grootste, ja eenig in zijne meesterschap. Maar ziet hoe ernstig en hoe lang hij zich heeft voorbereid en welke zware proeven hij heeft doorgestaan en wat heldenfeiten hij volbragt heeft! Dat leven en die dood slechts éénmaal is het aanschouwd in de geschiedenis van ons geslacht en het zal niet ten tweeden male aanschouwd worden. Doch niet te vergeefs heeft hij ons zijn voorbeeld nagelaten. Het is onze levensstudie. Het is onze levens-

kritiek en onze levensproef en onze levenstoets. Zonder diepe studie kunnen wij de schoonheid van dat leven en van dien dood niet doordenken en zonder onafgebrokene krachtige navolging kan onze levenskunst geen de minste aanspraak maken op wetenschappelijkheid.

Ach, lieve medechristenen! ons Christendom is nog altijd zoo kinderachtig, zoo kleingeestig, zoo arm en gebrekkig. Zoo dikwijls beelden wij ons in virtuosen te zijn en wagen ons aan kunststukken, wier uitvoering slechts aan het geoefend talent voegt. Wij hebben verzuimd de eerste gronden te leeren, wij hebben den Meester verlaten en beroemen ons autodidakten te zijn en zijn, zooals dit maar al te dikwijls bij zulke eigenwijsheid het geval is, wij zijn niet veel meer dan liefhebbers of onkundige dilettanten.

De ongeloovigen beschamen ons. Zij zijn virtuosen in het materieele studie-leven. Hun studievak, daarvoor leven en werken zij. Zij rusten niet voordat zij de gronden hunner wetenschap meester zijn en dan streven zij naar virtuositeit in de praktijk en naar wetenschappelijkheid in de theorie en trachten praktijk en theorie bijeen en in verband te brengen en zoo tot wetenschap te geraken.

Getroosten wij ons diezelfde moeite en opoffering? Geloovigen en ongeloovigen aan allen moet nog de ernst van het leven vreemd en onbekend blijven, zoolang de routine geen kunst en de kunst geen wetenschap geworden is, of althans zoolang zij niet streefden het te worden. Laat ons dan met dezelfde ernst en volharding het leven bestudéren, als onze wetenschap, dan mogen wij ons verzekerd houden, dat wij aan het wetenschappelijk levensideaal, dat wij ons zien voorgesteld, gedurig meer zullen naderen en telkens meer zullen gelijken.

VII. LEVENS-VERWANTSCHAP.

Hieraan zullen allen erkennen dat gij mijne discipelen zijt, zoo gij liefde hebt onder malkander.
JOANN. XIII: 35.

Keurverwantschappen vereenigen ons menschen sterker dan bloedverwantschappen, omdat zij geestverwantschappen plegen te zijn. Gelijke levens- en wereldbeschouwing, gelijke denk- en handelwijze, gelijke gewaarwordingen en begrippen, gelijke geloofsbelijdenis niet slechts in Godsdienst, maar ook in Staatkunde, dat alles brengt die keurverwantschappen in werking en knoopt verbindtenissen aan, die sterker dan eenige andere, zelfs met den dood niet ophouden. In onze christelijke maatschappij vooral werkt eene keurverwantschap, die in kracht van aantrekking en duurzaamheid van vereeniging allen overtreft. De kerk heeft als bij instinct zich haar toegeëigend; en het Katholicisme poogt nog altijd zich van haar te bedienen tot uitbreiding of bevestiging harer oppermagt. Maar opmerkelijk is het, dat eene kerkelijke keurverwantschap meer en meer gebleken is onmaatschappelijk te zijn en dat een kerkelijk Christendom in sektengeest geeindigd

is, en zich niet hooger heeft kunnen verheffen, dan tot proselytenmakerij. Van zulk eene proselytenmakerij geldt hetgeen de Heer aan de Farizeën van zijn tijd te laste legt en het is 'er zoo verre af, dat de uitbreiding der kerk de gemeenschap der Heiligen zou bevorderen, dat veeleer die uitwendige luister het inwendig bederf te meer aan het licht brengt. Niets wat met den geest van het Evangelie meer strijdt, dan uiterlijke vertooning en waarachtig blijft steeds Jezus uitspraak: Het koninkrijk der hemelen komt niet met uiterlijk gelaat. Het kerkelijk Christendom is niet het ware Christendom. Het is meer en meer aan onze maatschappelijke instellingen vreemd geworden en heeft de ongeloovigen in den waan gebragt, dat het Christendom zelf zijn tijd zou hebben uitgediend. Intusschen deze is eene van die magtspreuken, welke bij dieper nadenken blijken meer een vermoeden of verwachting uit te drukken, dan eene waarheid. Immers wat de verheven stichter onzer Godsdienst bedoelde, is niet slechts tot heden toe meerendeels onvervuld, maar zelfs onbekend gebleven. Gewoonlijk toch verbeeldt men zich eene algemeene christelijke kerk, die de Joodsche Synagoge of de Heidensche tempels zou vervangen, als de voltooijing van het Christendom.

Volgens mijne overtuiging bestaat 'er zoo weinig kans tot verwezenlijking van dit denkbeeld, dat iedere poging die daartoe wordt in 't werk gesteld, noodzakelijk mislukken moet. Wanneer ik dit beweer, dan spreek ik niet mijn bijzonder gevoelen uit, maar beroep mij op de uitspraak der ervaring. Immers, welke Christensekte heeft meer met dit ontwerp gedweept, dan de Roomsch-Katholieke en welk ander gevolg heeft het gehad, dan dat een

middeleeuwsch Christendom in onze negentiende eeuw is blijven staan als monument van vroeger tijd, een bouwval ons herinnerende aan dagen die zijn voorbijgegaan en die geene geestelijke of wereldlijke magt in 't leven terug kan roepen. Ziet op Italie, ziet op Spanje en vraagt u-zelven, wat er van Europa worden zou onder zoodanig kerkelijk Christendom. Wat is, om nog dit te noemen, wat is onchristelijker, dan onze Sabbatsviering? Doch vergeten wij voor een oogenblik *l'Univers* en de bisschoppen en onze kerkheiligen en zondagskinderen, en verplaatsen wij ons aan de tafel des Heeren te Jeruzalem, toen hij zijn gedachtenisfeest instelde. Het was de nacht voor zijne teregtstelling. Hij had de voeten zijner discipelen gewasschen. Judas had het gezelschap verlaten; de maaltijd was geeindigd. Jezus nam afscheid van de zijnen. En wat hooren wij? Kinderkens nog een kleinen tijd ben ik met u en waar ik heenga, kunt gijlieden niet komen. Een nieuw gebod geef ik ulieden, dat gij malkander lief hebt, gelijk ik u heb liefgehad! Daaraan moeten allen erkennen, dat gij mijne discipelen zijt, dat gij liefde hebt onder elkander! Is die laatste wil van Jezus vervuld? Afgezonderde kerken zien wij en twistende geestelijken. Waar zien wij Christenbroeders, Jezus discipelen en vrienden. Zijne Apostelen waren in de wereld gezonden en hadden gemeenten gesticht. Maar al aanstonds bij de eerste ontmoeting van het Christendom met het Jodendom en met het Heidendom tweespalt en oneenigheid tusschen Joodsche Christenen en Heidensche Christenen, waarvan de sporen nog niet zijn uitgewischt. Wat heeft men niet al van het Christendom gemaakt, om er alléén dat uit te weren, wat het naar Jezus uitdrukkelijk bevel wezen

moest. Is het dan zoo moeijelijk elkander lief te hebben en in vrede en eendragt met elkander te leven?

Geen sterker bewijs voor de zonde, dan dat het menschdom na bijkans tweeduizend jaren, de eenvoudige les nog leeren moet: gij zult uwen naaste liefhebben als uzelven. Wie is mijn naaste, vroeg de schriftgeleerde en Jezus antwoordde met de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan. Wat gaan ons die kerkelijke twisten aan: laten de heeren geestelijken hun geschil onderling vereffenen, wij leeken behooren te toonen, dat wij het Christendom beter begrijpen. Wanneer wij slechts ons onderling verstaan, zullen zij alleen blijven op het slagveld en het gevecht zal ophouden, bij gebrek aan kampvechters. Heeft niet die strijd over de Hierarchie bij elk verstandig Christen zin en beteekenis verloren? Naderen wij niet meer en meer aan die tijden, waarin de Hierarchie zich aan het gezond menschenverstand zal moeten onderwerpen? Wie zou de wapenen opvatten voor eene magt, die haar tijd niet begrijpt en een verleden terug wil tooveren, dat voor altijd voorbij dreef? Zoo het Christendom nog niet van de aarde verdwenen is, niet aan de geestelijkheid hebben wij dat te danken, maar aan den geest van Christus, die zijne belijders niet verlaten heeft. Dien geest aan te kweeken en levend te houden, is de pligt van ieder Christen, die liefde heeft voor zijnen Heer. Zoo de wereld ons haat, omdat wij van de wereld niet zijn, laat ons elkander liefhebben. Zoo ons het ongeloof veracht, laat ons elkander vertrouwen en hoogachten. Zoo het bijgeloof ons Christendom hoont, laat ons Christus vereeren en navolgen. Leeft hij niet in ons hart en in ons huis? Kunnen wij met hem niet alles verdragen?

Meent niet dat die haat der wereld tegen CHRISTUS heeft opgehouden. Meent niet dat wij Christenen 'er van bevrijd zijn. Nog altijd duurt zij voort en vervolgt CHRISTUS en de zijnen. En wat zullen wij daar tegenover stellen? Wat anders dan onze hartelijke, ongeveinsde, innige liefde tot hem en tot elkander; onze liefde tot elkander, tot elkander als broeders en zusters en belijders van denzelfden Heer en Meester. Want door het Christendom zijn wij in een nieuwen familiekring getreden. In dien familiekring, gij weet het, mijne medechristenen! niet aanstonds zijn wij er in te huis en geheel eigen, noch kunnen ons losmaken van onze wereldsche betrekkingen en echter dit is onvermijdelijk noodig. Of heeft niet de Heer zelf het gezegd: Wie mij niet lief heeft boven ouders en kinderen en echtgenooten en vrienden, is mijns niet waardig, wie niet alles verlaten kan om mijnentwil, komt mij niet toe. Er is in dien eisch niets overdrevens, al mogt zulks ook schijnen. Want het is de eisch der volmaaktste liefde, de eisch van hem, die voor ons zijn leven liet, die voor ons sterven wilde, om ons van den dood te verlossen, om ons te redden van het verderf. Van hem, die den hoogsten prijs stelt op ons bezit. Wel verre derhalve van dien eisch hard te noemen, vind ik er iets onbegrijpelijk teeders in, hetgeen in JEZUS geheele betrekking op de zijnen ons toespreekt. Hij schat onze liefde zóó hoog, dat hij haar met niemand of niets deelen wil. 't Is bij hem alles of niets: en dat is het niet om zijnent — maar om onzentwil. Wij kunnen geen twee heeren dienen, noch met een verdeeld hart hem aanhangen. Zoolang wij nog iets voor ons behouden willen, is hij niet alles voor ons, zijn wij niet alles voor hem: en

zoolang hij niet voor ons, wij niet voor hem alles zijn, komen wij ook zijnen en onzen Vader niet toe. Want gelijk wij aan Jezus verwant zijn, zoo zijn wij ook aan den Vader verwant. De analyse door het Christendom wordt gedurig fijner en van den anderen kant de synthese der echte belijders van Christus inniger, naarmate de tegenpartij stoutmoediger en onbeschaamder wordt. Ons geloovigen wordt het levendig herinnerd, dat wij ons aan elkander moeten aansluiten, en door ons christelijk gemeenteleven de ontbondene, verbrokkelde maatschappij moeten reconstruéren, haren zieken, kwijnenden toestand in een gezonden, welvarenden veranderen. Nog te weinig is de christelijke hygieine gewaardeerd en beoefend geworden. Nog te veel hebben wij op met christelijke therapie, omdat ons Christendom nog te veel een pathologisch, nog te weinig een physiologisch Christendom is. Ja wij moeten het met schaamte belijden, dat ons kerkelijk Christendom meer heeft van een gasthuis of hospitaal, dan van eene gezonde, bloeijende volkplanting. Het denkbeeld dat leven, zondigen en ziek zijn, bij een behooren, is als 't ware met ons opgegroeid en het begrip van een zondig Christendom is door de vertooning van een ziekelijk Christendom een diep ingeworteld begrip geworden. Zoolang dat denkbeeld en begrip niet worden opgegeven en uitgeroeid, zoolang zal het christelijk gezin blijven kwijnen en het christelijk familie-leven een treurig leven zijn, dat weinig aantrekkelijks of bekoorlijks hebben kan. Wie toch zou zich gaarne en bij voorkeur onder zieken en klagenden bevinden? Wat mij betreft, ik heb een beteren dunk van het Christelijk leven. Ik houd het voor een gezond, opgeruimd, gelukkig leven, bij uitne-

mendheid en ben van oordeel, dat waar ontevredenheid, zwakte, ziekelijkheid heerschen, het Evangelie nog schaars of ter naauwernood gekend is, dat dáár zijn levenwekkende kracht nog niet heeft kunnen doorwerken, dat het daar meer in woord en in naam bestaat, dan in geest en in waarheid. Immers er staat geschreven: Het Evangelie is een kracht Gods tot zaligheid een iegelijk die gelooft.

De wereld, de Joodsche zoowel als de Heidensche was arm aan liefde. Wat zij liefde noemde, was doorgaans niets meer dan egoïsme die zich-zelf en het hare beminde. Van eene belangelooze, zelfverloochenende, opofferende liefde moest zij eerst door het Evangelie kennis krijgen: en in Christus wierd haar die liefde in een eenig, onovertroffen, ja onvergelijkelijk voorbeeld getoond. Zoo moest hij de type worden eener nieuwe menschheid. Eene broedergemeente moest hij stichten: eene familie van geestverwanten door hem en in hem met elkander verbonden. In hoeverre zijn de Apostelen aan dat bevel gehoorzaam gebleven? Dit is uit de Apostel-geschiedenis niet duidelijk. De Jeruzalemsche kerk neigde veel meer tot het Joodsche Christendom, dan de Apostel der Heidenen; en Joannes de theoloog schijnt, althans later, een meer afgezonderd leven geleid te hebben. Dat de gemeenten door hen gesticht niet altijd hunne leeraars getrouw bleven, kan uit meer dan eene plaats der Apostolische brieven blijken: en dat het zelfs in de eerste eeuwen der Christenheid niet aan twist en oneenigheid ontbroken heeft, die naderhand in openbare vete zijn losgebarsten, leert helaas! de kerkgeschiedenis. Is dan Jezus liefderijke vermaning wel ooit gehoorzaamd? Dit althans is zeker, dat in de kerk de liefde-gemeenschap der Chris-

tenen te vergeefs gezocht zou worden. Hoe zullen wij dan van levensverwantschap der geloovigen kunnen gewagen. Het kerkelijk Christendom als berustende op geloofsformulieren en sacramenten, is meer leer dan leven. En als wij daartegenover de teekenen der tijden gadeslaan, dan is het de rigting naar de maatschappij, waarop het tegenwoordig Christendom aandringt. Door alle tijden heen heeft de theorie des Christendoms meer voorstanders gehad, dan de praktijk. En kan het ons wel verwonderen? Is het niet gemakkelijker te denken, te redeneren, te gevoelen, dan te handelen? En wat betreft de liefde als daad en leven, geene virtuositeit is zeldzamer, dan de hare. Ik bedoel daarmede niet de liefde tot aardsche betrekkingen, ofschoon ook deze zelden door het Evangelie geheiligd is. Ik bedoel de liefde der Christenen in de eerste plaats tot CHRISTUS en vervolgens de liefde zijner belijders onderling. Aan deze liefde ontbreekt nog veel. Waren wij bezield, doordrongen van den geest van CHRISTUS, wij zouden van welke kerk of kerkgenootschap dan ook, onze levensgemeenschap gevoelen, ons in CHRISTUS liefhebben en voor elkander leven. Die levensgemeenschap is een duidelijk innerlijk besef van verwantschap met CHRISTUS en de broederen, zich openbarende niet zoozeer in bijzondere liefdeblijken, als wel in altijd werkende, altijd levende, altijd gevoelende en denkende liefde: in een leven in en met en voor elkander.

Is het u gegaan gelijk mij, mijne vrienden! dan zult gij u niet altijd, zelfs onder uwe naaste betrekkingen niet, als in den schoot uwer familie bevonden hebben. Was het ons niet dikwijls, alsof wij ons onder vreemden gevoelden: vreemde typen, eene vreemde spraak, vreemde

manieren. Dan scheen het alsof niemand ons begreep en alsof wij niemand begrepen. Dit denkbeeld is treffend uitgedrukt in het vierde Evangelie ten aanzien van JEZUS en de Joden, waaronder hij verkeerde. Dat vierde Evangelie eindigt met de afscheidsrede en de belofte der zending van den Geest. Door dien Parakleet zijn zij, zijne discipelen, onmiddellijk met hem verbonden gebleven en is er eene levensverwantschap ontstaan, welke niet vleeschelijk, zinnelijk, ligchamelijk, maar omdat zij op geestverwantschap berustte, onverstoorbaar, onvergankelijk, eeuwig moest wezen. Het is die geestverwantschap welke ons vereenigt in broederlijke liefde: eene liefde, gelijk een Christenleeraar zich uitdrukt, die de wereld overwint, die allen twist verbant en overal den vrede Gods herstelt, opdat God zij alles in allen!

Het christelijk familie-leven wortelt in het christelijk huisgezin. Daar worden geest- en levensverwanten opgevoed voor het groote gezin van den Staat. Toen ROUSSEAU's *Emile* het licht zag, was het ongeloof in de beschaafde wereld mode geworden. ROBINSON CRUSOE was zijn ideaal. Vergelijken wij met ROUSSEAU's *Emile*, PESTALOZZI's *Lienhard en Geertruid*, dan ontdekken wij het christelijk element, dat zich gelden doet, ofschoon nog altijd in den vorm der philanthropie. Later heeft zich de geestelijkheid van de zaak der opvoeding trachten meester te maken en haar met de belangen der kerk in overeenstemming gebragt: zoo hebben wij minder eene christelijke, dan wel eene kerkelijke opvoeding in 't licht zien treden, die natuurlijk den sektengeest ademde. Het Christendom verlangt noch de philanthropie tot paedagoog, noch de theologie, maar de philadelphia. In dien zin spreekt de

schrijver van den brief aan de Hebreën het uit: Dat de broederlijke liefde bestendig zij! JEZUS CHRISTUS is de mystagoog, die ons zijne broederen in de hoogere mysteriën van het leven en de levensverwantschap heeft ingewijd. Wij menschen leven en bestaan niet voor ons-zelven, maar voor het groote Godsgezin, voor de Godgewijde familie, wier vader God, wier hoofd CHRISTUS is. Geen balling op een eiland, maar een lid der menschelijke maatschappij is CHRISTUS kweekeling; want in de menschelijke maatschappij kan de mensch eerst worden, wat hij zijn moet en zijn kan. Iedere miskenning van die waarheid is een beletsel zijner christelijke opvoeding. Eene priesteropvoeding is zulk eene miskenning, omdat de priester buiten het huisgezin, de familie, de maatschappij staat. Eene kerkelijke opvoeding is zulk eene miskenning, omdat de kerkmuren de maatschappij buitensluiten en de gothische gewelven lucht en licht beperken en binnen de kille wanden geene koesterende zonnestralen toelaten. Maar ook eene adellijke opvoeding is zulk eene miskenning, en eene rijke opvoeding, omdat zij eene oorlogsverklaring is aan burgers en armen, de minder gepriviligeerde standen der maatschappij: in één woord, al wat de familie-gelijkheid der kinderen Gods weêrspreekt, is miskenning van den diepen zin der christelijke opvoeding, die bij alle verscheidenheid van rangen en standen het organisch begrip der menschelijke huishouding handhaaft en iedere inbreuk op dat begrip straft door belemmering van den bloei en de welvaart van het maatschappelijk ligchaam. Dewijl de physiologie der maatschappij veel minder bekend is, dan hare pathologie, omdat de eerste alleen denkbeeldig, de laatste feitelijk

bestaat, zoo is het niet vreemd, dat wij ons van eene physiologische opvoeding bijna geen denkbeeld kunnen vormen, en onze systemen van opvoeding grootendeels, zoo niet geheel systemen zijn van pathologische opvoeding. Het kon wel iemand invallen eene wetenschappelijke opvoeding boven eene christelijke te verkiezen; doch zoo de mannen der wetenschap zulk eene utopie ooit konden verwezenlijkt zien, zouden zij hunne studiën meer in verband moeten brengen met de organische natuur, dan zij tot dusverre gedaan hebben. Wat toch is ongerijmder, dan gelijk zij plegen te doen en aan anderen op te dringen, wat is ongerijmder, dan de organische natuur in eene anorganische te veranderen, het leven te vernictigen, de levende vochten te crystalliséren, het levend ligchaam te ontleden en op dat verminkte of ontzielde ligchaam physiologie te docéren. Neen de physica en de chymie moeten organische, moeten levende physica en chymie worden, zullen zij ooit stem en zitting hebben in de Hoogeschool van opvoeding. Niet wij moeten naar hunne maat gefatsoeneerd worden, maar zij moeten naar onze maat zich fatsoenéren: niet wij moeten tot hen afdalen, zij moeten opklimmen, hunne studie hooger en hooger opvoeren, om ons in de geheimenissen van het leven in te wijden en den mensch en de menschelijke zamenleving te leeren verstaan.

Niet op eens mogen wij zoodanige opvoedings-hervorming verwachten. Iedere duurzame hervorming wordt eerst langzaam voorbereid en langzaam tot stand gebragt. Niet anders is het gelegen met de christelijke. Achttien eeuwen lang is het menschdom door het Christendom opgevoed, en nog is de christelijke opvoeding niet voltooid.

In het Oosten aangevangen wordt zij in het Westen voortgezet en heeft zich over het Zuiden en Noorden uitgebreid. In alle werelddeelen heeft zij zich eerst naar volk en landaard gewijzigd, om later de geheele wereld te vernieuwen. Als wereldgodsdienst is het Christendom bestemd de wereld te hervormen. De hervorming die het bedoelt, is eene zedelijke herschepping: het is eene zedelijke en godsdienstige wedergeboorte: eene geheele vernieuwing van leven.

Tot nog toe was de levenskracht van het christelijk geloof in stilte werkzaam. Oppervlakkig zou men haar meenen te moeten loochenen, of althans in twijfel trekken. Doch bij dieper en helderder inzien ontdekt men haar in vele teekenen des tijds. De verspreiding van Bijbelkennis en Evangeliekennis, de meerdere toenadering en gemeenschap van natiën, het verkeer tusschen de verstafgelegene wereldstreken, toenemende beschaving en verlichting, de geest van associatie, de magt der publieke opinie, de stem der kritiek, het gezag der waarheid zijn zoovele onwraakbare getuigenissen voor den allesoverweldigenden invloed van het woord des levens. Voegen wij bij dat alles de rigting van het christelijk geloof naar het maatschappelijk leven, dan kan het niet ontkend worden, dat wij door het Christendom eene betere toekomst te gemoet gaan. Velen zullen 'er zijn, die hetgeen wij aan het Christendom toeschrijven, aan de wetenschappen zullen dankweten: en ik zal de laatste zijn, om de reusachtige toepassing der wetenschappen op de maatschappij voorbij te zien. Doch de wetenschappen zijn niet bij magte eene levensherschepping der maatschappij te weeg te brengen. Daartoe is geloof noodig en wel het

levenwekkend geloof der Christus-openbaring. Men zou moedwillig blind moeten zijn, of er zijne oogen voor moeten sluiten, om het licht niet te erkennen, dat vandaar op de menschenwereld is afgestraald en in volle stroomen het leven beschijnt: en zoo wij door de wetenschap de wereld hebben leeren kennen, het Christendom heeft ons aan ons-zelven geopenbaard.

In veel dieper zin kunnen wij spreken van eene zelfopenbaring door het Evangelie, dan van eene zelfkennis door de wijsbegeerte. Het Evangelie namelijk rigt zich tot het geweten en noemt den mensch zondaar: het ontdekt hem tegenover zich-zelven den mensch zonder zonde, als de oorspronkelijke type; en wijst hem den weg tot het ware, gezonde, betere leven. Dat leven kan hij zich eigen maken door het geloof en beheerschen door de liefde en door zulk eene heerschappij over het leven wordt hij eerst mensch in de ware beteekenis van dat woord. Zij, welke het leven in dien zin betrachten en behandelen, zijn levensverwanten. Zij bezitten de gave des levens en woekeren met die gave voor het Godsrijk. Levensverwanten kunnen zij alléén zijn, die in hetzelfde gevoelen omtrent het leven deelen: die dezelfde beteekenis aan het leven hechten, die dezelfde rigting in het leven volgen, die in het leven gelooven en bereid zijn met goed en bloed dat levensgeloof te bezegelen. Zoodanig levensgeloof geeft levenskracht en levensmoed: het is wereld en dood te magtig; het verklaart hem die het bezit, vrij en zelfstandig.

Te midden van het wereldrumoer, onder de groote menigte verborgen, leeft eene schare, groot of klein, ik weet het niet, door alle werelddeelen verspreid, van

elken stand of rang of kleur of sekse of ouderdom, die JEZUS hunnen Zaligmaker noemen: die schare is de kern van een nieuw menschengeslacht, bestemd om het oude geslacht te vervangen en betere tijden te doen aanlichten. Die schare is van eenerlei spraak en van eenerlei geest en eenerlei levensrigting. Zij weet wat zij wil en wil wat zij kan. Zij waardeert het leven en vreest den dood niet: zij durft te leven en zij durft te sterven. Zij waagt zich aan 't geloof en zij waagt zich aan de liefde. Het verledene ontrust haar niet, het tegenwoordige verdriet haar niet, het toekomende bekommert haar niet. Zij heeft geene vijanden, noch gunstelingen; zij staat boven nijd en beklag; zij zoekt noch roem, noch aanzien; zij vergadert zich geen schatten, maar leeft in de wereld als vreemdelingen en verlaat haar als bedevaartgangers naar de heilige stad. Zietdaar de Christenschare, onze levensverwanten! Wij kennen hen, zij kennen ons en reizen langs denzelfden weg naar hetzelfde land. Die vooruit zijn en die volgen, beiden behooren bij en tot ons: wij trekken met hen en leven met hen voort en verlaten hen niet en vergeten hen niet. De Heer behoedt onzen uitgang en onzen ingang, van nu af en voortaan.

Wordt het leven eene geschiedenis genoemd, ook het christelijk leven is eene geschiedenis: ja het gansche Christendom doorleeft zijne geschiedenis. Met JEZUS en de kleine Apostelschare ving zij aan. De openbaring van JEZUS was zijne levensgeschiedenis en die openbaring duurt nog altijd voort, gelijk zijn geest voortleeft in de Christenheid. Die historische openbaring van CHRISTUS is onze familie-geschiedenis. Zij bewaart de getuigenis onzer geestverwanten en vertoont ons de bewegelijke schilderij

der dramatische handeling en der handelende personen, die 'er in optraden. Sprak JEZUS het eenmaal uit: God is geen God der dooden, maar der levenden en getuigde hij van de vrome aartsvaders: zij leven hem allen; zoo kunnen ook wij juichen in het leven onzer ontslapene vrienden, en bezitten meer dan de hope des wederziens. Het zijn niet de bloedverwanten, maar de levensverwanten, die wij terugzien en wat 'er van ons blijft, het is niet de mensch van vleesch en bloed, maar de innerlijke mensch, de mensch der liefde, die ons lief had en wien wij lief hadden en die in onverderfelijkheid is opgewekt door den geest der liefde, die in hem woonde en zijn sterfelijk ligchaam beheerschte.

Gelijk nu het geloof de levenskracht is van den Christen, zoo is de geloofskracht het levensbeginsel der gansche Christenheid; en gelijk de liefde den Christen bezielt en zijn ligchaam beheerscht, zoo bezielt de geest der liefde de Christen-maatschappij en beheerscht en overwint de wereld. Dat is de hoop en verwachting der Christenen: eene hoop en verwachting, die niet beschaamd zal uitkomen.

Wanneer zal die hoop en verwachting vervuld worden? Wie het vragen, hun antwoorden wij, dat het ons niet toekomt de tijden te weten, die onze God en Vader zich heeft voorbehouden. Zal zij ooit vervuld worden? Hieraan te twijfelen, zou zijn te twijfelen aan de levenskracht van het christelijk geloof en aan de almagt der goddelijke liefde. Geeft ons hetgeen wij weten en dagelijks ondervinden van de liefde Gods in CHRISTUS, geeft ons dat geen regt, om te stellen, dat éénmaal de tijd zal komen, dat de geest van CHRISTUS heel de menschen-

wereld zal bezielen en beheerschen.

De magt der liefde werkt onafgebroken voort en wint gedurig meer grond. Zij zal de wereld veroveren, gelijk het leven den dood zal overwinnen; want even als JEZUS zijne magt betoond heeft over dood en leven, zoo zal zijn Geest in het Christendom werkzaam, leven en dood beheerschen.

Nergens is die overtuiging krachtiger uitgesproken, dan in het Evangelie van JOANNES. Heeft men hem, JEZUS boezemvriend, den Apostel der liefde genoemd, zijn Evangelie verdient met regt den naam van het Evangelie des levens. Zoo vast was bij hem het levensgeloof, dat hij noch van den dood, noch van de laatste dingen opzettelijk melding maakt. Als men hem leest, dan is het alsof men zich reeds verplaatst gevoelde in een hooger sfeer en leefde met dat Woord, het licht en leven der wereld, dat de wereld overwon, ofschoon de wereld het niet aannam, omdat zij de duisternis liever had, dan het licht. Zijn Evangelie is de voorstelling van den strijd der duisternis met het licht, den strijd van dood en leven. Voor den Christen, die als hij, gelooft en lief heeft, is die strijd volstreden en het pleit beslecht en zoo zeker is hij van de volkomene zegepraal van het Woord des levens over de wereld, dat hij die zegepraal reeds voltooid ziet, dat hij reeds hier op aarde leeft als in den tijd des vredes, in het gevestigd Godsrijk, bij JEZUS CHRISTUS den verlosser en zaligmaker van zondaren.

JOANNES de Evangelist heeft alle betrekking op de ongeloovige Joden, zijne vorige land- en tijdgenooten, laten varen. Zij zijn hem vreemdelingen geworden en vreemd is hem hunne wet. Ongestoord leeft hij met en bij CHRIS-

TUS den Heer en als hij van hem tot anderen spreekt, dan is het om hem te roemen en te prijzen: dat licht en leven der wereld, hetgeen op aarde gekomen is, om als des Vaders beeld en afdruk den Vader in zijne oneindige en heilige liefde aan de menschen te openbaren en in zich-zelf den Vader te verheerlijken.

In dien laatsten, onvergetelijken nacht, toen JEZUS afscheid nam van de zijnen, had hij hun den haat der wereld voorspeld, gelijk hij-zelf dien ondervonden had. Indien zij van de wereld waren, de wereld zou het hare liefhebben; maar nu JEZUS hen uit de wereld had uitverkoren, haatte hen de wereld. Zij konden zich daarover niet verwonderen, noch beklagen, want gelijk lot treft den Heer en zijne dienaars. Hebben zij den Heer vervolgd, zij zullen ook zijne dienaars vervolgen, hebben zij zijn woord niet aangenomen, zij zullen ook het hunne niet aannemen. Dat alles zouden zij hun doen, om zijnentwille, omdat zij God niet kennen, die hem gezonden had. Want die hem haat, haat ook zijnen Vader. Doch aldus moest het woord vervuld worden: zij hebben mij onverdiend gehaat. Intusschen de geest der waarheid zou door hen getuigenis afleggen van hem, hun Meester en Heer.

Met zulke sombere vooruitzigten, wat kan, wat zal hen bewegen, de zaak van hun Meester getrouw te blijven. Haat en vervolging der wereld, verijdeling hunner beste pogingen: waarlijk hier is een anthropologisch raadsel, dat de wijsheid der wereld te vergeefs zal trachten op te lossen. Ik voor mij weet er slechts één woord voor te vinden en dat woord is: levensverwantschap. Hoe naauw die band der sympathie, hoe sterk die verwant-

schap was, zij hadden het juist in deze ure ondervonden. De Heer had gelezen in hunne harten, hunne verborgenste gedachten lagen naakt en geopend voor hem: ieder woord was hun uit het hart gegrepen. Wie kon hen zóó liefhebben, wie hen zóó doorgronden, als hun goddelijke Meester en Vriend. Welhaast zou hij hen verlaten. Zij zouden alléén blijven in eene wereld, die hen niet verstond, die hen haten zou en vervolgen, gelijk zij hun Meester en Vriend gehaat en vervolgd hadden. Maar die Meester zou hen niet alléén laten, hij zou hun zijn geest in zijne plaats zenden, om overal en altijd bij hen te zijn. Dus bleven zij geestverwanten en levensverwanten: zij waren in den geest met hun Heer: met hem leefden zij en verkeerden zij, en het beeld van hun vriend stond in zijne volle heerlijkheid voor hen; zijn geest zou hen in alle waarheid leiden en met den Vader vereenigen, die hen lief had, omdat zij hem hadden lief gehad en geloofd hadden, dat hij van den Vader was uitgegaan. — Men moet zich geheel in dien toestand kunnen verplaatsen van Jezus en zijne discipelen, die van elkander zouden scheiden, om al het teedere van dien troost te gevoelen.

Verbeelden wij ons nu tegenover eene ongevoelige, grofzinnelijke, zelfzuchtige wereld, die eerste grondleggers en stichters eener betere maatschappij, voor en met elkander levende en gevoelende en denkende, elkander liefhebbende, in het vooruitzigt van haat, vervolging en dood, en gij zult mij toestemmen, waarde geloofsgenooten! dat zulk eene opofferende liefde het gemoed verheft boven het gewoon levenspeil en zulk een vriendenkring het koud wereldonthaal kan doen vergeten. Dáár, bij dien kleinen kring berustte de hoop en verwachting van ons

menschengeslacht. Het was dáár, dat ons christelijk familie-leven aanving: het was in dien nacht, schooner dan de schoonste der dagen, dat het heilig verbond tegen de wereld gesloten werd. Het waren die mannen, aan wie wij onze christelijke voorregten en vrijheid te danken hebben.

Jezus voorspelling aan de zijnen is daarna letterlijk vervuld. Zij zijn gehaat, vervolgd en hun woord is verworpen. Is nu daarmede de zaak afgedaan? Integendeel: het christelijk leven is van geslacht tot geslacht voortgeplant en de christelijke familie-typen zijn onder de menschen gebleven. Of die type de algemeene menschentype en dat leven het algemeen familie-leven der menschen geworden is, zou ik niet durven verzekeren. Niet van de Christenkerk spreek ik thans, noch van de christelijke dogmatiek. Wat heeft de kerk, wat heeft het dogma met het christelijk leven gemeen? Beeldt u niet in, gij ijveraars voor de kerk en het dogma, beeldt u niet in, dáár het palladium der Christenheid te zullen vinden! Kerken en dogma's zijn doode vormen. Levenskiemen zoeken wij, die zich kunnen ontwikkelen en organiséren. In de huisgezinnen kiemt het christelijk leven en in de maatschappij volmaakt het zich. Het wast en groeit als de tarwe onder het onkruid op den akker der wereld en brengt vruchten voort, weinig of veel, nadat het gezaaid is in slechtere of betere aarde. Langzaam, maar zeker breidt het zich uit en sterker en grooter wordt de levensverwantschap, die eenmaal bestemd is, om de aarde te verbroederen. Dan zal de liefde der Christenen de haat der wereld overwinnen, de vervolging der Christenen zal ophouden en het woord des Evange-

liums zal weêrklank vinden in de harten der menschen. Van eenerlei spraak en van eenerlei taal zal de aarde worden en de levenskracht des geloofs zal zich uiten in een leven van christelijke broederliefde, eensgezindheid en vrede.

Dat was uwe hoop en verwachting, broeder! die ons zoolang gij onder ons verkeerdet, het woord des levens deed hooren: en wiens geest ons vertroost, sedert gij van ons zijt weggegaan! »»Het Christendom, dus spraakt gij, beoogt de naauwste en teederste verbindtenis van geheel het menschelijk geslacht. Jezus kwam om de aarde te vormen tot eene maatschappij van broeders. Allen die in het Godsrijk zijn ingelijfd, zijn te zamen leden van dezelfde hemelsche familie, kinderen van één eenig Godgeheiligd huisgezin."" Gij kent die leerrede over de hooge roeping tot christelijke eensgezindheid. Mogten 'er zijn, die haar in gloed en kracht van taal overtreffen, zeker geene is er, waar zijn hart meer gesproken heeft, dan in deze. Ja wie, die ons Evangelie kent, wie zegt het hem niet na: »»de ware regtzinnigheid bestaat in liefde."" Hoe is 't mogelijk, onverdraagzame Christenen te zijn! Wat beteekent een geloof zonder liefde? Waar is levensgemeenschap, als er geen vrede is!

Men heeft het Christendom eene wereldgodsdienst genoemd: en dat met regt; want zij is het. Echter als wereldgodsdienst is het tot dus verre naauwelijks te erkennen. Eene wereldkerk heeft men er voor in plaats willen stellen: doch de poging is mislukt en moest mislukken, omdat zij eene hersenschim was. Om in den waren zin van het woord wereldgodsdienst te kunnen heeten, moet zij wereldherschepping wezen. Hoe kan zij

dit worden? Door de magt der liefde. Meent niet dat de proef te vergeefs genomen is. Ter naauwernood is 'er aan gedacht. Op het gebied der christelijke liefde is het grooterdeel nog onbekend en onbebouwd land. Het zaad der liefde is in dien akker der wereld nog niet uitgestrooid. Het heeft dus ook nog niet kunnen ontspruiten en opwassen en vruchten dragen. Aan ons geloovigen is dat zaad toebetrouwd. Wij moeten den akker der wereld bezaaijen: niet met het zaad der onverdraagzaamheid, maar met het zaad der liefde. Want wat wij zaaijen, dat zullen wij maaijen: wie onverdraagzaamheid zaait, zal onverdraagzaamheid maaijen; wie liefde zaait, zal liefde maaijen. Alleen de liefde is eeuwig en onverderfelijk: en die de liefde gekend en betracht heeft, zal niet sterven in eeuwigheid. »»Zoo dan, vermaant ons Paulus, laat ons, waar wij de gelegenheid hebben, weldoen, voornamelijk echter aan de huisgenooten des geloofs."" Zou het niet schijnen, alsof de Apostel met die aanbeveling de liefde te kort deed? En heeft zij niet menigvuldige aanleiding gegeven tot misverstand? Op die bedenkingen is geantwoord: dat toen ter tijd de Christenen de weldadigheid meer noodig hadden, dan anderen. Ik wil het niet tegenspreken en voeg 'er gaarne bij, wat een geacht uitlegger der schrift ter dezer plaatse opmerkt: »»Naauwer betrekkingen brengen ook grooter verbindtenis tot weldoen mede."" Doch wat verstond Paulus met de huisgenooten des geloofs? Ik heb het u reeds gezegd: de Apostel verstond 'er Christenen onder. Hebben zijne nakomelingen het er eveneens onder verstaan? Ik vrees van neen. Zij hebben het overgezet: deelgenooten van *mijn* geloof en zoo doende gelegenheid gevonden, om hunne christe-

telijke weldaden aan bijzonder begunstigde personen uit te deelen, met uitsluiting van anderen. Hebben zij dan de gelijkenis vergeten van den barmhartigen Samaritaan en het geloof van die Heidensche vrouw en van dien Romeinschen krijgsoverste? — De wereld is de akker. — En hebben zij van dien evangelischen brief aan de Galaten slechts deze tekstwoorden in hun hoofd geprent? Staat er niet naast? »»Zoo gij elkander bijt en scheurt, ziet toe dat gij niet van elkander verslonden wordt."" — Het zaad is de liefde: en de vrucht die het voortbrengt is: »»blijdschap, vrede, lankmoedigheid, weldadigheid, goedhartigheid, trouw, zachtmoedigheid, matigheid. Tegen de zoodanigen is geen wet. — Zoo wij door den geest leven, laat ons ook door den geest wandelen. Laat ons geen ijdele eer bejagen, noch elkander tergen, noch elkander benijden."" Elders zegt dezelfde Apostel, die sommige onverdraagzame, liefdelooze regtzinnigen zoo gaarne aanhalen: »»Zoo bidde ik u dan, ik de gevangene in den Heere, dat gij wandelt waardiglijk der roepinge, met welke gij geroepen zijt; met alle ootmoedigheid en zachtmoedigheid, met lankmoedigheid verdragende elkander in liefde; u benaarstigende te behouden de eenigheid des geestes door den band des vredes. Één ligchaam is het en één geest, gelijkerwijs gij ook geroepen zijt tot ééne hope uwer beroepinge: één Heere, één geloove, één doop: één God en Vader van allen, die daar is boven allen, en door allen, en in u allen."" Dat is een ander Christendom, mijne vrienden! dan het Christendom der kerk: geen hout en steen, maar een levend, organisch, geestelijk, onsterfelijk ligchaam.

Een geestelijk, onsterfelijk ligchaam, zegt gij, is dit

geene ongerijmdheid? Dat beweren de materialisten en ongeloovigen, die het leven niet kennen, noch de levenskracht, noch de levenswet. Planten zien zij en dieren en menschengedaanten, dat is tweehandige, regtopgaande, sprekende apen: menschen kennen zij niet. En waar ook zouden zij ze kennen, buiten het Christendom! Doch ook binnen het Christendom kennen zij ze niet. Zij zien kerken en geestelijken en sekten, — Christenen zien zij niet. Want Christenen moeten worden opgezocht en zij willen niet zoeken. Alles onderzoeken zij, behalve het leven. Gij herinnert u de spreuk van DESCARTES, vroeger spraken wij er van en maakten er u opmerkzaam op: *qui bene latuit, bene vixit*, dat is de stillen in den lande leven het best. Hij had het ondervonden. Met de orthodoxie was hij in onmin geraakt en sedert had zij hem geen rust gelaten. Daarom prees hij hem gelukkig, die vergeten leven kon. Niet anders denkt de Christen, die zich met de orthodoxie niet verzoenen kan. Hij laat niet voor zich uittrompetten, noch vertoont een droevig gelaat, noch vast en bidt op de straten; maar trekt zich terug en doet wel en bidt in stilte, en zijn Vader alléén ziet het, en zijn Vader alleen hoort het.

Maar staat er dan niet geschreven: Gij zijt het licht der wereld; eene stad boven op een berg liggende kan niet verborgen zijn. Ook ontsteekt men geen lamp en zet die onder een koornmaat, maar op den luchter, dat zij verlichte allen, die in het huis zijn; laat alzoo uw licht schijnen voor de menschen, dat zij uwe goede daden zien en uwen Vader, die in de hemelen is, verheerlijken! Of zou die les in 't bijzonder de Apostelen gelden? Wien bedoelt dan de andere? Neen, beide lessen betreffen ons

allen, die gelooven. De eerste waarschuwt tegen vertoon van heiligheid, de tweede tegen valsche schaamte. Wij moeten evenmin te koop loopen met ons Christendom, als het verbergen. Openlijk moeten wij 'er voor uit durven komen, dat wij Christenen zijn, kinderen des hemelschen Vaders, die hun Vader in het openbaar belijden en vereeren: gelijk zij hem in 't verborgen vereeren en belijden; die niets doen voor zich-zelven, maar alles voor den Vader willen zijn en alles willen doen voor het huisgezin. Dat is het ware leven, het leven voor anderen! Het leven voor den Vader, het leven voor de broeders, maar ook het leven voor de menschen: een leven van waarheid en liefde, dat de duisternis verdrijft en de aarde beschijnt, als de zon; dat het levensbederf weert en den levenssmaak bewaart, als het zout. Kan zulk een leven wel ongelukkig zijn? Zalig, die het genieten mogen!

»»Indien wij zeggen, dus schrijft Apostel Joannes, dat wij gemeenschap met God hebben, en wij wandelen in de duisternis, liegen wij en doen (betrachten) de waarheid niet."" Ook onze gemeenschap met elkander moet een gemeenschappelijk wandelen zijn in het licht. Daartoe moeten wij ons ontzondigen en aan Christus leiding overgeven en wandelen, gelijk hij, in de liefde. In de liefde tot allen? vraagt gij en Joannes antwoordt: »»Hebt de wereld niet lief."" Hoe stemt dit woord overeen met dat andere: »»Zoo lief heeft God de wereld gehad?"" Heeft dan de wereld die liefde Gods erkend? Integendeel: zij heeft den Zoon verloochend. En waarom heeft zij hem verloochend? Omdat hare werken boos waren en zij de duisternis liever had, dan het licht. Zij wil geen waarheid, zij wil geen liefde, zij spot met zelfverloochening.

In het duister en in het kwaad vindt zij haar lust en haar leven: die haar verlicht en heiligt, is haar doodsvijand: hij moet weg van de aarde, die zij, zij alleen bezitten en beheerschen wil. Daarom is de geest van CHRISTUS haar eene ergernis: daarom kent zij de broederliefde niet: daarom is haar het gebed eene dwaasheid: daarom gelooft zij niet aan het leven; daarom eindelijk kiest zij boven het leven dood en vernietiging. Tusschen ons, die aan het leven gelooven, kan slechts levensverwantschap bestaan. En zoo 'er eenige organische en organisérende kracht is in het maatschappelijk leven, niet bij de wereld kunnen wij haar zoeken of vinden. In het Christendom ligt zij verborgen en door het Christendom werkt zij. Geene vooringenomenheid of vooroordeel doet mij dus spreken, maar innige overtuiging en beproeving van de waardij van het christelijk levensbeginsel. De magt van dat beginsel is in het ééne woord liefde begrepen. Er zijn er, die stellen, dat zelfliefde, wanneer men haar vrij spel laat en niet belemmert in hare werking, voldoende zijn zou, om het maatschappelijk organisme te scheppen en te onderhouden: zij beweren, dat vrijheid het waar beginsel is van het maatschappelijk leven. Zelfzucht en afhankelijkheid of hulpbehoevendheid zijn, volgens hen, de beide polen waartusschen het levensevenwigt bewogen wordt. Nu naar het centrum, dan naar de peripherie gedreven blijft de slinger heen en weder gaan. Willen wij intusschen de verborgen kracht van het raderwerk bevatten, wij moeten tot de eerste oorzaak van al wat is en leeft opklimmen en vinden den geest, die liefde heet. Hij is de oorsprong van licht en leven. Van hem stroomt licht en leven af op de menschenwereld. Door

hem organiseert zij zich, en hoe vrijer hij zich openbaart in den mensch en in het menschdom, des te schooner en edeler treedt de ware menschennatuur te voorschijn, des te bloeijender en welvarender vertoont zich de menschelijke maatschappij. Zoolang het leven slingert tusschen zelfzucht en behoefte, is de goddelijke liefde nog niet vrij geworden, maar verkeert in gebonden staat van onmondigheid. Zoodra het goddelijke in den mensch tot helder bewustzijn gekomen is, wordt het ligchaam der maatschappij doorzigtig; het verborgen raderwerk komt aan 't licht en de mensch, vroeger zich-zelf een raadsel en in de wereld een vreemdeling, leert zich-zelf en de wereld verstaan en begrijpen en beweegt zich in de vrije levensatmospheer en ademt de gezonde levenslucht in. Nu zijn ook de kwalen der zamenleving in haar verborgen oorsprong ontdekt. Wilt gij weten, wat ons ongelukkig maakt, waardoor de maatschappij kwijnt, wat het schepsel zuchten doet? — het is gebrek aan liefde, het is liefdewee en liefdezucht. Wilt gij de zonde in haren aard en karakter leeren kennen? — zij is liefdeloosheid. Geen wet kan haar beteugelen. Geen wet kan aan de wereld haar verloren paradijs wedergeven. Geen wet kan het menschdom in vrijheid stellen. Dat alles vermag de liefde alleen: de liefde, die niet bevolen kan worden, noch gedwongen wil zijn, noch zich door wetten laat omschrijven, maar vrij uit het binnenste van het gemoed ontstaan, vrij zich ontwikkelen moet en vrij zich moet gevoelen, om zelfstandig en krachtig in het leven te treden en met onverzwakte énergie te werken en te heerschen over menschen en menschengeslachten en om wereld en dood te overwinnen.

Die zich gemakkelijk in het leven wenscht te bewegen, die er zich vrij in wenscht te gevoelen, hij behoort het bewustzijn van liefde in zich om te dragen. Als ik het weet, dat ik God lief heb boven al en den naaste als mijzelven, wat kan ik dan vreezen, wat kan mij dan hinderen of deren; mijn leven was een leven in liefde en mijn dood zal een heengaan zijn tot den Vader en tot den Heer, wien ik lief had. Wat ik bezit, of wat mij ontbreekt, aan liefde ontbreekt het mij niet en wat ik ben of wezen zal, het is alles liefdegave. Waar ik mij bevind, de liefde omringt mij en wat mij wedervaart, de liefde beschikt het. O, mogten wij allen, die ons Christenen noemen, daarin het levensgeheim zoeken en vinden, dat wij liefde hadden onder elkander!

De overlevering vermeldt, dat de Apostel JOANNES in een bijkans honderdjarigen ouderdom, toen zijn voet hem niet meer dragen kon, zich naar de vergadering der Christenen liet voeren en buiten staat, om eene lange aaneengeschakelde rede te houden, slechts deze woorden sprak, die hij telkens herhaalde: »»Kinderkens hebt elkander lief!"" Toen men hem eenmaal vroeg, waarom hij altijd hetzelfde zeide? gaf hij ten antwoord: »»omdat dit het bevel des Heeren is; wordt *dat* slechts volbragt, zoo is het genoeg.""

»»Voorwaar een hoogsteenvoudige les: dus laat mijn broeder, die deze woorden mededeelde, 'er op volgen. En toch hebben de Christenen die nu reeds achttien eeuwen geleerd, en maar weinigen hebben ze regt verstaan; nog kleiner is het aantal van hen, die ze beoefend hebben."" En nu gaat hij voort te wijzen op de geschiedenis van vroeger dagen en van onzen leeftijd om aan te

toonen, dat hetgeen God aan het menschdom tot een band der innigste vereeniging geschonken had, tot een twistappel misbruikt wordt, die de harten verdeelt en verwijdert. Wat mag toch wel de reden zijn van dat vreemd verschijnsel? Zou het Christendom zelf te beschuldigen zijn? Zou het waarlijk aanleiding geven tot twist en verwijdering? Hebben Jezus en de Apostelen niet gewaarschuwd tegen valsche leeraars en de Joodsche en Heidensche Christenen, zijn zij niet al aanstonds begonnen elkander te veroordeelen en te verontrusten, zoodat het gezag der Jeruzalemsche kerk moest worden ingeroepen om de oneenigheid bij te leggen en den verstoorden vrede te herstellen? En sedert dien tijd, is 'er wel ooit duurzame rust geweest in de kerk? Welke andere Godsdienst is 'er, wier belijders meer tot in het oneindig kleine ververbrokkeld en versplinterd zijn, als de onze. Zou men niet honderde sekten kunnen tellen van Christenen en is de verdeeling nog wel geeindigd? Is niet het Christendom de praktische bevestiging van de leer van Hobbes, die de menschelijke maatschappij voorstelt als verkeerende in een staat van eeuwigdurenden oorlog van allen tegen allen? Gaat de haat der Christenen onderling niet zoover, dat zelfs de dooden van verschillende sekten of kerken niet mogen rusten in dezelfde aarde en dat de Turksche sabel de Christenhonden in bedwang moet houden bij het heilige graf van hem, die zich-zelven den herder der schapen noemde?

Herhalen wij nu de vraag naar de reden van dat vreemd verschijnsel, dat eene Godsdienst, die met regt de Godsdienst der liefde mag heeten, godsdiensthaat en onverdraagzaamheid heeft voortgebragt, zoo antwoorden wij

die reden is geen ander, dan weetheiligheid: en op dit punt ontmoeten de mannen der kerk en de mannen der school elkander en stemmen in met het loflied der eeuwe ter eere van den God der wetenschap, die de wetten heeft leeren formuléren, beide van gelooven en weten. Nog altijd moeten wij Christenen elkander PAULUS vermaning herinneren: Zijt niet vele Meesters! Niet het Christendom heeft de schuld van de oneenigheid der Christenen, maar hunne verkeerdheid. Het Christendom heeft bij hen die het ijverig betrachten, eene geheel tegenovergestelde uitwerking: het verzacht de zeden en laat ze niet toe woest te zijn.

Er is onder ons menschen nog grooter verschil van gevoel, dan van verstand en gevoels-fijnheid is zeldzamer gave, dan verstands-scherpte. Onze opvoeding door het Christendom is bijzonder geschikt, om het gevoel te verfijnen en het verstand te verhelderen. Het werkt vooral op dien inwendigen mensch, dien zenuwmensch, daar SYDENHAM reeds van sprak en die zoo zelden gelukkig ontwikkeld is. Het Christendom verteedert en stemt het zenuw- en hersengestel, zoodat het op iedere aanroering trilt, maar tevens heldere en zuivere toonen voortbrengt en in volle accoorden zich ontlaadt. Een Christen behoort fijner te gevoelen en ligter te vibréren, dan anderen. Mag hij alzoo sterker leven, hij moet ook meerder lijden en te midden eener menschenwereld, die niet met hem gevoelt en lijdt en leeft, kan hij slechts met zijne medechristenen levensverwantschap hebben en levensgemeenschap uitoefenen. Het christelijk gemeenteleven is alleen denkbaar onder levensverwanten, gelijk de Christenen, die leven in één geloof, ééne hoop, ééne liefde, door

éénen geest, voor éénen Heer, tot ééne roeping.

Der menschen onderscheiden vatbaarheid voor ontwikkeling hangt grootendeels af van de meerdere of mindere teederheid van organisatie. Een hedendaagsch beoordeelaar van Shakespeare schrijft hem een allerfijnst gevoel toe: en hoe zou 't anders mogelijk geweest zijn zulk een diep menschenkenner te worden? Eene buitengewone ontvangbaarheid voor iederen indruk en eene bijzondere levendige terugwerking zijn de vereischten voor zulk eene meesterlijke karakterteekening, die te gelukkigèr wezen moest, naarmate zij getrouwer zelfs de fijnste schakeringen van licht en schaduw wedergaf. Wij menschen reagéren op de buitenwereld, gelijk de buitenwereld ons aandoet: den een meer, den ander minder. De gevoeligste organisaties reagéren het fijnst en leveren, wanneer zij door oefening volmaakt zijn, frappante of treffend gelijkende lichtbeelden. Boven alle andere middelen van opvoeding, is het Christendom berekend om dat fijn orgaan van anthropognosie te ontwikkelen en te volmaken. De christelijke chariteit, die ons gebiedt de naasten lief te hebben als ons-zelven, geeft ons door dat gebod het middel aan de hand, om ons met de naasten te vereenzelvigen en in de naasten te leven. Terwijl nu de liefde vertrouwen wekt en het vertrouwen het binnenste heiligdom van het gemoed ontsluit, ligt het geopend voor ons en kunnen wij 'er ons-zelven in spiegelen en tegelijk inzien in anderen en dus het eene beeld met het andere aanvullen, meten, vergelijken. Wij zien ons beeld in den naaste teruggekaatst, gelijk hij het zijne ziet in ons; en hoemeer wij ons naar elkander leeren voegen, des te beter zullen wij op elkander slaan, des te juister met elkander

accordéren, des te naauwkeuriger zal op ons passen. wat de Evangelist Lucas getuigt van de eerste Christengemeente te Jeruzalem: »»en der menigte die geloofden, waren één hart en ééne ziel;"" met des te grooter waarheid zal van de broedergemeente der Christenen gezegd kunnen worden, wat de Ouden zeiden van de vriendschap: onder vrienden is alles gemeen! Verbeelden wij ons zulk eene meer dan Pythagorische vriendschaps-verbindtenis, waarbij men volstrekt geene geheimen heeft voor elkander en wat men bezit, den vriend ten dienste staat: en men zal eenig begrip verkrijgen van de levensverwantschap der Christenen, die door denzelfden levensgeest of dezelfde levenskracht het Christelijk organisme verbonden houdt, en het in dezelfde rigting werken doet. Waar zoo de grondtoon van het leven dezelfde is, zouden daar de gemoederen niet accordéren? En waar zoo de gemoederen accordéren, zou daar geene vrede heerschen? En waar zoo de vrede heerscht, zou daar geen zaligheid zijn? Het Christendom is meer dan iets ter wereld geschikt om intimiteit, innigheid van verkeer onder de menschen te bevorderen. Gelijk de Christengemoederen op éénen toon gestemd zijn, zoo verstaan zij elkander. En gelijk zij elkander verstaan, zoo leven en werken zij ook voor en met elkander. Moge dan Christus over ons lichten: moge de broederlijke liefde bestendig zijn!

Als wij het in deze eeuw van maatschappelijke vereeninigingen doelmatig achtten eene nieuwe instelling aan te bevelen ter bevordering van het Christendom, zegt Channing, dan zoude het eene vereeniging zijn, wier leden zich verbonden, om elkander bij te staan en aan te moedigen tot een leven overeenkomstig de Bergrede. In hoeverre

zulk een maatregel van een gunstig gevolg zou zijn, wagen wij niet te voorspellen; maar van één ding zijn wij zeker: dat indien hij werkte, hij meer zou doen om het Evangelie te verspreiden, dan alle andere vereenigingen, welke nu door de Christenwereld worden beschermd.""

Ongetwijfeld was zulk eene Broedermaatschappij te stichten, de bedoeling van den Zaligmaker der wereld. In de eerste Christengemeente te Jeruzalem was 'er de grond toe gelegd. Te midden eener vijandige bevolking, was zij noodzakelijk. Zou zij het nu minder zijn? Ik kan het niet gelooven. Want de vijandschap der wereld tegen het Christendom heeft niet opgehouden en bijgeloof en ongeloof omsingelen het: terwijl in den boezem der Christenheid zelf de vijand zijne vrienden heeft en spionnen, die het verraden.

Tegenover de stemmen die klagen over het ongeloof van onzen tijd, hooren wij andere stemmen, die met zekeren ophef gewagen van opgewekt godsdienstig leven. Wachten wij ons, huisgenooten des geloofs! voor die klaagtoonen, dat zij ons niet wankelmoedig maken en voor die juichtoonen, dat zij ons niet gerust stellen. Is het ongeloof nu magtiger dan voorheen? Heeft het niet telkens van batterij moeten veranderen en den gewonnen grond moeten ontruimen? Hebben zijne aanvallen niet gediend, om onze middelen van verdediging te versterken, om ons goed regt te doen uitkomen, om ons nog nadrukkelijker te herinneren aan onze verpligting tot eensgezindheid en vrede. En het Godsdienstig leven, hebben wij wel reden, om er ons op te beroemen? Is het wel zoo opgewekt, als wij het ons inbeelden. Gij wijst mij op Bijbelgenootschappen en Zendelinggenootschappen en inrigtingen van op-

voeding en instellingen van weldadigheid. »»De zekerste pogingen, zegt dezelfde CHANNING, om het Christendom te verspreiden zijn die, welke weinigen opmerken, waarvan in geen dagblad of tijdschrift wordt melding gemaakt, die door geene verjaringsfeesten worden opgeluisterd, door geene welsprekendheid vereeuwigd."" En welke zijn nu die pogingen? Zij zijn zelfbeproeving en eigen voorbeeld in ootmoed en liefde. »»Laat de menschen in ons aanschouwen, dat de Godsdienst iets werkelijks is, iets meer dan klinkende en ijdele woorden: een teugel voor de zonde, een bolwerk tegen de verleiding, een drijfveder tot opregte en nuttige werkzaamheid; doen wij hen onze Godsdienst aanschouwen niet als een ledige vorm, niet als eenige voorbijgaande aandoeningen, maar als onze leidsvrouw door het leven, die hare kracht en reinheid uitstort in onze gewone dagelijksche verrigtingen, ons volgt in onze woningen, eene wacht zet om onze braafheid in den strijd der belangen, ons gemoed verzacht bij beleedigingen, ons bestendig mêewarig maakt met anderen, geduldig en zachtmoedig onder onze eigene verdrukkingen, opregt en ongeveinsd in ons oordeel, gereed tot opofferingen ten beste van anderen: en wij zullen mogen hopen, dat ons licht niet nutteloos schijnt, dat sluimerende gewetens door deze getuigenis zullen gewekt worden tot de erkentenis van de uitnemendheid en uitvoerbaarheid der Godsdienst, dat uitwendige wereldsche belijders van het Christendom daardoor hunne verpligtingen zullen leeren kennen, en bloozen over hunne zondige onbestendigheid, en dat er zijn zullen, bij welke de gewone bewijzen voor onze Godsdienst geen geloof hebben kunnen verwekken, maar die tot de erkentenis der waar-

heid zullen worden gebragt door dit duidelijk bewijs van den hemelschen aard van het Christendom."" Wie zou niet instemmen met deze woorden van den Amerikaanschen Redenaar! Maar wie gevoelt daarbij niet het gewigt der taak die op hem rust! En wat kan ons christenen die taak meer verligten, dan vereeniging van krachten tot hetzelfde doel? Is de kracht van het voorbeeld groot, hoe moet dan niet het voorbeeld der Christengemeente werken! En welk krachtiger bewijs kan eenige kerk geven van hare voortreffelijkheid boven andere, dan haar invloed op de maatschappij en het leven! Moeten wij dan niet met CHANNING erkennen, dat de grootste hinderpaal voor het Christendom in heidensche landen is de tastbare en onloochenbare verdorvenheid der Christenvolkeren. »»De Heidenen, dus vervolgt hij zijne merkwaardige rede, hebben een afkeer van onze Godsdienst, omdat wij zelve 'er zulke ongelukkige bewijzen voor zijn. Zij zijn niet in staat om onze boeken te lezen, maar zij lezen onze levens; en wat wonder is het, dat zij met verachting een stelsel verwerpen, waaronder de ondeugd zoo weelderig schijnt te bloeijen! — Onze eerste werkzaamheid moet ons-zelven betreffen: want waarlijk, indien onze Godsdienst onvermogend is om meer vruchten te dragen onder ons-zelven, zoo schijnt ze naauwelijks zulk een blakenden ijver om haar te verspreiden, waardig te zijn. De zaak is gewigtig! Zoude er voor heidensche landen veel gewonnen zijn, indien wij ze maakten tot hetzelfde, wat volkeren, die Christenen heeten, thans zijn?"" De geestige DICKENS heeft in een zijner Romans een bekende type meesterlijk beschreven, onder het beeld eener vrouw, die nacht en dag bezig met de belangen van de Heidenwereld

in Afrika, haar man en kinderen vergat en haar huisgezin schandelijk verwaarloosde.

Christenen! wij bekommeren ons over het ongeloof van anderen. Deden wij niet beter, ons-zelven af te vragen: gelooft gij? En als wij dan zien op ons huisselijk en maatschappelijk leven, als dit van ons geloof moet getuigen, zoo twijfel ik, of wij onder onze christelijke bemoeijingen wel reden zullen vinden, om de belangen der Zendingzaak bovenaan te plaatsen. Stellen wij dan wezenlijk zulk een hoogen prijs op het Evangelie, dat wij aan Heidenvolkeren geen grooter bewijs van sympathie kunnen geven, dan door hen 'er mede bekend te maken? Welnu, beginnen wij dan met hun de waarde van dien schat in ons-zelven te toonen. Dat zij in ons de herscheppende kracht der christelijke wedergeboorte aanschouwen! Dat de Europeesche volkenwereld aan het Heidendom toone, wat het Christendom vermag! Dat het een geslacht van geloovigen doe zien, geheel ongelijk aan Heidenen, Joden en Mohammedanen: een nieuw, een beter menschengeslacht, dat tot heden toe niet gezien was! Verbeelden wij ons niet, dat wij het tijdstip onzer levensvernieuwing naar goeddunken kunnen verschuiven. Het Evangelie dringt ons. Met ieder uitstel wordt de onderneming moeijelijker en de lust flaauwer en de kracht minder en de vijand magtiger. Wierd het Koninkrijk der Hemelen aan de Joden ontnomen en aan de Heidenen gegeven, wat verzekert ons, of wie waarborgt ons, dat het ook van ons niet weggenomen en aan anderen, die het meer waardig zijn dan wij, geschonken zal worden! Dat wij ons niet op onze geboorte en doop beroepen, want noch doop, noch

geboorte zouden ons baten. Zij die doop en geboorte niet bekrachtigen door geest en leven, zullen van hunne voorregten, die zij verbeurden, ontzet worden. Hebben wij gewoekerd met de talenten, die ons waren toevertrouwd, of hebben wij ze in de aarde begraven?

Het Evangelie is een schat, waarvoor ons niets wat wij bezitten, te duur mag zijn. Het Christendom is een adel, die ons de zwaarste verpligtingen oplegt. Hebben wij met dien schat geen handel gedreven, noch winst gedaan, hebben wij ons dien adel onwaardig gedragen, hem verbeurd, wij zullen beide verliezen. Want een iegegelijk die heeft, dien zal gegeven worden, en hij zal overvloedig hebben: maar van dengene die niet heeft, van dien zal genomen worden, ook dat hij heeft.

Misschien dunkt het u onmogelijk, dat ons, die nu reeds eeuwen lang in het bezit van het Christendom zijn, dat bezit ontroofd worde. Doch ik vraag u, wat regt hebt gij 'er op? Bezit gij het wezenlijk? Toont mij uw brieven van adeldom! Waar zijn uwe wapenfeiten? Waarmede hebt gij dien schat verdiend? Is het dan, zult gij mij wederom vragen, geen genadegift? En zijt gij dan voor die genadegift geen dank verschuldigd? Wat dank kan ik God betalen? Uw leven! God is liefde. Wij hebben Hem lief, omdat Hij ons eerst heeft lief gehad. »»Zoo lief heeft God de wereld gehad, schrijft Joannes, dat Hij zijn eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een egelijk die in hem gelooft, niet verloren ga, maar het eeuwige leven hebbe.''"

Hebt gij Genes. XXII wel ooit met aandacht gelezen? Heeft het u niet nog meer getroffen, wanneer gij dat verhaal van Abrahams geloof vergeleekt met de betuiging

van Gods liefde, JOANN. III. vs. 16. Dat wij van Gods geslachte zijn, het staat met vlammende letteren boven ABRAHAM's offerande en het kruis van JEZUS te lezen. Ja waarlijk, het is vervuld dat woord tot ABRAHAM gesproken. »»In uwen zade zullen alle volken der aarde zich gezegend noemen.""

Roemen wij Christenen in dien zegen, met bewondering staren wij op den geloofsheld, wien hij was toegezegd en op den Zoon, den geliefde des Vaders, Gods welbehagen in menschen, in wien hij vervuld is. Of zoudt gij denken, dat de geschiedenis des Bijbels eene verzameling was van brokstukken uit de schipbreuk des tijds gered en zonder eenigen zamenhang. Leest dan, bid ik u, die geschiedenis achtereenvolgens en vergelijkt haar en gij zult u gedwongen gevoelen te erkennen, dat er eene verwonderlijke overeenstemming is in Gods openbaringen van het Oud en Nieuw Verbond, dat het geheel aan een groot levensdrama gelijkt, waarin wij menschentypen zien optreden, die ons verbazen: een ABRAHAM, een MOZES, een ELIA en in het Nieuw Verbond de Zoon des menschen en zijne Apostelen: een JOANNES vooral en PAULUS; en in die allen eene naauwe verwantschapsbetrekking tot God, een onafgebroken verkeer met God, eene onderwerping aan God, eene liefde voor God, die hen in staat stelt, ja hen drijft en dringt, aan God hun leven toe te wijden, zich Hem geheel te heiligen. Voorwaar, hier is eene kracht in werking, die den zwakken sterveling herschept in een wezen aan God zelf vermaagschapt, bestemd om zijn stedehouder en vertegenwoordiger op aarde te wezen.

Zullen wij die geschiedenis des Bijbels voor een fabel

houden en die menschen voor verdichte personen? Dan blijft het een raadsel, hoe wij ons zulk eene verdichting kunnen verklaren, die in de wezenlijkheid geen grond heeft. Romanhelden te scheppen vermag het génie: Bijbelhelden zijn typen uit eene hoogere sfeer, openbaringen van Gods geest in de menschen werkende. En waarom zien wij ze nu niet meer, evenmin als de wonderen, waarvan de Bijbelverhalen gewagen? Omdat hun geest voortgaat de wereld te bewerken en de maatschappij te herscheppen. Meent niet dat Jezus openbaring geheel zou hebben uitgewerkt. Ter naauwernood is het groote werk aangevangen. Eerst nu begint men het te begrijpen, wat 'er toe vereischt wordt. De maatschappij het ligchaam van Christus: zietdaar in één woord, wat wij de Evangelisatie der menschenwereld noemen.

Om dat denkbeeld te verwezenlijken, is het noodig ons Christenen als levensverwanten van Jezus te beschouwen, ons naar zijn voorbeeld te hervormen, ons met zijn geest te doordringen, ons te bezielen door zijne liefde. Verstaan wij zoo de christelijke wedergeboorte en levensvernieuwing, dan is het duidelijk, dat tot zulk een werk een menschenleven ontoereikend is, dat geheele opvolgende menschengeslachten, ja de gansche menschheid met haar leven er toe noodig zijn, om het te voltooijen. En zou het dan niet tijd, hoog tijd worden, zich tot dat einde te vereenigen? Onzeker en kort is ons leven: wie weet dit beter, dan wij ouden van dagen, die zoovelen voor ons hebben zien henengaan. Laat ons dan de handen ineen slaan en werken, terwijl het dag is, eer de nacht komt, waarin niemand werken kan. Heeft een iegelijk zijne taak, zijn werkkring, zijn talent, doet een

iegelijk slechts het zijne, zoo zal het geheel bevorderd worden, en terwijl allen in ééne rigting zich bewegen, zal de menigte vooruit gaan en gedurig nader bij komen aan het groote doel onzer bestemming op aarde.

Vreemdelingen en bijwoners zijn wij, gelijk die geloovigen van den ouden dag, waarvan de brief aan de Hebreën gewaagt, die een Vaderland zoeken en hier geen blijvende plaats hebben. Vreemdelingen en bijwoners zijn wij, zoolang de geest der wereld nog heerscht over de aarde en het menschdom. Intusschen zijn wij als de karavanen, die optrekken naar de heilige stad: wij zijn als bedevaartgangers; wij trekken door woeste, onbekende streken en toch zijn wij onder bekenden en vrienden en bloedverwanten: menschen van dezelfde spraak en van denzelfden stam, vervuld en bezield van éénen geest. Als eene vreemde volkplanting, zich vestigende in het vreemde land, moeten wij ons uitbreiden en versterken en toenemen en het land in erfelijk bezit verkrijgen, om er onze heiligdommen te stichten en onzen God te vereeren. Zullen wij 'er eigen worden en wanneer? Luidt niet de Godspraak, dat eenmaal de aarde vol zal zijn van de kennisse des Heeren, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken? Spreekt niet de openbaring van een nieuw Jeruzalem, van eene nieuwe aarde en eenen nieuwen hemel? Verzekert de Heer zelf aan de zijnen niet: in de wereld zult gij verdrukking hebben; maar hebt goeden moed, ik heb de wereld overwonnen? Vergeten wij dan niet, dat wij bestemd zijn om het zout der aarde en het licht der wereld te wezen. Want die hij te voren gekend heeft, die heeft hij ook te voren verordend den beelde zijns Zoons gelijkvormig te zijn, opdat hij de eerstgeborene

zij onder vele broederen. Ons komt de belofte toe en onzen kinderen en allen die verre zijn, zoovelen als er de Heere onze God toe roepen zal. Met deze laatste woorden betuigde de Apostel Petrus zijne tijdgenooten en vermaande hen, zeggende: wordt behouden uit dit verkeerd geslacht. Zou die vermaning van Petrus nog heden niet van toepassing zijn? Het Evangelie, hoe lang ook reeds verkondigd, het is nog altijd als eene stemme des roepende in de woestijn en de levensgemeenschap en levensverwantschap der Christenen, gelijk die heerschte in de jeugdige Christenkerk, schijnt ons nu een verhaal te wezen uit eene andere, onbekende wereld. Is dan de Christenheid teruggegaan? Was de Jeruzalemsche kerk de Christenheid bij uitnemendheid? Om op die vragen te antwoorden, is 't vooraf noodig, ons den exceptioneelen toestand te vertegenwoordigen, in welken de eerste Christenen te Jeruzalem zich bevonden. Onder het kruis der vervolging was de vereeniging der geloovigen eene noodzakelijkheid. Nadat de vervolging is gestaakt en de Christenkerk tegenover de Joodsche de heerschende kerk is geworden: nadat vooral de wereldsche elementen in het Christendom zijn opgenomen, wat was natuurlijker, dan dat de wereld haar oud regt deed gelden en het verloren gebied herwon. Immers hoe verder de nieuwe leer zich uitbreidde, hoe meer vreemdsoortige bestanddeelen aan haar moesten geassimileerd worden en hoe sterker gistingprocessen in werking kwamen. Voegen wij bij dat verschil de oneenigheid en tweespalt der sekten, zoo kan het niemand onzer bevreemden, dat die kinderlijke onschuld en eenvoudigheid der eerste kerk verloren gingen en nieuwe ontwikkelingen moesten leiden tot nieuwe

veranderingen, welke de kiemen van ziekte in zich omdroegen. Ware het Christendom op gezonde, krachtige gestellen ingeënt, het proces zou regelmatig zijn afgeloopen, doch nu deze ziekelijk waren, moest ook menige afwijking zich vertoonen; en laat ons het maar openhartig belijden, nog heeft het menschdom zich niet aan het Christendom kunnen gewennen, nog zijn beide elkander in menig opzigt vreemd gebleven en welligt zullen er nog eeuwen voorbijgaan, alvorens het evenwigt tusschen beide tegenstrijdige krachten hersteld is. Het zal wel altijd een wankelend evenwigt moeten blijven; want een vast, onverstoorbaar evenwigt zou met den strijd ook de beweging doen eindigen en eene doodelijke rust ten gevolge hebben. Het is derhalve noodig, dat er strijd zij, om de beweging te doen voortduren; maar de strijd moet gevoerd worden met het vooruitzigt op zegepraal. Het Christendom moet en zal éénmaal die zege behalen op de wereld, wier nederlaag Christus zelf aan de zijnen voorspeld heeft.

Heeft niet de ondervinding bewezen, dat het lijdend en strijdend Christendom krachtig, het overwinnend, heerschend Christendom daarentegen zwak en ziekelijk pleegt te zijn. Daarom moeten bijgeloof en ongeloof het geloof versterken en den wederstand levendig houden. Daarom moeten bijgeloof en ongeloof zamenspannen tegen het geloof, om de vereeniging der geloovigen inniger te doen zijn. Jezus zeide het: een rijk dat tegen zich-zelf verdeeld is, kan niet bestaan. En zoo is 't ook met zijn rijk. Gelooft niet, dat al die Christensekten het rijk van Christus uitmaken. Dat rijk bestaat niet uit verstrooide wingewesten. Het is één groot wereldrijk, dat van het

Oosten tot het Westen, van het Zuiden tot het Noorden zich uitstrekt; dat alle werelddeelen omvat, dat alle menschenrassen en geslachten in zich besloten houdt. Dat is die onzigtbare kerk op aarde, wier leden niet geteld zijn, noch beschreven, maar die zich door den band des vredes en der liefde vereenigd gevoelen, die elkander verstaan en elkander verdragen, de waarheid betrachten in liefde, met alle ootmoedigheid, zachtmoedigheid, lankmoedigheid.

De christelijke deugden hebben dat boven de heidensche deugden vooruit, dat zij huisselijke deugden zijn: deugden niet schitterende en uitblinkende, welke den bezitter met zekeren glans omgeven en als het ware lof schijnen afteëischen, maar deugden in stilte gepleegd, wier zachte gloed de huisgenooten des geloofs koestert en bestraalt en dan het weldadigst is, als hij het binnenste des huizes en den gezelligen kring der geloovigen beschijnt. Is het een geluk huis en haard te hebben, waar men de ongenade des weders en najaarsstormen en winterkoû vergeten, waar men zich veilig en beschut gevoelen kan onder de zijnen, dat geluk is uw deel, Christenen! die het gezellige van het leven kent en weet te waarderen; want de genoegens der huisselijkheid en der gezelligheid zijn aan ons menschen geschonken in het Evangelie, dat de beloften heeft des tegenwoordigen en des toekomenden levens. Wat al schatten liggen in dat ééne Evangelie niet voor ons besloten! Waarom die rijke mijn niet bearbeid: waarom uit die bron niet geput? Zoo dikwijls zoeken wij, waar niet te vinden is en jagen naar hersenschimmen: goud en eer en magt en weelde; terwijl wat voor ons ligt, wat onder ons bereik is, door ons wordt voorbijgezien. Wij konden zooveel gelukkiger zijn,

als wij 't maar wilden, als wij 't niet moedwillig van ons stootten. De brieven der Apostelen eindigen gewoonlijk met eene aanprijzing van christelijke deugden, waarvan de meesten naauwelijks bij name bekend zijn. En waarom slechts bij name bekend? Omdat wij ons-zelven te zeer op den voorgrond stellen en eigen belang of nut of voordeel of genoegen bedoelen, zonder aan anderen te denken, of op anderen te letten. En toch wisten wij, wat het in heeft voor anderen te leven, meer dan vòor ons-zelven, welwillend te zijn jegens allen, met allen vrede te houden, het goede in anderen op te merken, hen uitnemender te achten dan ons-zelven, voor ieder voorkomend en vriendelijk te zijn, kwaad met goed te vergelden, onregt te verdragen, in alles zijnen God te raadplegen; wij zouden meer te vreden en vergenoegd zijn en minder treuren en klagen. Opgeruimdheid is ook een eigenschap des gemoeds, die het Christendom aankweekt: ofschoon sommige Christenen het vermoeden schijnen te wettigen, dat het Christendom de menschen ontevreden, droefgeestig, ongezellig maakt. Het zijn de zoodanigen, aan wien het eigenlijk Christendom nog altijd vreemd is gebleven, die het slechts van ééne zijde hebben leeren kennen en wel van den donkeren kant of schaduwzijde, maar voor wien de vrolijke, lichtzijde grootendeels is verborgen: en die nu het Christendom in verdenking brengen van alle vreugde en genot te verbannen en de menschen uit de vrolijke en gezellige kringen der zamenleving te verwijderen en tot een kluizenaarsbestaan te veroordeelen.

Wanneer zal het gezonde Christendom het zieke Christendom vervangen? Eerst dan, als het familie-leven christelijk leven geworden is. Dat kan het niet worden,

zonder onbepaalde eerbiediging van hooger gezag. Iedereen heeft thans het woord vrijheid op de lippen. Weinigen bedenken, dat vrijheid zonder gehoorzaamheid losbandigheid wezen moet. De christelijke familie, terwijl zij het ouderlijk gezag eerbiedigt, onderwerpt zich aan het hooger gezag van God, den Vader in de hemelen. Hij is de God en Vader van het christelijk huisgezin. Aan Hem is het toegeheiligd. Hem komt het toe. Hij heeft er het hoogste regt op. Hij regeert 'er en de dagelijksche bede die uit aller hart tot Hem wordt opgezonden, het is deze: Uw wil geschiede! Aldus brengt ons het Evangelie tot de eenige ware wereld- en levensbeschouwing: het vaderlijk Godsbestuur. Openbaart de wetenschap ons de wetten van het wereldstelsel, de Godsdienst, die wij belijden, openbaart ons Gods geest, den geest der liefde, die het groot gezin der menschen, de groote volken-familie vereenigt en verbindt door zijne alles bezielende, alles beheerschende kracht. Hem te kennen en Jezus Christus, dien Hij gezonden heeft, is het eeuwige leven. Dunkt u die uitspraak duister? Wij vinden daarin, volgens een geacht Schriftuitlegger, vooreerst het denkbeeld van het wezenlijk zijn, daarna dat van ontwikkeling, eindelijk dat van volkomene gelukzaligheid. Dat eeuwige leven is niet het leven na den dood, het is het leven met God en Christus, een aanvang nemende van onze volkomene overgave aan het Evangelie, van onze wedergeboorte en levensvernieuwing, die na den strijd met de zonde en de overwinning der wereld eene volkomene rust en kalmte brengt in het gemoed; want voor den geloovige is er geen dood meer: hem kan de dood niets ontnemen; hij brengt hem nader bij God en Christus

zijnen Zaligmaker. Dus wordt dan die laatste bede van JEZUS voor de zijnen verhoord: Ik wil dat daar ik ben, ook degenen die gij mij gegeven hebt, met mij zijn. Zietdaar het einde onzer levensverwantschap door het Evangelie, dat allen één zijn in CHRISTUS en door CHRISTUS in God, die hem gezonden heeft!

Er is in het mysticisme van JOANNES bij schijnbare oppervlakkigheid een diepe zin, die evenwel in woorden zich niet laat bevatten of omschrijven. Het is als de stille wateren, met diepe gronden. Het streeft naar eenheid: eenheid met God en CHRISTUS en de broederen. Zulk eene eenheid veronderstelt vooreerst eenheid van wil, vrije en vrijwillige onderwerping aan het Godsbestuur: ten andere eenheid van geest, van gevoelen en denken: ten laatste eenheid van wezen, van zijn. Zoo wordt de mensch in de ruime en rijke beteekenis van dat woord Gods kind en God des menschen Vader en komt de vereeniging tusschen God en den mensch tot stand door het geloof, zich uitdrukkende in de liefde. Is het wonder, dat op deze laatste de Apostel gedurig terugkomt: »»Mijne kinderen, schrijft hij, laat ons niet liefhebben met woord of tong, maar met de daad en waarheid."" Is het wonder, dat hij van daar gedurig wederkeert op Vader en Zoon, als de bron van het leven: »»Dit nu is het getuigenis, dat God ons het eeuwige leven geschonken heeft en dat dit leven is in zijnen Zoon. Die den Zoon bezit, heeft het leven, die den Zoon van God niet bezit, heeft het leven niet."" Slechts den geloovigen Christen is het gegeven den zin dezer woorden te bevatten. Zij doelen op de innigste betrekking tusschen hem en den Heer: eene betrekking die JEZUS zelf niet minder sterk heeft

uitgedrukt door te zeggen, dat de geloovigen zijn vleesch moesten eten en zijn bloed moesten drinken: »»Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, heeft het eeuwige leven."" Later voegt hij daarbij: »»De geest is het die levendig maakt: het vleesch is tot niets nut. De woorden die ik tot u spreek, zijn geest en leven."" Wat beteekent dit alles anders, dan dat Jezus wil dat de zijnen geheel van zijn geest gevoed, doordrongen, bezield zijn, om aldus met hem het eeuwig leven deelachtig te worden. Gelijke beteekenis had de latere instelling van het H. Avondmaal, dat het Pascha der Israëliten vervangen zou: het feest van Israëls bevrijding uit de Egyptische dienstbaarheid.

Treffend is de zamenhang van het Oud en Nieuw Verbond: vooral zoo men let op de waarheden die eerst zinnelijk voorgesteld, later blijken geest en leven te zijn. Is het kwaad besmettelijk en erfelijk, zoodat het wie er meê in aanraking komt, aansteekt en zich van het eene geslacht op het andere overplant, zoo is er ook eene mededeeling en overerving van het goed, door den Goddelijken levensgeest het menschelijk gemoed ingeplant en door het geloof op de kinderen ingeënt en van de voorvaders op de nakomelingen overgedragen. Voorbeelden van zoodanige geloofstraditie geven ons de Patriarchen en Profeten van het Oud Verbond, en de Apostelen in de door hen gestichte gemeenten van het Nieuw Verbond. Dat in de gezinnen der Christenen een vermogend hulpmiddel gelegen was tot bewaring der overlevering, zal ieder gereedelijk beseffen. Immers de kinderen van geloovige ouders, door hun geloof en wandel gesticht, ademende in een christelijken dampkring, moesten voor het Evangelie wor-

den opgevoed en grootgebragt en het is niet zonder rede dat de groote Apostel PAULUS zijnen geliefden TIMOTHEUS gelukkig prijst van eene geloovige moeder en grootmoeder, eene Loïs en EUNICE afkomstig te zijn. Maar daarbij mogen wij niet voorbijzien, dat PAULUS zelf TIMOTHEUS zijnen geliefden zoon noemt en dat JOANNES de liefde des Vaders verheft, dat wij kinderen Gods mogen heeten. Der Christenen geestverwantschap, hooger dan bloedverwantschap te schatten, vereenigt hen onderling en met den Vader, door CHRISTUS, het hoofd der broederfamilie en haren vertegenwoordiger. Gebeurt het niet dikwijls, dat uit christelijke gezinnen onchristelijke kinderen geboren worden, die de opvoeding der vrome moeders weêrstaan en rust en vrede des huisgezins storen? En bewijzen dezulken niet, dat 'er nog eene andere en heiliger maagschap bestaat dan die des bloeds, waardoor de belijders van het Evangelie, de broeders en zusters van JEZUS verbonden worden[1]? Het is die levensverwantschap die hen aan de maatschappij en het leven hecht, zonder welke zij onder hunne naastbestaanden en bloedverwanten als vreemdelingen en bijwoners zijn zouden, die hier geen vaderland hebben, maar een beter vaderland zoeken. Ach, wij gevoelen ons dikwijls zoo vreemd, midden onder de onzen! Daarentegen wij gevoelen ons dikwijls zoo eigen onder vreemden, die met ons van éénen geest zijn. Wat zou het zijn voor Christenen, als zij niet onder al die vreemde bloedverwanten en betrekkingen, Christenen von-

[1]) MATTH. XII: 46—50, MARK. III: 31—35. Om den diepen zin van JEZUS uitspraak te doorgronden, leze men de beide hoofdstukken geheel en vergelijke ze onderling.

den, met wie zij sympathiseerden en die met hen leefden!

Missen wij nog altijd eene geschiedenis van het maatschappelijk leven, wij missen daarbij eene geschiedenis der christelijke maatschappij, eene geschiedenis van het christelijk leven der menschheid. Wij bezitten de geschiedenis van Staten en Volken. Wij bezitten eene geschiedenis der Christenkerk. Doch wat kan ons zulk eene uitwendige geschiedenis baten van vormen en leerbegrippen, van strijd der staatsmagten of twistende partijen: oorlogen der Politiek en oorlogen der Theologie, de laatste niet minder profaan, dan de eerste. Wat kan ons zulk eene Historie der Politiek of der Theologie openbaren van het innerlijk leven der Christenen! Bloeit dat innerlijk leven niet in stilte? Bloeit het niet onder de leeken meer nog, dan onder de geestelijken? Hoe zullen wij dat verborgen leven bespieden? Welke zijn de verschijnsels, welke de kenteekenen, waaraan wij het zullen onderscheiden? Met welke maat zullen wij het meten? Op welk eene wijze zullen wij het beproeven? Aan welken regel zullen wij het toetsen en met een vroeger levenstijdperk vergelijken? Ik weet geen beter kenmerk van het gezond christelijk leven, dan tevredenheid der geloovigen, gepaard aan eensgezindheid en algemeene welwillendheid jegens allen. Heerscht in de maatschappij der Christenen de vrede des gemoeds en zielekalmte: die rust, die zaligt en alle verstand te boven gaat. Bestaat er waarlijk genegenheid, welwillendheid, eensgezindheid onder de Christenen, wij mogen, en teregt besluiten, dat het christelijk leven vooruitgaat en verbetert.

De maatschappij, waarin wij leven is eene Christenmaatschappij. Haar welvaart is derhalve de maatstaf van

haren gezonden toestand. Niet alleen de materieele welvaart, maar vooral de moreele bedoel ik, die evenwel naauwer zamenhangen, dan men gewoonlijk gelooft. Meer algemeen verbreide en verkrijgbare *aisance*, *comfort*, welzijn, zal natuurlijk het gevoel van gezondheid verhoogen en versterken: en daarbij grooten invloed uitoefenen op de algemeene tevredenheid en vergenoegdheid. Het gevoel van *malaise*, van onwelzijn der maatschappij, dat tegenwoordig de algemeene klagt is, zou dat niet het natuurlijk gevolg en de uitdrukking zijn van behoeften door het Evangelie opgewekt en door de maatschappij niet bevredigd. Zulke onvoldane behoeften zijn drangredenen, die ons drijven het maatschappelijk leven met het Christendom in overeenstemming te brengen, dat telkens strenger in zijne eischen, met iedere boezemzonde der menschheid strijd voert op leven en dood. Wij zien hier hetzelfde gebeuren, wat elk individu ondervindt, die met de zonde onderhandelt en heult en het een of ander gebrek aanhoudt. Bij iedere vordering op den levensweg komt hij in nieuwe moeijelijkheden en ontmoet grooter hinderpalen: hij geraakt meer en meer in de engte en als hij zich van hetgeen hem ergert niet ontdoet, zoo wordt hem zijn gebrek telkens bezwaarlijker en lastiger: het gevoel van onvolkomenheid drukt en benaauwt hem; en vandaar dat onwelzijn, die gewaarwording van *malaise*, waarvan wij spraken. Meent niet, dat zulk eene gewaarwording tegen onze eeuw zou getuigen, zij getuigt veelmeer vóór onze eeuw: dat namelijk hetgeen vroeger niet gevoeld wierd, thans zich gevoelen doet, nu het gevoel, zelf verfijnd, meer en ligter reageert of terugwerkt. Hoe meer oefening, hoe fijner orgaan, en hoe fijner orgaan,

hoe sterker prikkelbaarheid en raakbaarheid, hoe spoediger en levendiger reflexwerking. Aldus wordt de mensch en de menschelijke maatschappij, overeenkomstig met beider grootere volkomenheid, een fijner *reagens* voor de buitenwereld, die er op inwerkt en er de toets, de proef, de maatstaf en weegschaal van wezen zal. Wij moeten ons Christendom beschouwen als eene doorgaande, onafgebrokene beproeving der menschheid, om haar telkens tot duidelijker inzigt en bewustzijn van haren wezenlijken toestand op te leiden en telkens meer te zuiveren, te louteren, te volmaken. Uit iedere beproeving treedt de menschheid als vernieuwd en verjongd te voorschijn: gelijk de Apostel Paulus het uitdrukt: hoe meer de uitwendige mensch verdorven wordt, des te meer wordt de inwendige mensch vernieuwd van dag tot dag. Want onze haast voorbijgaande ligte verdrukking werkt ons een gansch zeer uitnemend, eeuwig gewigt van heerlijkheid.

Dat de beproeving noodzakelijk is, kan niet betwijfeld worden. Welke mogelijkheid zou er bestaan, zonder beproeving om den mensch en het menschdom in zijne betrekkelijke verhouding tot het Christendom te kennen? Wanneer zou de keurverwantschap blijken, als niet de elementen met elkander wierden in aanraking gebragt? Wat wierd er van de christelijke deugd, buiten de wereld met hare verleiding tot ondeugd? Toch is het eene verademing in den gezelligen kring der zijnen voor een wijl uit te rusten van de vermoeijenissen des levens, of in het gebed nieuwe krachten te verzamelen voor den strijd met de zonde. God niet te zien en toch zijne nabijheid te gevoelen. In de wereld te leven en zich vrij te houden van hare besmetting. Zich-zelf lief te hebben en zich-zelf

te verloochenen en te vergeten voor anderen: dat eischt van ons de geloofsbeproeving, niet nu en dan, niet hier of daar, maar altijd en overal, zoolang wij hier op aarde vertoeven. En wij zouden niet wenschen, elkander te helpen, aan te moedigen, op te beuren om aan die roeping te beantwoorden? Wij zouden niet ons naauwer verbinden, om voor elkander alles te kunnen zijn? Wij zouden meenen, dat de gemeenschap der geloovigen in éénen geest onverschillig kon zijn voor de maatschappij der Christenen? Men hoort zooveel van *esprit de corps*, van *common spirit* spreken, vanwaar komt het dat onder Christenen die woorden en de begrippen, die ze uitdrukken, vreemd zijn? Of zoudt gij waarlijk denken, dat er zoo iets onder Christenen bestond? Hoe zult gij dan die menigte kerken en afgescheidene gemeenten verklaren, die zich van elkander afzonderen en ieder hare eigene leeraars en opzieners, hare eigene goederen en bezittingen, hare eigene armen hebben? 't Is niet te ontkennen, dat wij nog verre af zijn van ééne kudde onder éénen herder. Echter het *esprit de corps*, de *common spirit*, de eenheid van geest ontbreekt niet geheel en al. Zagen wij 'er in deze laatste dagen, in oorlog en vrede, in volksrampen en volksfeesten niet de blijken van? Hebben zich niet stemmen verheven tegen vervolgingen om de Godsdienst, stemmen tegen de slavernij en den slavenhandel, stemmen tegen het ongeloof, stemmen voor de armen, stemmen voor christelijke vrijheid en verdraagzaamheid, stemmen voor christelijke opvoeding en verlichting? Hebben niet vroeger en later, overstroomingen bij ons en bij onze naburen de algemeene sympathie gaande gemaakt? Waarlijk, het zou ondankbaar zijn, niet te willen erkennen,

dat onder christenvolkeren de *consensus* of sympathie meer algemeen was, dan voorheen. Doch van den anderen kant mogen wij 't niet ontveinzen, dat die *consensus*, die sympathie niet overal en altijd eene zuivere, christelijke sympathie was en dat het onder ons belijders van het Evangelie nog veel ontbreekt aan die broederlijke gezindheid, aan die teederheid van gevoel, aan die hartelijke genegenheid en liefde, die aan het ware Christendom zoo bij uitstek eigen zijn. Nog altijd blijft er in het verkeer en in den omgang der Christenen veel ruwheid, bekrompenheid, liefdeloosheid. Nog altijd treft ons een gemis aan opregtheid, waarheid, goede trouw. En wat nederigheid, ootmoed, verdraagzaamheid aangaat, wij kunnen noch mogen er ons op beroemen, die deugden te bezitten, of ze als christendeugden te zien heerschen. Het christelijk karakter is nog altijd onvolkomen gevormd, het ontbreekt nog altijd als onderscheidend kenmerk van het Christenkorps. Bovenal ontbreekt warme, hartelijke belangstelling in de zaak, de heilige zaak van het Christendom, dat wij belijden en dat aan ons zijn naam gegeven heeft. Bij al het verschil van jaren, kunne, stand, rang, bedrijf, is 'er toch ééne groote overeenkomst, dat wij Christenen zijn en tot het ligchaam van Christus behooren. Hechten wij er aan? Komen wij er openlijk met woord en daad voor uit? Is het onze hoogste roem en eer? Hebben wij 'er veel, hebben wij er alles voor over? Wie zal, wie durft dit voor zich en de zijnen verklaren? Wie durft op zijn handel en wandel, op zijn geheel bestaan wijzen tot eigen vrijspraak? Wie toonde bij iedere gelegenheid zijne hooge ingenomenheid en liefde voor het Christendom? Zijn er onder ons die er niet van kunnen zwijgen? Die

er nooit over zijn uitgepraat? Wier mond en hart er van overvloeit? Wien het boven alles aan 't harte ligt? Zijn er velen onder ons die het den Apostel nazeggen: Wij gelooven, daarom spreken wij? Zijn er, die het met denzelfden Apostel kunnen betuigen: CHRISTUS leeft in mij? die hun geloof met hun leven bezegelen, bij wien het geloofsleven heerscht, die door het geloof leven? Wie durft het verklaren, dat de geest hem geleidt en bestuurt: dat de geest hem bezielt; dat hij door den geest leeft, gelijk hij leeft door het geloof? Kunnen wij ons beroemen, dat wij den geest bezitten, dat hij ons in alle waarheid leiden zal? Mogen wij er ons op verheffen, dat de geest nog altijd onder de Christenen woont, dat zijne gaven hun niet ontzegd zijn, dat zijne werking niet heeft opgehouden; dat hij de kerk niet verlaten heeft? Waaraan zullen wij dien geest erkennen? De gaven der talen en der gezondmaking en der profetie zijn geweken: welke zijn gebleven? PAULUS leert het, dat de liefde, de uitnemendste van allen, bestendig is. Willen wij derhalve weten, of de geest onder ons woont, vragen wij naar de gave der liefde. Gij kent hare verschijnselen en eigenschappen, gelijk zij door denzelfden Apostel meesterlijk geteekend zijn. Gij kunt derhalve weten, of zij bij u is en u bestuurt en leidt. Had JEZUS bij zijn vertrek van de aarde den geest aan de zijnen belooft, die hen troosten zou en bij hen blijven; die geest was zijn geest, zijn wezen, het licht en het leven der wereld, die haar de openbaring wezen zou van Gods liefde.

Licht, liefde, leven zijn de drie eigenschappen van den geest, dien JEZUS aan de zijnen had achtergelaten, als zijn plaatsbekleeder, zijn gevolmagtigde, zijn gezant, die hun

alles wat hem betrof, herinneren, verklaren, openbaren, die hen in alle waarheid leiden zou. Nu was ons menschen door dien geest een nieuw licht over onze natuur, over ons wezen, over ons leven opgegaan. De rampzalige twist tusschen verstand en gevoel was beslecht: beiden waren verzoend, en het waar belang was in overeenstemming gebragt met de edeler neiging van het menschelijk hart. Geen twee menschen meer: menschen van gevoel en menschen van verstand, die elkander weêrspraken en weêrstreefden; maar gewetens-menschen, bij wie gevoel en verstand zich oplossen in de hoogere rede, in den logos, die licht, liefde, leven is. De ware, de gezonde, de volmaakte mensch was aan het licht getreden en alle tweespalt tusschen den vleeschelijken en geestelijken mensch had opgehouden, nu zij zin en beteekenis verloren had. Licht, liefde, leven, zietdaar de eigenschappen van den mensch herschapen naar Gods beeld, op wien des Vaders gelijkenis en wezen is afgedrukt. Wie het leven begrijpen wil en genieten, moet het leven in dat licht zien en betrachten. Het is eene ongelukkige dwaling, dat de openbaring in strijd zou zijn met de natuur. Zij is in strijd met de zonde, die door gewoonte eene tweede natuur is geworden: en daarom kost het zooveel moeite met haar te sympathiseren, nadat wij zoolang gesympathiseerd hebben met de wereld; maar niettegenstaande der menschen antipathie tegen de openbaring der liefde, is zij toch in waarheid eene openbaring onzer oorspronkelijke natuur, een afdruk van ons wezen. Onder die bepaling hebben wij de harde uitspraak te verstaan: dat het gedichtsel van 's menschen hart boos is van der jeugd af aan: dat de mensch van nature geneigd is, God

en zijn evenmensch te haten. Dat alles betreft onze menschelijke verdorvenheid door de zonde: het betreft niet onze oorspronkelijke geaardheid. Deze weder in 't leven te roepen, was de bestemming van Jezus. Tot haar rigt zich de stem van het Evangelie. Zou het dan, mijne vrienden! zou het iets onnatuurlijks zijn, dat menschen elkander liefhebben. Zou het niet veel onnatuurlijker zijn, dat menschen elkander haten? Dat haten bederft, verbittert ons het leven en alle levensgenot. Nog meer: het verdonkert ons verstand en belet ons de waarheid te zien en te erkennen. Haat is ziekte, liefde is gezondheid onzer menschelijke natuur; en het is een bewijs van bekrompenheid en kortzigtigheid, te meenen, dat liefde ooit in strijd zou kunnen zijn met ons belang. Eene maatschappij, wier geest liefde was, zou de volmaakste, de gelukkigste, de welvarendste maatschappij zijn, die men zich kon voorstellen. Een leven in liefde, is het ware, eeuwige, zalige leven zelf. Wanneer zal die gouden eeuw aanbreken: roept gij twijfelmoedig uit! Zijn het geene idealen, die nimmer verwezenlijkt zullen worden? Eene schepping onzer verbeelding, die ons misleidt? Eene toekomst. die nimmer zal dagen? Neen, Christenen! wie twijfelen mogen aan die heerlijke, zalige toekomst, wij twijfelen niet. Of heeft niet God den mensch met eer en heerlijkheid gekroond en alles zijne voeten onderworpen en staat er niet geschreven: Zalig zijn ze die zijne geboden doen, zij zullen magt hebben over den boom des levens!

Kennis en leven zij zijn niet meer gescheiden, maar vereenigd in het Woord: het licht en leven der menschen! Wien Joannes door dat Woord verstaat, gij weet het.

Ondertusschen de leer van den logos blijft nog altijd duister en raadselachtig. Mij komt het voor, dat men te weinig op den zin gelet heeft en te veel aan vorm en klank is blijven hangen.

Zou de logos niet beteekenen, wat wij door rede (in Bijbeltaal: wijsheid) verstaan? Die Goddelijke rede, eeuwig als God, God zelf, de oorzaak van al wat bestaat, oorsprong van alle licht en leven, ook aan den mensch medegedeeld en door Gods Zoon op nieuw geopenbaard, die logos, miskend door de wereld, omdat zij het licht en de waarheid schuwt, is in Christus, als God geopenbaard in het vleesch aan de wereld verschenen, door de wereld niet aangenomen, maar door het Christendom erkend en beleden. In dien zin kan men het Evangelie eene openbaring der Goddelijke rede en Christus die rede zelf noemen, in menschelijke gedaante op aarde aanschouwd en in een menschelijk leven uitgedrukt en voorgesteld. Aldus zien wij in Jezus den mensch, gelijk God hem dacht en wilde, de type van Gods stedehouder en vertegenwoordiger op aarde. Hij is ons voorbeeld: zijn leven het volmaakt-gezonde leven: een leven zonder smet of zonde; gekenmerkt door het volkomenst evenwigt van alle vermogens en krachten. En zoo wij anthropologie bestuderen en wel de physiologische anthropologie, wij moeten in de eerste plaats onze aandacht vestigen op den Zoon des menschen.

Bij al die verkeerde voorstellingen en illusiën, die wij menschen ons gewoon zijn van het menschelijk leven te maken: bij de mislukte kopijen, die ons omringen, bij onze eigene gebrekkelijkheid, is het een waar geluk op een origineel te kunnen staren, dat het idee der mensch-

heid ten volle verwezenlijkt. Drukken wij ons dat verheven origineel in hart en hoofd, vatten wij er liefde voor op, dat het vuur der geestdrift in ons ontbrande en rusten wij niet, voordat wij het in ons hebben opgenomen, voordat wij er ons naar hebben gevormd, voordat wij het, al zij het dan slechts van verre, hebben nagevolgd; en wij zullen ons hernieuwd gevoelen en herschapen: tot een nieuw, tot een hooger leven herboren. Wij zullen het met vreugde ontwaren, dat een andere geest in ons ontwaakt is, ons bezielt en aandrijft: een geest, die zich uiten zal in een Godgewijd en Godgeheiligd leven, vol énergie en hoogere geestkracht.

Gelijk vroeger de koperen slang in de woestijn, door Mozes opgerigt, de Israëliten genezen moest, zoo zou het kruis het teeken zijn tot behoud van zondaren. De Goddelijke menschengestalte staat daar als het Godsbeeld, waarop wij het oog moeten gevestigd houden, willen wij ons-zelven naar het ideaal hervormen, dat wij in ons omdragen. Jezus moet ons aanhoudend voor den geest zijn. Hem moeten wij gedurig herdenken: hij moet onze tweede, onze betere natuur worden. Zoo zullen wij van den dood overgaan in het leven en opstaan uit den slaap en wandelen in het licht, waarmede hij ons bestraalt en koestert en verkwikt.

Hier is geen oorlogsheld, geen wijze of wijsgeer, geen staatsman, geen redenaar. Hier is een mensch, wiens lust het is Gods wil te volbrengen op aarde, te leven en te sterven voor zijne medemenschen, allen een voorbeeld natelaten van volkomene zelfverloochening: een mensch, die gekomen was, om der waarheid getuigenis te geven, om het licht en leven der wereld te zijn. Was het mo-

gelijk een grooter karakter onder een nederiger kleed te zien optreden? Wat was het loon van die edele zelfopoffering? Waarlijk, zoo ooit de kracht der zonde zich in alle hare afschuwelijkheid vertoond heeft, het was toen zij zich vergreep aan den Zaligmaker der wereld. Wij zien die gansche geschiedenis tot aan haar einde toe afloopen. Wij erkennen 't, onder dat geslacht moest zoodanig het lot zijn van den heilige en regtvaardige, die geen zonde gekend had. Doch wat zou, dunkt u, heden, onder ons, het lot zijn van dien eenige der menschenkinderen? Geen ander, gelooft mij, dan hij voor achttien eeuwen onder de Joden onderging. Met dezelfde vrijmoedigheid en heiligen ernst zou hij onze ondeugden bestraffen, de geveinsdheid ten toon stellen, de ligtzinnigheid berispen en veroordeelen, de zorgeloosheid wekken, de ontrouw verwijten en teregt wijzen, het ongeloof beschamen, het geweten verontrusten, de boosheid ontmaskeren, de zonde openlijk bestrijden, de wereld het vonnis der veroordeeling aankondigen. En, gelijk hij zich openlijk tegen het kwaad verzetten zou, zoo moest hij verwachten, openlijk en heimelijk vervolgd te zullen worden, en eindelijk uit de maatschappij verstooten, aan een wissen dood prijs te zullen worden gegeven, en aan zijne vijanden te worden overgeleverd. De strijd tegen de zonde en voor de waarheid is een strijd op leven en dood. Was hij het vóór achttien eeuwen, hij is het nog, en zal het blijven, totdat de zege volkomen behaald is. Het zijn de twee vijandige beginselen, die zich het oppergezag betwisten. De wereld verzet zich tegen God, gelijk God zich verzet tegen de wereld. Het goede en booze beginsel zijn in strijd en kunnen zich nimmer met elkander verzoenen. Schijn-

baar triomfeert het booze, ofschoon het goede uit iedere nederlaag sterker wederom opstaat, en na ieder schijnbaar verlies meer grond wint. Waren niet de martelaars het zaad der kerk? Was niet de vervolging en verstrooijing der Christenen het middel ter uitbreiding van het Christendom? Waren de aanvallen van ongeloof en bijgeloof niet oefeningen tot versterking en bevestiging van het geloof? Uitwendige druk gaf aanleiding tot inniger vereeniging. De gemeente der Christenen groeide in de verdrukking en roemde onder het kruis. De band wierd naauwer toegehaald, naarmate de beproeving zwaarder was en overal waar het Christendom aan vervolging is blootgesteld, wordt de sympathie der vervolgden grooter. Nooit blijkt de Goddelijke kracht van het Evangelie duidelijker, dan onder ongelukkigen en in den tegenspoed, en ware het mogelijk, het geloof te berekenen, het zou zijn naar de mate van het lijden en dragen en dulden, welke het betoont. Is het wonder, dat Jezus leer en Evangelie zulk eene aantrekkelijkheid had en nog altijd heeft voor lijdenden en dat de Heer uitdrukkelijk het vermeldt: Den armen wordt het Evangelium verkondigd. Daarom zijn de zaligsprekingen zoo aandoenlijk, omdat zij tot treurenden, vervolgden, belasterden en miskenden voornamelijk gerigt zijn. Zoudt gij niet zeggen, dat daarom Jezus op aarde verschenen was, om ongelukkigen te troosten, treurigen op te beuren, wankelmoedigen te versterken, berouwhebbenden de schuld te vergeven, afgedwaalden en verlorenen weder te brengen. Zien wij niet Jezus zoo lang hij op aarde verkeerde, omringd van zieken, armen, verlatenen, en steeds bezig om te zoeken en te zaligen dat verloren was. In eene wereld vol zelf-

zucht, haat, vijandschap leven en verkeeren de Christenen als verstrooide schapen, die de goede Herder opzoekt en bijeen verzamelt en verzorgt en leidt. De Vader geeft ze hem en brengt ze tot hem en niemand kan ze uit zijne hand rukken, hen die de Vader hem gegeven heeft. Hij beschermt de schapen en stelt zijn leven voor de kudde. De teederste woorden en uitdrukkingen bezigt hij, om zijne liefde en meêwarigheid te betuigen jegens allen: en altijd en overal is hij werkzaam, om wat verloren was op te zoeken en zalig te maken. De schoonste, de treffendste gelijkenissen zijn die, welke daarop doelen en het is vooral als Verlosser en Zaligmaker van zondaren, dat hij zich aan anderen bekend maakt. Niet om te oordeelen, noch om te veroordeelen, was hij in de wereld gekomen, maar om te behouden en te verlossen, wat verloren was. Innerlijk met ontferming bewogen, ziet hij neder op den vervallen staat des menschdoms, en zoo hij zijn Vader in de hemelen prijst en eert en dankt, het is bovenal daarom, dat hij zijne liefde betuigd heeft jegens eene zondige wereld en zijne begeerte, dat allen tot kennisse der waarheid komen, dat niemand verloren ga, maar allen behouden worden: en gelijk hij die liefde des Vaders roemt, zoo roemen haar ook zijne discipelen en Apostelen, die zijn werk op aarde hebben voortgezet. Hij voorzag, dat de zijnen door alle tijden heen in de wereld verdrukking zouden hebben, dat de wereld hen zou haten, gelijk zij hem haatte, dat zij hen zouden vervolgen, gelijk zij hem vervolgde, daarom wilde hij dat zij zich aan elkander zouden aansluiten, dat zij zich aan elkander zouden hechten, dat zij als 't ware ééne familie, Gode toegeheiligd worden zouden en gelijk hij, toen hij in de

wereld was, het verlatene, vergetene, verlorene opzocht en tot zich nam, om het zijnen Vader toe te brengen, zoo wilde hij dat zijne discipelen, zoo velen hem in volgende eeuwen belijden zouden, zich het lot der ongelukkigen, door de wereld veronachtzaamd en bij de wereld onbekend, zouden aantrekken, en voor armen, voor kranken, voor weezen en weduwen, voor allen die belast en beladen waren, leven en zorgen zouden. Nadat de genoodigden tot het feestmaal zich verontschuldigd hadden, gelast de Heer zijne dienaars rond te gaan op de straten en allen die zij ontmoetten, aan den disch te verzamelen en Jezus herinnert het andermaal aan de Joodsche grooten: als zij een gastmaal aanrigtten, niet diegenen te noodigen, die hen wederom konden onthalen, maar behoeftigen, die niet in staat waren 't hun te vergelden. Die behoeftigen, die lijdenden, die armen waren de nalatenschap, die Jezus de zijnen achterliet en hun aanbeval. Om de wijsheid, de liefderijke zorg van den Heer, die het lot der ongelukkigen in de handen zijner belijders stelde, ten volle te gevoelen, behooren wij te letten op het belang der zaak, die hun was toevertrouwd en op de betrekking, waarin armen en rijken, misdeelden en bevoorregten tot elkander geplaatst wierden. Ongelijke lotsbedeeling was een natuurlijk gevolg van de inrigting der maatschappij. In de heidensche wereld gaf zij aanleiding tot menig onregt en misdrijf: aanmatiging, dwingelandij der meerderen, onderdrukking, ontevredenheid der minderen; onrust, oproer, geweld, slavernij, vijandschap der standen; dat alles zou ophouden, waar Jezus als Hoofd van het maatschappelijk organisme geëerbiedigd wierd. Aanzienlijken en geringen, rijken en armen, één was

hun meester, zij waren alle broeders, zijne vrijgelatenen, zijne schuldenaars, zijne beweldadigden. Zij waren door hem aangezien als de hem toevertrouwde kudde. De rijken en grooten waren de uitdeelers zijner weldaden, de werktuigen zijner voorzienigheid, de beschermers der verdrukten, de toevlugt en troost der armen, zijne vertegenwoordigers op aarde, die door de christelijke liefde het wankelend evenwigt in de maatschappij moesten ophouden. En aldus wierd ook de betrekking tusschen aanzienlijken en geringen geheel veranderd en tusschen beiden een broederband geknoopt, die rust en vrede herstellen en het geluk op aarde zou wederbrengen. De gegoeden als rentmeesters van hunnen Heer zouden hun rentmeesterschap met naauwgezetheid waarnemen, de nooddruftigen zouden in hunne weldoeners de hand van Jezus erkennen, die hen zegende. En waar Jezus regeerde, daar zou de maatschappij uit den wilden staat overgaan in een welgeorganiseerd, wijs en liefderijk bestuur van den Vredevorst, den Messias der wereld. Hebben aardsche vorsten en regeringen, hebben adel en geestelijkheid en burgerstand, hebben aristocratie en volk den geest van Jezus begrepen en zijne nagedachtenis geëerd? Zijzelven mogen hierop antwoorden. Wijt den staat van onrust en onzekerheid, waarin de natiën verkeeren, niet aan het liberalisme, niet aan het despotisme, wijt hem aan den wereldgeest, den Antichrist, die op aarde regeert en Christus weêrstaat. Halve maatregelen kunnen ons niet helpen. De kerk kan ons niet redden, noch het koningschap, noch de volksouvereiniteit. Alléén dan, wanneer Christus regeert over kerk en staat, over volk en vorst, alléén dan kan 'er rust en vrede zijn. Wacht evenwel

geene christelijke revolutie of omwenteling. Christenen zijn noch revolutionnairen, noch conservatieven. Het woord revolutie staat in hun woordenboek niet. Het koninkrijk der hemelen komt niet met uiterlijk gelaat. Langzaam maar zeker gaat het voort de zamenleving te hervormen. Het ontkiemt en ontwikkelt zich als de zaadkorrel, die groeit en opwast tot een boom, waarin de vogelen des hemels nestelen en waaronder de volken der aarde rusten.

Felix Bungener in zijn laatste geschrift: *Christ et le siècle* wijst op de dienst der stoffelijke belangen als type onzer eeuw. Rijk te worden, fortuin te maken, zietdaar de koorts, die alle rangen en standen heeft aangetast. Egoïsme, geldgierigheid, gehechtheid aan wereldsch goed zijn de toevallen dezer koorts. Eer zal een kemel gaan door het oog van eene naald, dan dat een rijke zal ingaan in het koninkrijk der hemelen. Wie is die rijkaard? Waar is hij? Zoekt hem niet in de paleizen der grooten. Zoekt hem ook in de hutten der armen. Zoekt hem overal, waar het levensdoel is rijk te worden. Is niet de arme, die de rijken benijdt, beschuldigt, veroordeelt, is hij niet even geldzuchtig. O, als gij éénmaal zelf rijk wierdt, zoudt gij Christen worden? Het is dezelfde rigting, hetzelfde streven, gelijk levensplan: en als de oude stoïcynen beweerden: de wijze alleen is rijk, beweren onze hedendaagsche materialisten: de rijke alleen is wijs. Zal de man van geld zich afhankelijk gevoelen van God? Zal hij zich voor God verootmoedigen? Spreekt hem niet van een ander leven? Hij gevoelt zich zoo wel hier. Zonde, ellende, beproeving, hij weet niet wat het zegt: Christus, hij kent hem niet. Zietdaar den slaaf van het geld. En de arme? Meent hij niet om zijne armoede regt

te hebben op de hemelsche schatten? De arme en rijke ontmoeten elkander in het rijk van CHRISTUS en vinden daar de oplossing van vraagstukken, die zij elders te vergeefs gezocht hadden. Hier zijn rijken en armen, die geen ander bezit, noch ander gemis kenden, dan het gemis of bezit van aardsche schatten, beiden even naakt en arm en ellendig en wat de stoïcynen zeiden van den wijze, wij zeggen het van den Christen: de Christen alleen is wijs en rijk en gelukzalig, hetzij hij overvloed hebbe, hetzij hij in ontbering leve. Wat is dan het ware leven vraagt gij, wie is de gelukzalige sterveling? Hij die het PAULUS kan nazeggen: Ik leef niet meer, maar CHRISTUS leeft in mij. Het Christendom, zegt dezelfde BUNGENER, die ze aanhaalt: het is geene leer — het is een leven. Dat leven in CHRISTUS, waarvan de Apostel spreekt: het is het ware leven. Het leven voor de wereld, is geen leven. Het is eene voortdurende teleurstelling, een staat van onrust, of een plantenleven, een bestaan vol bedrog en schijn, een ziek zijn en kwijnen. Daarvan kon PAULUS getuigen en hetgeen hij in deze woorden uitsprak, het was de slotsom zijner christelijke levenservaring. SAULUS was gestorven, PAULUS was opgestaan. Wij hebben CHRISTUS van der jeugd af aan gekend, alles moest ons aan hem herinneren, kunnen wij het PAULUS nazeggen: CHRISTUS leeft in mij! Vanwaar zoo weinig naijver om dat geluk der geloovigen deelachtig te worden? Dikwijls hooren wij klagen over het leven en 's levens ellenden. En toch zelden zien wij dat nieuwe leven. Wie zal het verlangen, die 'er den prijs niet van kent. Waren er geen oogenblikken van kalmte, van geluk, van inkeer tot u-zelven, oogenblikken van

helderder inzigt in de waarheden van het Evangelie, oogenblikken van geestdrift, van geloof, van zielverheffing: verbeeldt u die oogenblikken voortdurend, onafgebroken, ongestoord, en gij zult u eenig denkbeeld kunnen vormen van een leven in CHRISTUS. Gelooft echter niet, dat zulk een leven niet zijne oogenblikken en tijden zou hebben van zwakheid, van donkerheid, van gebrek. Het leven van den Christen is een vallen en opstaan en weder vallen en weder opstaan, maar het is ook een leven in geloof aan den Verlosser en Zaligmaker onzer zielen: een leven van beproeving, maar ook een leven van kracht: een leven van strijd, maar ook een leven van zegepraal. Zoo zult gij met PAULUS, denzelfden PAULUS getuigen: Geen dood, noch leven, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, niets zal ons scheiden van de liefde Gods in CHRISTUS JEZUS onzen Heer.

Zietdaar de zegepraal van den Christen na den strijd des geloofs! Dat is het triumflied van hem, die gelijk PAULUS, de groote Apostel, in waarheid en uit innerlijke overtuiging van zijn gemoed zeggen kon: »»Ik leef niet meer, maar CHRISTUS leeft in mij!""

Doch verstaan wij wel ten volle den verheven zin dier Apostolische uitspraak? Wat beteekent het, als wij betuigen: ik leef niet meer, maar CHRISTUS leeft in mij? Heeft BUNGENER de stof uitgeput? Of is zij onuitputtelijk? Om te kunnen zeggen: CHRISTUS leeft in mij, moeten wij ons als PAULUS geheel aan CHRISTUS hebben overgegeven en toegewijd. Wij moeten ons CHRISTUS leven hebben eigen gemaakt: ons naar hem hebben gevormd, hem in ons hebben opgenomen: CHRISTUS moet, gelijk het elders heet, eene gestalte in ons bekomen hebben. Ons leven

moet zulk eene navolging van CHRISTUS zijn, dat het een getrouwe afdruk is van het zijne: dat zijn geest ons bezielt, ons bestuurt, in ons werkt, dat wie ons zien, den Goddelijken Meester in ons wedervinden. Zulk eene navolging is onmogelijk zonder de naauwste levensgemeenschap en levensverwantschap, zonder de vurigste liefde tot den Heer en Meester. En dat JEZUS die liefde in de zijnen ontsteekt, blijkt in zijne Apostelen en in zijne latere discipelen. JEZUS te kennen en hem lief te hebben is één. Hem lief te hebben en hem natevolgen, gelijk het de Apostelen niet slechts eene behoefte, maar ook eene noodzakelijkheid was, zoo is het dat ook voor alle ware Christenen. En wie kan hem navolgen, zonder door zijn geest te worden ontvlamd, zonder dat enthousiasme, dat de hoogere liefde zoo natuurlijk eigen is. Een mensch als JEZUS heeft slechts éénmaal bestaan: een leven als het zijne is slechts éénmaal doorleefd. Hoe langer wij op dat leven staren, hoemeer wij het bewonderen. Het zou ons een Roman schijnen, als het mogelijk ware zulk een Roman te verdichten. Wij gevoelen, dat het waarheid zijn moet. Wij gevoelen, wat het beteekent, mensch te zijn en wat het zegt te leven. Eerst nu verkrijgen wij van beiden begrip, en zien hoe flaauw, hoe laf, hoe ellendig het gewoon menschenleven is bij dat leven vergeleken.

Is CHRISTUS het middelpunt van het christelijk leven, dan zal het een leven voor anderen zijn. En hoe zou het dit kunnen zijn, zonder een leven met en in anderen te wezen? Wanneer wij ons-zelven kunnen vergeten, om voor anderen alles te zijn, dan ontstaat er eene mededeeling van inwendig leven, die de christenwereld als door

een net van telegrafen verbindt. De gemeenschap tusschen Christenen, het gemeenteleven in een hoogeren zin, is daarom nog steeds zoo onvolkomen, dewijl wij te weinig in anderen, te veel in ons-zelven leven. Het leven in anderen is dan slechts mogelijk, als wij gelijk CHRISTUS voor anderen leven, als niet wij leven, maar CHRISTUS in ons leeft: CHRISTUS, die als mystagoog ons in de mysteriën van het menschelijk gemoed inwijdt en ons die mysteriën ontsluit: CHRISTUS, wiens sympathie zich over al de zijnen uitstrekte en hem met allen in rapport bragt: CHRISTUS het hoofd der gemeente, het sensorium der christenheid, het centraalorgaan der christenmaatschappij: van waar haar levensopenbaring uitgaat en waarop het wereldleven afstuit. Hoemeer CHRISTUS in ons Christenen leeft, hoemeer wij elkander zullen verstaan, hoe geregelder het ligchaam van CHRISTUS zal werken, hoe grooter organisch verband en organische eenheid er in wezen zal. Leefde CHRISTUS in ieder Christen, zoo leefde hij in onze christelijke zamenleving, in onze christelijke huishouding, zoo organiseerde zich het Godsrijk op aarde en kwam de broedermaatschappij tot stand. Voorspellen kunnen wij niet en mogen wij niet: maar medewerken tot die roeping en die bestemming, dat kunnen, dat mogen, dat moeten wij. Eene christelijke wereldbeschouwing zou het menschdom vereenigen en vrede brengen op aarde. Zij zou het misverstand, dat nu nog heerscht, wegnemen, den vooruitgang bevorderen en menige hinderpaal verwijderen.

Algemeen is de klagte over hetgeen men noemt het gebrek aan beginselen (*anarchie des idées*, *absence de convictions*, *dissolution de principes*). Die klagte zou ophou-

den, zoodra de christelijke beginselen heerschten. Doch deze kunnen niet heerschen, tenzij de individus, ieder voor zich, het werk der hervorming met zich-zelven beginnen. Zij die de maatschappij aanklagen, moeten bedenken dat de maatschappij eene verzameling is van individus, en dat de klagten over de maatschappij ieder onzer, als leden der maatschappij aangaan. Begin, zegt VINET, met de Godsdienst en wel met uwe Godsdienst: dat is met gewetensleven (Gode geheiligd en toegewijd) en zoo zult gij, voor uw aandeel, de maatschappij helpen hervormen.

Dezelfde VINET heeft zich de vraag ter beantwoording voorgesteld: of de maatschappij vooruitgaat. Aan deze vraag is eene andere verwant: eene vraag die de oude wijsgeeren lang heeft bezig gehouden: wat is het hoogste goed? Alle maatschappelijke stelsels van later tijd miskennen, zegt hij, of 's menschen ellende, of 's menschen grootheid. Thans, nu de stofvergoding aan de orde van den dag is, heeft het hoogste goed den naam gekregen van — gelijkheid. Welke is die gelijkheid? Zij betreft de stoffelijke welvaart. En het Christendom? Het Christendom doelt op eene andere gelijkheid: wij noemen haar in gewonen zin: ontwikkeling, beschaving, volmaking, in christelijken zin: onderwerping, onderwerping aan Gods heiligen wil en alzoo heiligmaking. Van de verwezenlijking van het beginsel van gelijkheid verwachten deszelfs voorstanders duurzame rust en vrede der maatschappij. Is die verwachting gegrond? Die welvaart wil bezitten, moet arbeiden. Zal de geheele wereld tot arbeid geneigd zijn? Zij moet er toe gedwongen worden, zegt gij. Hierop herneemt VINET: of men zich een bekoorlijk denkbeeld

maken kan van een troep menschen tot dwangarbeid veroordeeld. Maar ook dan nog: hoeveel moet ieder bezitten om voldaan te zijn? „„*On parle*, schrijft Vinet, *on parle de gens arrivés: personne n'arrive. Il faut croire qu'un million, dix millions, cent millions ne suffisent pas: car cent, pas plus qu'un seul, n'ont satisfait personne: le but est au delà, ou plutôt le but est ailleurs.*"" En zijn dan, dus gaat hij voort, de bezitters, vrienden van rust. Neen, al ware het mogelijk, dat alle leden der menschelijke familie zich baadden in overvloed, de vrede zou niet bevestigd zijn, de beginselen van onrust zouden niet zijn weggenomen: de mensch zou altijd den oorlog terugvinden in zijn gemoed. Noch de meerdere gelijkheid, noch het meerder geluk zouden afleiders zijn van het dreigend onweder. Zou dan de mensch niet rustig worden, als hij gelukkig was? Zal hij niet onrustig blijven, zoolang hij ongelukkig is? Buiten twijfel. Doch het waar geluk is: *Vergenoegdheid.* Armen zullen wij altijd met en onder ons hebben: armen in geld, armen in eer, armen in kracht, armen in gezondheid. Zij kunnen, zij zullen gelukkig zijn door vergenoegd te wezen. Ons hoogste goed is God. Zoo de Godsdienst den mensch vergenoegt, het is omdat zij hem leert willen wat God wil. De Christenen, dus besluit Vinet, hebben de oplossing in handen van het probleem der maatschappij: in de vereeniging van vrijheid en gehoorzaamheid. Wat aan onze maatschappij ontbreekt, wat haar rampzalig maakt: zij mist piëteit, vroomheid. Van de hervorming der familie moet de hervorming der maatschappij haar aanvang nemen. Geen familiegeest: niet die geest die zegt: ik, of ik en de mijnen, of de mijnen en ik; maar de familie-vroomheid: ontzag, eerbied

voor het heilige van den familieband. Het lot van den staat hangt aan het lot der familie: het lot der familie berust in het Christendom.

La famille chrétienne, het zijn de woorden van VINET, *qui est la vraie famille, est comme un de ces tableaux d' un grand maitre, dont le temps et la négligence ont voilé le dessin et noyé les couleurs. Cette surface noire, c'est un Poussin, c'est un Raphaël: tout à l'heure ce n'était qu'une planche ou un lambeau de toile; bientôt, grâce aux soins d'un art pieux, ce sera un monument et un trésor.*""

In deze allegorie, voegt hij er ten laatste bij, mogen de Christenen hunne verpligting lezen en leeren kennen: en zoo het lot van den staat afhangt van het lot der familie, zou dan niet het lot der familie afhangen van hunzelve? Zou het, vragen wij eindelijk, zou het ook wederom niet hieruit blijken, dat JEZUS discipelen het licht der wereld en het zout der aarde zijn?

Het laatste wat VINET geschreven heeft, althans wat op zijn naam is uitgegeven, is eene kleine brochure getiteld: *l'Orphelin et l'Homme.* De gedachte aan het weesje wekt bij hem de gedachte aan den pas geboren mensch. Welk dier treedt zoo zwak, zoo naakt, zoo magteloos in 't leven. Ongewapend is hij en zijne zintuigen en instincten getuigen geenszins van zijne meerderheid. 't Is waar, hij gaat regt op, hij heft zijn oog naar boven, hij heeft handen, een gelaat vol uitdrukking, eene gearticuleerde stem of spraak. Dat alles beteekent wat en belooft veel. Het voorspelt grootheid: maar ook zijne zwakheid is een voorregt en zijn oorspronkelijk gebrek is eene verborgene gave. Is de mensch vrij en geestelijk wezen, Gods beeld en geslacht op aarde, de middelaar van stof en geest,

dan moest hij zóó ter wereld komen. Die voorregten van het dier zouden hem tot een dierlijk bestaan hebben veroordeeld. Gewapend, gekleed, sterk als het dier, zou hij zich onafhankelijk hebben geweten en het geweest zijn: en nu geen menschelijke maatschappij, geen beschaving, geen menschelijkheid. Onze nooddruft is een beginsel van afhankelijkheid en onze afhankelijkheid is een beginsel van grootheid. Hier straalt ons Gods Voorzienigheid tegen. Maar dit is niet het eenig doel van den Schepper. Door den mensch zoo broos te doen geboren worden, dien koning en heer der natuur, zonder wien de schepping een woord zonder zin is, heeft Hij hem willen noodzaken zijne grootheid elders te zoeken, dan in de stof. Hij heeft zijn blik heengewend naar de geestelijke wereld. Want indien de mensch geen geest is, dan is hij zelfs niet de vorst der dieren. Slechts de geest en het gemoed verzekeren en verlengen zijn aanzijn. Om hem daaraan te doen denken, heeft God dien trotschen monarch tot het strengst *incognito* verwezen. Gelijk eene kribbe de wieg wezen moest van het kind Jezus, zoo is het zwakke vleesch de kribbe, waarin God onzen onsterfelijken geest heeft neèrgelegd en besloten. Maar die beschikking had nog eene andere beweegreden. God wilde ons opleiden om met hem medewerkers te zijn aan het werk onzer eigene schepping. Voor het dier zorgt God en neemt alles op zich en laat niets aan hem over, maar de mensch schept in zeker opzigt zich-zelf. God, het is zoo, is wel altijd tegenwoordig en voorziet in alles, maar hij doet het onzigtbaar, verborgen, in stilte: totdat, om een grooter plan te volvoeren en eene nieuwe schepping te bewerken, hij zich vertoont en spreekt.

Aldus openbaart God, zonder de stof te ontkennen of te vloeken, aldus openbaart Hij de grootere voortreffelijkheid van den geest, aan wien Hij alles onderwerpt en naar wien Hij alles doet heenneigen. Op meer dan eene wijze heeft Hij die gewigtige les ingekleed. De schepping der voorwereld, welke de wetenschap onder onze oogen opdelft en waarvan zij het verbazend proces-verbaal opmaakt, was de triomf der stof. Zij heeft voor eene nieuwe wereld plaats gemaakt, waarin de geest als incarnatie in den mensch te voorschijn treedt. In de geschiedenis der menschheid zien wij het overal en in alles, hoe de stof de baan opent en de geest de baan sluit. De Pyramiden waren vóór het Parthenon en de zinnelijke poëzij van het Oosten vóór de meer geestelijke poëzij van Griekenland. En in de Godsdienst bekleedt de levendige God de plaats der natuurkrachten en de dienst der symbolen treedt terug voor de aanbidding in geest en in waarheid [1]).

Mijne levens-studiën, met de gedachten aan een overleden broeder aangevangen, zijn met de bepeinzing van levensverwantschap geeindigd. Zoo was het onderhoud met geestverwanten het begin en slot van mijne overdenkingen.

Bemoedigend en vleijend was de goedkeuring aan mijne vroeger uitgegevene christelijke anthropologie te beurt ge-

---

[1]) *l'Education, la famille et la société par* A. Vinet. *Par.* 1855. *p.* 4.

vallen. Of deze studiën dezelfde goedkeuring zullen verwerven, zou ik meenen te moeten betwijfelen. Velen zullen zij waarschijnlijk te ernstig zijn. Anderen zullen het den medicus niet vergeven, ten tweeden male voor zijn geloof op te treden. Sommigen zullen mij van ontrouw aan mijn vak verdenken: en waar zou ik eindigen, wilde ik al de aanmerkingen opsommen, tot welke mijn schrijven aanleiding zou kunnen geven. Om die aanmerkingen voor een groot deel te voorkomen, haast ik mij te verklaren, dat ik eerst en vooral geschreven heb voor geloovige Christenen, die de levensverwantschap in CHRISTUS erkennen en in hem hun levensbeginsel vinden.

Die een boek in de wereld zend, mag niet vorderen, dat het slechts door vrienden en bekenden gelezen zal worden, noch mag hij den kring zijner lezers bepalen. Hij moet zich getroosten, dat het in handen zal vallen van het groot publiek en niet altijd of overal is dat een christelijk publiek: en daarom zijn christelijke levensstudien voor het groot publiek niet geschreven. Doch wie verwacht dan ook, dat hij door dat publiek zal gelezen worden! Liefst stel ik mij voor een christelijken familiekring, die onderling kennis gemaakt hebben, of verlangen kennis te maken, die in elken Christen, derhalve ook in den schrijver belang stellen, en met elkander wenschen te spreken over hetgeen hun 't meest en 't naast aan 't harte ligt. Het leven is kort, de kunst is lang, de gelegenheid haast voorbijgaande. Wij weten niet, op hoeveel tijd wij mogen rekenen. Voor ouden van dagen kan de levenssom niet groot meer zijn. Welligt spreken wij elkaêr voor het laatst. Welligt ontmoeten wij elkander nooit weder. Het waren onze laatste woorden. De

mond verstijft — het graf wordt gesloten. De kring wordt kleiner en kleiner — de beurt is aan ons — wij worden afgeroepen — en gaan — waarheen?

APHORISMEN.

I.

Het levensprobleem is tot nog toe onopgelost gebleven. Het kan niet gedemonstreerd worden, maar vereischt een steeds ernstiger en dieper natuuronderzoek: eene studie der hoogere natuurkunde.

II.

Het verschil tusschen bewerktuigde en onbewerktuigde ligchamen, tusschen leven en dood te ignoréren, is onbestaanbaar met den ernst der wetenschap.

III.

De studie en vergelijking van levenstypen is zeker niet minder belangrijk voor levenskennis, dan het chemisch onderzoek. Zouden wel vorm en inhoud te scheiden zijn?

IV.

Het leven zelf is meer een worden, dan een zijn en moet historisch worden opgevat

V.

De openbaring schrijft het levensbeginsel toe aan den onmiddellijken invloed van Gods geest.

VI.

Te leven, het leven te bezitten, het leven te beheer-

schen, zijn de drie graden, die het den mensch gegeven is te bereiken,

VII.

De eerste ligt buiten, de beide laatsten liggen binnen het Christendom.

VIII.

De leer der krachten behoort niet tot de physica, maar tot de metaphysica.

IX.

De tegenwoordige rigting der studie vordert geen onderzoek der krachten, maar wetformules.

X.

De hoogste levensformules, of levenswetten moeten gevonden worden, minder door eene opsomming der bijzondere feiten; hetgeen een onbegonnen werk zou zijn, dan wel door eene gelukkige vereeniging van de inductieve en deductieve methode, die slechts voor het scheppend en vindingrijk génie mogelijk is.

XI.

Het karakter van den mensch, dat hem onderscheidt van de dieren, is persoonlijkheid.

XII.

De werking van het Christendom op den mensch en de menschelijke maatschappij openbaart zich door levensvernieuwing.

XIII.

Het Christendom leidt tot gezelligheid en verbroedering der menschen.

XIV.

Deszelfs werking is van binnen naar buiten, organisérend.

XV.

De tucht der wet is de voorwaarde en voorbereiding tot vrijheid. Zoo was MOZES de paedagoog voor Israël en voorganger van den Messias.

XVI.

De ongeloovigen staan nog altijd onder de tucht der wet; alleen de Christen is tot vrijheid geroepen.

XVII.

Slechts in waarheid is vrijheid; daarom zegt JEZUS: de waarheid zal u vrijmaken.

XVIII.

Het Christendom is eene opvoeding ten leven.

XIX.

Het leven is eene voortdurende ontwikkeling.

XX.

Levensverwantschap bestaat alléén in en door het Christendom.

XXI.

Op die levensverwantschap berust zijn organisérend vermogen.

XXII.

Zoo hereenigt zij de christenwereld, door de kerkleer gescheiden, in de regtzinnigheid der liefde.

XXIII.

De tegenwoordige rigting des Christendoms voert naar het maatschappelijk leven.

XXIV.

Zij komt in dit opzigt overeen met den thans algemeen heerschenden geest van associatie.

XXV.

Van de verbindtenis en doordringing van beide beginselen is de toekomstige vooruitgang der maatschappij afhankelijk.

INHOUD.